

Пряшівска універзіта в Пряшові
Центер языків і култур народностных меншын
Інштітут русиньского языка і културы

Studium Carpato-Ruthenorum 2018

Штудії з карпаторусиністікы 10.

Пряшів 2018

© Пряшівська універсіта в Пряшові – Центр языків і култур народностных меншын, Інстїтут русиньского языка і културы

Studium Carpato-Ruthenorum 2018

Штудії з карпаторусиністікы 10.

Зоставителька і відповідна редакторка: ПгДр. Кветослава Копорова, ПгД.

Редакчна рада: доц. ПгДр. Анна Плішкова ПгД. (председкыня)

проф. Др. Павел Роберт Магочій

проф. Др. Елейн Русинко

проф. Др. Кірілл Шевченко, др. н.

Рецензенты: доц. ПгДр. Василь Ябур, к. н.

проф. Др. Михайл Капраль, к. н.

Научна редакторка: проф. ПгДр. Юлія Дудашова-Крішшакова, др. н.

Технічний редактор: Інж. Ярослав Гавріла

Видаватель: Пряшівська універсіта в Пряшові – Центр языків і култур

народностных меншын, Інстїтут русиньского языка і културы

Перше видання, 2018

Друкарня: GRAFOTLAČ PREŠOV, s. r. o.

Тоту публікацію ани єї части не мож репродуковати без поволїня властника авторьских прав.

© Prešovská univerzita v Prešove – Centrum jazykov a kultúr národnostných menšín,

Ústav rusínskeho jazyka a kultúry

Studium Carpato-Ruthenorum 2018

Štúdie z karpatorusínistiky 10.

Zostavovateľka a zodpovedná redaktorka: PhDr. Kvetoslava Koporová, PhD.

Redakčná rada: doc. PhDr. Anna Plišková, PhD. (predsedníčka)

prof. Dr. Paul Robert Magocsi

prof. Dr. Elaine Rusinko

prof. Dr. Kirill Ševčenko, DrSc.

Recenzenti: doc. PhDr. Vasil' Jabur, CSc.

prof. Dr. Mihály Káprály, CSc.

Vedecká redaktorka: prof. PhDr. Júlia Dudášová-Kriššáková, DrSc.

Technický redaktor: Ing. Jaroslav Havrila

Vydavateľ: Prešovská univerzita v Prešove – Centrum jazykov a kultúr národnostných

menšín, Ústav rusínskeho jazyka a kultúry

Prvé vydanie, 2018

Tlač: GRAFOTLAČ PREŠOV, s. r. o.

Túto publikáciu ani jej časti nie je možné reprodukovat' bez súhlasu vlastníka autorských práv. Za jazykovú stránku príspevkov sú zodpovední autori.

Realizované s finančnou podporou

Fondu na podporu kultúry národnostných menšín

ISBN 978-80-555-2082-7

ОБСЯГ

Вступне слово едіторкы	4
-------------------------------------	---

ПОЗВАНЫ РЕФЕРАТЫ

Ivana SLIVKOVÁ: Zmysel pre humor ako kultúrna sebaidentifikácia Rusínov (V próze Štefana Suchého: Ako Rusíni relaxujú.)	10
Іван МІСЬКОВ: „Rutheni“, „Dux Ruizorum“, „Marchia Ruthenorum“ у середньовічній Європі	24
Michal VAŠÍČEK: Specifika nářečí obce Pača (okr. Rožňava) v kontextu rusínských dialektů na Slovensku	45
Міхал ПАВЛІЧ: Русиньска народна ідентита як літературна проблема в творчості Марії Мальцовской	62
Peter ŠVORC: Rusíni a vznik Československa (Krajinská hranica medzi Podkarpatskou Rusou a Slovenskom.)	74
Володимир ФЕНИЧ: Гердер проти Гегеля: Михайло Лучкай і концептуалізація історії карпатських русинів	89

ОСНОВНЫ ІНФОРМАЦІЇ О РЕФЕРУЮЧІХ

Мгр. Івана Сливкова, ПгД.	124
Доц. ПгДр. Іван Міськов, к. н.	126
Мгр. Міхал Вашічек, ПгД.	129
Мгр. Міхал Павліч, ПгД.	132
Проф. ПгДр. Петер Шворц, к. н.	134
Доц. Др. Володимир Фенич, ПгД.	138

ДОДАТКОВЫ ШТУДІЇ

Михайло ФЕЙСА: Розвиване и досягнуца оддзелєня за русинистику..	144
Анна ПЛІШКОВА: Николай Бескид в процесі крісталізації русиньской народно-языковой ідеології на переломі XIX. і XX. стороча	158
Jozef BILSKÝ: Vysokoškolská rusinistika v zrkadle jej prvých dvoch decénií	177
Ewa MICHAŁA: Kodyfikacja i co dalej? Ideologie językowe działaczy łemkowskich	187

Вступне слово едіторкы

Десять років організованя научных семінарів з карпаторусиністики – *Studium Carpato-Ruthenorum* є малым юбілєєм, котрый дає простор на рекапітуляцію.

В році 2008, кедь vznikнув самостатный Інштiтут русиньского языка і културы на Пряшiвскій унiверзитi, єднов з iдей смерованя iнштiтуту з погляду довшого часового горiзонту была ай думка отворити iнштiтут шырокій громадi, нелем вузкому кругу шпеціалістів-бадателів з области карпаторусиньских штудій. Так ся зродив проект *Studium Carpato-Ruthenorum*. Главну iдею того проекту мож бы было наформуловати приближно так: Притягнути позорность бадателів на нововзникнувшу научну дiсциплiну – карпаторусиністику і iншпiровать iх до научных бадань у тiй дiсциплiнi з розлiчних аспектів (нелем з погляду языка і лiтературы, припадно културы в шыршiм розумiнiю), але таксамо подiлити ся з выслiдками своїх бадань з тыма, котры суть обектом iх научных бадань – карпатськыма Русинами, компактно заселяючіма простор северовыходной Словакii (iз своїм културным центром у Пряшовi). Так до Пряшова – на Пряшiвску унiверзитi зачали приходити шпеціалісты з области соціолiнгвістики, соціологii, iсторii, витварного уменя, музеоедукологii і музейництва, театралного уменя, набоженьского жывота, етнологii, етнографii і iншых дiсциплiн, жебы презентовати найновшы выслiдки своих бадань, замiряны на мiноритiу карпатських Русинiв. А так семiнары з карпаторусиністики зачали здобывати приязень першых своих участников, з котрых бы сьме хотiли спомянути такы мена як: ЮДр. Петро Крайняк, ПаедДр. Владимир Ільковiч, проф. ПгДр. Осиф Сiпко, ПгД., ПаедДр. Франтiшек Данцак, Мгр. Гавриiл Бескид, доц. ПгДр. Юрiй Панько, к. н., Инж. Димiтрій Кришко, Мгр. Петро Медвiдь, Петро Булик, Штефан Крушко, Василь Латта, Зузана Джупiнкова і многы далшы. Самособов, на семiнары приходили ай штуденты Пряшiвской унiверзиты, цi то уж были за походжiнєм Русины, або такы, котрых заiнтересовала даяка конкретна тема iз жывота карпатських Русинiв. З цiлєм проглублiня знань iз дiсциплiн – русиньскій язык і русиньска лiтература, котры сi выбрали за свiй штудийный програм штуденты iнштiту-

ту русиньского языка і културы, регулярно приходили на єднотливы темы і штуденты-русинiсты. Традично найбiвшому iнтересу ся тiшыли темы з iсторii Русинiв, прото ай организаторы позывали выступити найвеце шпеціалістів з той области – доведна за десять років было прочитаных 16 тем з области iсторii Русинiв, на котрых выступило доведна 11 iсторикiв.

За десять років iнштiтут русиньского языка і културы Пряшiвской унiверзиты зорганiзовав 50 семінарів карпаторусиністики, на котрых выступило 36 гостiв (на дакотрых семiнарах выступали по двоє шпеціалісты з даной области, дакотры выступили двараз) iз 9 держав: Словакия, Чеська република, Польша, Австрия, Украина, Сербия, Мадярсько, США, Канада. Были то слiдуючі выступаючі: Павел Роберт Магочій (Канада), Станiслав Конечні (Словакия), Кирилл Шевченко (Чеська република), Ева Мiхна (Польша), Михаель Мозер (Австрия), Валерій Падяк (Украина), Василь Ябур (Словакия), Анна Плiшкова (Словакия), Гавриiл Бескид (Словакия), Михайло Фейса (Сербия), Себастиан Дубел-Дмитришин (Польша), Михаил Капраль (Мадярсько), Михал Бицко (Словакия), Мартiн Цубяк (Словакия), Даньела Капралёва (Словакия), Олена Дуць-Файфер (Польша), Гелена Медеші (Сербия), Франтiшек Данцак (Словакия), Юлія Дудашова-Кришкакова (Словакия), Кветослава Копорова (Словакия), Андрій Антоняк (Словакия), Ян Максимюк (Польша), Михал Шмигель (Словакия), Івана Джундова-Сливкова (Словакия), Петер Шворц (Словакия), Володимир Фенич (Украина), Михал Павліч (Словакия), Ігор Шніцер (Украина), Осиф Сіпко (Словакия), Страшімір Мітков-Цанов (Булгарія), Мірон Пукан (Словакия), Люба Кралёва (Словакия), Марек Гай (Словакия), Петро Савчак (Словакия), Михал Глеваяк (Словакия), Іван Міськов (Украина), Михал Вашічек (Чеська република).

Выслiдным документом з каждого рочника научных семінарів є зборник *Studium Carpato-Ruthenorum/Штудii з карпаторусиністики*. Кедь ся попозераєме до єднотливых рочникiв зборникiв, можеме збачити, же окрема надрукованых штудій выступаючих науковцiв суть в нiм помiщены ай додатковы штудii. Суть то штудii шпеціалістів-бадателів з розлiчных областей карпаторусиністики, котры не выступили на семiнару, але iх тема ся дотыкать пробле-

матіки карпатських Русинів. За десять років було у збірниках надрукованих 24 додаткових штудій од 12-тх авторів (з того п'ятеро нових авторів, причім нам прибула ай штудія з далшой державы – Меріленд в США). Суть то тоты авторы: Анна Плішкова, Петро Крайняк мол., Ольга Глосікова, Елейн Русинко, Юлія Дудашова-Крішшакова, Кветослава Копорова, Валерій Падыак, Мартін Цубяк, Валерія Чізмар, Йозеф Білскі, Михайло Фейса, Ева Міхна. Также сумарізуючі мож повісти, же в десятёх збірниках *Studium Carpatho-Ruthenorum*/Штудії з карпаторусиністики было надрукованих доведна 72 штудій од 41 авторів із 9 країн Европы і Америки.

Пару слов о юбілейнім зборнику *Studium Carpatho-Ruthenorum* 2018/Штудії з карпаторусиністики 10.

У зборнику є надрукованих 6 штудій од позваних авторів і 4 додатковы штудії. На русиньску літературу ся заміряла на першім семінару Мгр. Івана Сливкова, ПгД. з Інштитуту середньоевропейских штудій Філософічної факулты ПУ, котру інспіровав автор Штефан Сухый і друге видання ёго популярного зборника повідань – *Як Руснакы релаксують*. Штудії дала назву: **Змысел про гумор як культурна самоідентифікація Русинів** і выступила з нёв на 46. семінару карпаторусиністики (одбыв ся 28. фебруара 2018). Організаторы семінарів ся каждорічно старають позывати нових выступаючих. В юбілейнім році то были двома новы бадателі – еден з України, а еден з Чеськой републікы. Доцент Іван Міськов, к. н., із Закарпатської академії уменя в Ужгороді є історіком із спеціалізаціёв на давнішу історію Русинів і на 47. семінару (21. марца 2018) выступив з темов: „*Rutheni*”, „*Dux ruizorum*”, „*Marchia ruthenorum*” у середнєвічній Европі.

На 48. семінар (9. мая 2018) пришов другый новий і взацный гость – із Славянського інштитуту Академії наук Чеськой републікы у Празі Мгр. Міхал Вашічек, ПгД., котрого предметом бадання суть русиньскы діалекты. Тема **Шпеціфікы діалекту села Пача (окр. Рожнява) в контексті русиньскых діалектів на Словакії** заінтересовала передовшыткым молодых бадателів – докторантів Інштитуту русиньского языка і культуры, про котрых молодой бадатель, за походжінём Чех, несподівав нелем добрыма теоретічны-

ма знаннями русиньскых діалектів, але ай комунікачныма компетенціями в русиньскім языку. Кедь є бісїда о докторантах, єдному з них був даний простор на 49. семінару карпаторусиністики (24. октобра 2018). Мгр. Міхал Павліч, ПгД., котрый лем недавно (в августі 2018) обгаїв свою дїзертачну роботу і став ся кваліфікованим русиністом із замірянём на теорію літературы і сучасну русиньску літературу, прочітав на семінару тему: **Русиньска ідентіта як літературна проблема в прозах Марії Мальцовской**.

50. семінар карпаторусиністики (21. новембра 2018) ся ніс у святочній атмосфері. Тема професора ПгДр. Петра Шворца, к. н., з Інштитуту історії Філософічної факулты ПУ у Пряшові: **Русины і Чеськословеньско (Країньска граніця меджі Підкарпатськов Русёв і Словеньском.)** была про участників семінара шпеціально интересна. Была выбрата в корешпонденції із юбілейным роком 2018, вызначным ай про Русинів. Перед сто роками (в році 1918) ся рішала ай їх судьба далшого єствованя і вопрос – сучастёв котрой із нововзникаючих держав ся теріторія, компактно заселена тым жытельством, стане.

Доцент ПгДр. Володимир Фенич, ПгД., історік з Катедры новой і новішой історії і історіографії Ужгородьской народной універзіты в Ужгороді, выступив з темов: **Гердер контра Гегел: Михайло Лучкай і концептуалізація історії карпатських Русинів**. Сімболічно, послідній із серії научных семінарів був присвячений тій особности, котра послужыла як інспірація при створіню назвы семінарів перед десятима роками – *Studium Carpatho-Ruthenorum*. Якраз Михайло Лучкай був еден з першых, котрый у свій час пробовав писати історію карпатських Русинів і она є знама якраз під тов назвов.

Штири додатковы штудії авторів: професора Др. Михайла Фейсы з Універзіты в Новім Саді (**Розвой і досягнутя Оддіління русиністики**), доц. ПгДр. Анны Плішковой, ПгД., з Пряшівской універзіты (**Николай Бескид в процесі крішталізації русиньской народно-языковой ідеології на переломі XIX. і XX. стороча**), Мгр. Йозефа Білского з Пряшівской універзіты (**Высокошкольска русиністика в зеркалі ей першых двох деценій**) і Др. габ. Евы Міхны з Ягелоньской універзіты у Польщі (**Кодіфікація, а што дале?**

Языковы діла Лемків) суть потверджінём того, же научны семінары карпаторусинітики пересягли контекст Русинів на Словакії і стають ся дедале веце інтересом баданя шырокого круга шпеціалістів з розлічных областей карпаторусиністики. До далшого деценія жычіме проєкту *Studium Carpato-Ruthenorum/Штудії з карпаторусиністики* штонайвеце добрых авторів, інтересных тем і дякуєме вшыткым – організаторам проєкту, участникам, котры реґуларно приходили на семінары, выступаючім, а таксамо авторам штудій з проблематики карпатських Русинів. Вшыткы они вказали, же минулость і сучасный жылот міноріты карпатських Русинів їм не суть легковажны і же малый славянський народ жыючий в Карпатах – Русины мають в середньоевропскім просторї надій на будучность.

ПгДр. Кветослава Копорова, ПгД.

ПОЗВАНЫ РЕФЕРАТЫ

ZMYSEL PRE HUMOR AKO KULTÚRNA SEBAIDENTIFIKÁCIA RUSÍNŮV

(V PRÓZE ŠTEFANA SUCHÉHO: AKO RUSÍNI RELAXUJÚ¹)

Ivana SLIVKOVÁ

Abstract

Contribution interprets the collection of Stefan Suchy's *Stories As the Ruthenians relax*. In the interpretation we focus on stereotyping, prejudices and description of the traditional Rusyn environment. Author, through the action of the main heroes, the Ruthenians educate and represent the basic pillars of the Ruthenian worldview to the other cultures. At the same time mocking the essential identifiers Ruthenian national revival. He is trying to prove that a national revival is no longer necessary in a free society. The literary creation of S. Suchy enriches the Ruthenian cultural identity of the characteristics: Ruthenians are entertaining and have a sense of humor.

Keywords: Ruthenian literature, Stefan Suchy, cultural identity, humor.

Kultúra ako spoločenský jav a zároveň proces je ovplyvňovaná množstvom faktorov, medzi ktorými má dôležité postavenie aj vnímanie sebaidentifikácie (myšlienkovvej aj geografickej), jazyka, náboženstva a ďalších pilierov národnej identity. Pojem kultúra je vo svojej podstate dvojznačný, pretože na jednej strane sú si kultúrni ľudia podobní a na strane druhej je práve kultúra to, čo ich navzájom systematicky odlišuje.

1 Штефан Сухий: *Як Руснакы релаксують* (Druhé opravené vydanie. Prešov: Akadémia rusínskej kultúry v SR, 2017, 166 s.). Prvé vydanie pod tým istým názvom vyšlo v roku 1997. Za túto publikáciu dostal autor v roku 2000 najvyššie medzinárodné ocenenie – Medzinárodnú cenu A. Duchnoviča za originálne dielo v rusínskom jazyku, ktorú udeľuje Karpatorusínske bádateľské centrum v USA (jeho zakladateľom a prezidentom je P. R. Magocsi a zakladateľom tohto ocenenia je kanadský filantrop rusínskeho pôvodu Steven Chepa z Toronta).

Z existujúcich rozborov a popisov dejín rusínskej literatúry na Slovensku vieme, že národnostná tematika (napr. Blichová 2010) patrí k najrozšírenejším prejavom rusínskej umeleckej tvorby. Môžeme uviesť veľké množstvo príkladov či už z poézie alebo z prózy, na základe ktorých je jasné, že Rusíni sa identifikujú so svojou národnosťou aj z historického hľadiska v akomkoľvek štátnom usporiadaní veľmi dobre. Príklady rusínskej národnej identity vo všetkých jej podobách sa dajú nájsť vo väčšine diel súčasnej rusínskej literatúry na Slovensku. Najčastejšie sú to obrazy vytvorené na základe spomienok autorov na detstvo (Kseňak, Hermanová, Girová...), ktoré bolo poznačené aj sociálnymi rozdielmi a historickými súvislosťami, pretože v dnešnej modernej dobe rozdiely medzi národnosťami na Slovensku nie sú veľké. Symbolom rusínskeho národa v staršom období boli najmä drotári (trilógia o drotároch M. Kseňaka), resp. iní robotníci migrujúci za prácou najčastejšie do Ameriky, ľudia z dediny s ťažkou životnou cestou (osobnou i spoločenskou – napr. presídľovanie, zatopenie dedín a pod. – Mal'covská, Charitun...). Kultúrna identita je vedomie príslušnosti k určitej kultúre a prijímanie očakávania, ktoré má jeho okolie. Je súčasťou skupinovej identity, ktorá je spojením osobnosti a skupiny. Patrí k nej i zdieľanie resp. preberanie určitých sociálnych a kultúrnych charakteristík (podľa Slivková, 2015). Buduje sa postupne, rozvíja sa a najlepšie sa identifikuje v styku s cudzou kultúrou, napr. v multikultúrnom prostredí (napr. mesto, dedina, práca, škola).

K základným znakom rusínskej národnej identity, ktoré sa rozširujú v ďalších kontextoch a súvislostiach patrí: jazyk, priestor (geograficky vyčlenený areál, ale aj spätosť s dedinskými koreňmi), viera a doplniť môžeme aj širší koncept: myslenie – v tomto prípade skôr pozitívne, súvisiace s veľkou silou a odhodlaním prekonávať prekážky. Podobné charakteristiky by sa objavili aj pri popisovaní kultúrnych vzorcov. Typickými hodnotami sú zdravie, láska, viera, morálka, sila, vzdelanie, ktoré Rusínov neodlišujú od väčšinového obyvateľstva Slovenska, ale do väčšej miery sa aj v súčasnej rusínskej literárnej tvorbe odzrkadľujú národné tradície (čo je pre slovenskú literatúru príznačnejšie v inom historickom období). Na základe diel, z ktorých sme čerpali príklady pri predchádzajúcich podobných rozboroch mô-

žeme naznačiť aj isté spoločenské tabu v rusínskej kultúre ako napr.: interrupcia, korupcia, nevera, chudoba a pod., avšak tieto znaky podliehajú celospoločenským zmenám a časom sa menia.

Rovnako ako vo väčšine iných národných literatúr sa v rusínskej literatúre stretávame so stereotypizáciou a v rámci nej s pozitívnymi autostereotypmi. Rusíni vo väčšine príbehov sú silní jedinci - prekonávajú prekážky, prekonávajú ťažký osud, nájdu riešenie, získajú to, po čom túžia (napr. vzdelanie. Pozitívne charakteristiky sebaidentifikácie vyvažujú skepsou, obavami o budúcnosť (Rusínov), kritickými postojmi „k vlastným“. Negatívne hodnotenie pri heterostereotypoch nie je také jednoznačné. Do kontrastných vzťahov v rusínskych umeleckých textoch vstupuje skôr mesto a dedina, bohatstvo a chudoba, šťastie a nešťastie a s tým súvisiaci boj hrdinu proti všetkým a všetkému, proti osudu (bez ohľadu na národný kontext). Kriticky sú hodnotené taktiež negatívne javy a vlastnosti (lakomstvo, ateizmus, nevzdelanosť...) a ich nositelia bez ohľadu na to, nositeľmi akej kultúry sú.

Súčasná rusínska literatúra dokazuje, že otázky národnej identity, sebaidentifikácie a de facto národného obrodzenia v súčasnom literárnom procese na Slovensku ešte stále veľmi intenzívne rezonujú. Charakteristiku národnej identity Rusínov odrážajúcu sa v umeleckej literárnej tvorbe a popis špecifik interkultúrnej komunikácie aplikovateľných na rusínsky kontext na Slovensku sa pokúšame identifikovať aj v tvorbe etablovaného rusínskeho autora Štefana Suchého.

V dielach Štefana Suchého sa prejavy kultúrnej identity dajú vysledovať najmä v tvorbe pre dospelého čitateľa. Tvorba pre deti do istej miery naznačuje edukatívnu funkciu literatúry a vzbudzuje u cieľovej skupiny čitateľov hrdosť na korene a tiež zjednodušene reflektuje potrebu prirodzeného používania rusínskeho jazyka ako plnohodnotného variantu spisovného jazyka krajiny, v ktorej menšina žije. Vychádzajúc z prehľadu tvorby pre deti sú Suchého texty súčasťou tzv. čítankovej (povinnej) literatúry a ich základným komunikačným efektom je vytvorenie si pozitívneho vzťahu k rusínskemu jazyku. Podstatou stavebného princípu jeho tvorby je humor a ľahkosť zobrazovania reality ako prirodzenej súčasť života človeka – veci, plo-

dy, zvieratá majú ľudské vlastnosti i charakteristiky, aby boli detskému čitateľovi ľahko zrozumiteľné.

Tematicky sa autor zameriava, či už v tvorbe pre deti alebo pre dospelých, na všeludské a všeplatné pravdy ako napr. kde sa dvaja bijú, tretí víťazí; netreba mať silu, stačí aj rozum a pod.

Zaujímavou súčasťou Suchého tvorby je aj zapájanie rodových rozdielov a vyzdvihovanie stereotypných vlastností (napr. Vrabec a sova, zb. *Azbuková mama* 2010; hašterivá svokra – *Za televízor, Rusínsky spevník* 1994; *Pieseň o starej dievke Anči, Chlap si myslí, Rusínsky spevník* 1994) ako aj reflektovanie interkultúrnych rozdielov (napr. *Rusín a hrable*, zb. *Azbuková mama* 2010; *Prečo sú Američania siví, Rusínsky spevník* 1994). K často zobrazovaným motívom patrí tiež typizovanie rusínskeho národného povedomia (*Ja som malá Rusínka*, zb. *Slon na Kyčere* 2007) a spoločensko-politická kritika (Dedinský filozof, *Rusínsky spevník* 1994). Stálou súčasťou autorského rukopisu sú aj humorné reminiscencie (*V autoservise, Plody jesenej záhrady* 2016, *Esemeska Pánu Bohu na Nový rok, Rep o samote, Súmrak, Žeriavy z Ameriky, Balada o pokrivenom klinci, Tretie krídlo* 2014 a pod.

Dôvtip a prefíkanosť hrdinov Suchého príbehov dominuje a aj v porovnaní s ostatnými charakteristikami, ktoré sme definovali skôr u iných rusínskych autorov (pozri text *Obrazy národnej identity v rusínskej literatúre na Slovensku*), pôsobí ako jedna zo základných črt Rusínov a zároveň ako autorský rukopis. V dnešnom príspevku sa sústredíme na interpretačnú analýzu textu *Ako Rusíni relaxujú* (1997; reedícia 2017), ktorý odzrkadľuje hneď viacero sledovaných aspektov – kultúrne vzorce Rusínov, kontrastné svetonázorové dišputy na osi my a oni, rusínsku poetiku (t.j. spoločné identifikovateľné znaky poetiky rusínskej literatúry na Slovensku), humoristický nadhľad ako jeden zo znakov Suchého tvorby, prefíkanosť a šibalské vynachádzavé riešenia odlišujúce Rusínov od majoritnej populácie a ďalšie znaky kultúrnej identity ako geografická sebaidentifikácia (názvy dedín a miest odkiaľ pochádzajú hrdinovia príbehov) či jazyková otázka.

Základnou estetickou kategóriou v komédii je komické, t.j. v teórii literatúry definované ako „založené na porovnávaní osoby alebo

predmetu s ideálnym predobrazom“. Pričom predmetom komického sú zväčša ľudské nedostatky a chyby, ktoré sú zveličované. Komické rozdeľujeme na niekoľko stupňov: humor (smiešna situácia) – satira (mravná a spoločenská kritika) – groteska (zveličovanie neprirodzených javov) – absurd (bez logického zmyslu). V Suchého zbierke *Ako Rusíni relaxujú* nachádzame predovšetkým prvé dva stupne komického, to znamená humor a satiru.

Hneď v úvode knihy i príbehu *O pekelnom capovi* (s. 3) čítame: ani jeden národ na svete nemá tak rád zázraky ako naši Rusíni, bývajúcí v malých dedinkách rozsypaných medzi lesmi... Pričom príbeh okrem viery v nadprirodzené bytosti odráža aj bohabojnosť Rusínov, ktorí sa ako praví veriaci obávajú pekelných znamení (červený cap). Pritom však nejde o žiadne mýtické zjavenie ani pekelného posla, ale o výmysel a žart mladých chlapcov, ktorí chcú postrašiť častejšie popíjajúcu starenu. Dôležitá je tu tiež myšlienka, že pred nečistými silami sa možno ochrániť len silou modlitby a viery. Starena je capom nasledovaná, nie ako nečistou silou, ale ako gazdiná vlastným domácim zvieratkom, čo však ona nevidí a nerozoznáva kvôli alkoholickému opojeniu. Vážnosť žartu dodáva čas, kedy sa odohráva – na prelome rokov, ktorý je zväčša časom bilancovania a zároveň očakávania.

V príbehu *Hriech a pokánie Jurka...* (s. 11) sa stretávame s postavou muža v produktívnom veku Jurka, ktorý sa rozhodne otestovať či ho jeho manželka naozaj ľúbi a to tak, že predstiera vlastnú smrť. So žartom mu pomáhajú jeho priatelia, ktorí pri ňom do pohrebu držia stráž a ukrývajú jeho tajomstvo dovtedy, kým sa ho sám nerozhodne vyjaviť. Význam priateľov a dodržania dohody je významná súčasť životnej istoty, dotvárajúca hodnotový rebríček človeka. Prefíkaná predstieraná smrť sa podarí, všetci dedinčania uveria, že je mŕtvy. Manželka smúti a smúti aj žena, po ktorej Jurko tajne túži.

Dejová línia sa rozvíja ďalej, keď počas pohrebu Jurko vstane z mŕtvych, začne poučovať ľudí o trestoch za hriechy, o nebi i o pekle, vymýšľa si spôsoby pokánia a odčinenia svetských hriechov na základe poznatkov, ktoré o ľuďoch z dediny naozaj má. Dokonca sa stavia do pozície jasnovidca – predpovedá budúcnosť a tresty za hriešnosť. Preberá na seba úlohu trestajúceho, toho, kto rozhoduje o spôsobe

vykúpenia napr. predvídanie dvom sestrám, bohatej prorokuje trest a chudobnej pokoj.

Hrdinovi rozprávania Jurkovi sláva postupne prerastá cez hlavu, správa sa nevhodne a sám nežije podľa princípov, ktoré hlása, pretože podvádza svoju ženu. Vo sne sa mu zjaví sv. Juraj, ktorý ho vystríha pred takýmto konaním – žiada, aby prestal predpovedať, aby prestal klamať a podvádzať. Jurko sa zľakne a poslúchne, avšak nechce si priznať svoju vinu a tak ukončí podvodné aktivity klamstvom a figlom (rozchod s milenkou), iba svojej žene sa prizná, že ju podvádzał a ona mu prezradí tajomstvo, že aj ona podvádžala jeho, keď bol ešte v Amerike (práve s mužom Jurkovej milenky). Manželia si nakoniec navzájom veľkodušne odpustia.

Jediný pri kom Jurko stráca odvahu (i morálne zábrany) a komu nechce povedať aký trest ho po smrti čaká je kňaz, velebný pán, ktorému sa inokedy smelý Jurko neodváža klamať. Vyhýba sa mu a vymýšľa dôvody prečo mu nemôže nič povedať, nakoniec ho natoľko urazí, že ho velebný udá a Jurka zavrú do väzenia. Na stene väzenia sa mu opäť zjaví sv. Juraj, aby mu pripomenul poslanstvo: s pravdou sa životom ťažko kráča (s. 64). Jurko si svoje ponaučenie nakoniec odsedí vo väzení, a pochopí, že myšlienka všade prítomnej božej moci, spravodlivého trestu i rozhrešenia nepatrí do rúk človeka.

Zaujímavou a podnetnou časťou príbehu je zobrazenie mužsko-ženských relácií, ktoré sú základom prvotného žartu a tým aj hybnou silou príbehu, pretože samolúbosť a žiarlivosť sa stane spúšťačom všetkých ďalších udalostí, ktoré Jurkov život obrátia naruby.

Súčasťou Suchého textov je okrem pomenovania stereotypov napr. o pití alkoholu (o. i. aj kreslený vtip na obálke knihy) aj identifikácia predsudkov, ktoré definujeme ako odmietavé názory a postoje k skupine alebo predstaviteľovi skupiny len preto, že do tej skupiny patrí. Tento problém je opísaný napr. aj v príbehu o žandárovi Fedorovi (s. 65), v ktorom sa úvodná časť venuje predsudkom voči predstaviteľom dodržiavania poriadku, v duchu šírenia názoru, že všetci policajti sú hlúpi, zlí a nepoctiví. Okrem všeobecného negatívneho postoja k policajtom, sa tu autor dotýka aj prílišnej odvahy mladých (policajtov), ktorí nevedia ako s ľuďmi jednať tak, aby získali čo potrebujú napr. informáciu.

Žandár Fedor bol človek z ľudu a preto vedel ako s ľuďom jednáť. Vždy chodil pešo a preto toho veľa videl, veľa počul, hocičo sa mu podarilo... Pôsobil v povojnovom období, ktoré bolo pre spoločnosť národným, ale zároveň ukazovalo múdrosť a silu ľudu, ktorý si musel poradiť s ťažkými skúškami. Príbeh kulminuje, keď si Fedor chce vybrať nevestu a vyberie sa návštevu do jej domu, kde ho privíta a pohostí jej matka. Tá však, práve v duchu spomínaných predsudkov, nechce vydať dcéru za žandára a tak ho opije a nechá ho spať na tvrdom s košíkom pod hlavou namiesto vankúša ako posledného paholka. Ešte sa mu za to aj vysmieva a roznáša o ňom po dedine klebety. Fedor sa jej chce pomstiť a vďaka skúsenostiam s ľuďmi vie, že čoskoro príde čas domáceho pálenia alkoholu a aj *baba* bude doma pálenku páliť a tým vykonávať niečo, čo je zakázané. A tak si na to počká, vystriehne pravú chvíľu a príde ju za to pokutovať. Pri tom stretnutí však zistí, že majú veľa spoločných názorov...a že nie je až taká zlá, rovnako ako ona prehodnotí svoje správanie voči nemu ako zaujaté.

Príbeh je popretkávaný epizódnymi vsuvkami ako napr. o kontrolovaní povolenia na zábavu pre cigánov, o Fedorovom zlom sluchu, vďaka ktorému si popletie banderovca z Bajerovčanom a pod. Cieľom týchto epizód je „poľudštiť žandára“ – ukázať jeho pozitívne, individuálne vlastnosti ako napr. ochota pomôcť a tým vyjaviť neopodstatnenosť predsudkov. Policajti sú tu vykreslení ako nevyhnutnosť spoločenského fungovania, ako udržiavatelia poriadku. Na druhej strane ľudia (a obzvlášť prefíkaní Rusíni) sa vždy budú snažiť pravidlá a zákony obchádzať. A nielen v ťažkých časoch akými povojnové roky zaiste boli. Vzťah spoločnosti k žandárom, policajtom i verejnej bezpečnosti sa však nemení, uniformy vzbudzujú rešpekt a v prípade policajtov často aj dešpekt.

V príbehu sa reflektuje kritika (seba aj iných), prehnané osobné ambície, pomstyctivosť, ale tiež mužsko-ženské videnie sveta (chlapská duša je dlho detskou, ženská je praktická a materiálna). Za prirodzenú súčasť života sa považuje alkohol a jeho pitie, ústami Fedorovej nádejnej svokry: Všetko je chlieb, čo človeka pri stole drží (s. 69) a zároveň aj humor, pretože je to jej odpoveď na Fedorovu otázku či ten dym vychádzajúci z komína je z pečenia chleba (schopnosť vynájsť sa).

Satirickú časť diela *Ako Rusíni relaxujú* tvoria príbehy zamerané na kritiku spoločnosti v rôznych obmenách napr. morálka (viacero príkladov nevery), politika a ideológia (stranícka problematika). V príbehu *Ako sme boli na brigáde v Sovietskom zväze* (s. 74) vysokoškolskí študenti dostali prestížnu možnosť ísť a uvidieť skvelý a krásny Sovietsky zväz ako odmenu za dobré študijné výsledky. Socialistická spoločnosť, ktorá velebí veľký ruský národ a ideologické princípy je pre mladých veľkým lákadlom a tí, ktorí túto možnosť nedostanú, neváhajú a sú ochotní dokonca podplatiť niekoho, aby sa tam dostali – aby mohli dostať svoju odmenu za dobrú prácu v podobe brigádnickej práce pre dobro sovietskeho ľudu.

Návšteva ZSSR bola nakoniec veľkým sklamaním - študenti veľa pracovali, mali zlé podmienky na život (nekvalitné bývanie) a nemohli sa zabávať, dokonca boli obmedzovaní v niektorých aktivitách len preto, že boli cudzincami (napr. okúpať sa v jazere, vyhrať v súperení o lepší kultúrny program). Študentky negatívne hodnotili prostredie aj miestnych mužov, ktorí boli neohrabaní a drzí a Slovenky nevnímali ich neskrývaný obdiv vôbec pozitívne. Po návrate domov už „...nikto neveril, že sovietsky ľud je pre všetkých ostatných príkladom ako nám to v škole vysvetľovali.“ (s. 83)

Humor v tomto príbehu zastupuje napr. epizóda zobrazujúca rozhovor študentiek s ich sprievodcom, presvedčeným ideológom Seriožom, v ktorom sa ho na brigáde opýtali či ho bolia kríže a on im odpovedal v duchu vládnucej ideológie: Nie, u nás sa hovorí chrbát. Netreba do všetkého náboženstvo ťahať...

Podstatu príbehu *Komu je v krčme horúco, toho doma zima bije* vystihuje citát: „Nie, nie, Rusíni nie sú žiadni opilci ako to tvrdila akási žobráčka redaktorka v televízii.“ (s. 84) Autor v ňom spracováva stereotyp, naznačený takmer vo všetkých príbehoch zbierky. Hovorí sa tu o stereotypizácii definovanej pitím alkoholu ako bežnej súčasti života človeka, bežnej do takej miery, že sa často stane jedinou útechou až zmyslom života. Hrdina príbehu je ako všetci chlapi z dediny, vždy ho to do krčmy medzi chlapov ťahalo na kus reči a na pohárik. Až ho časom pálenka premôže, opije sa a zraní a vtedy sa zaprisahá, že už piť nebude, pretože „Najlepšie je žiť tak, aby vám pálenku vlastné deti nevyčítali“. Keď sa mu konečne podarilo pre-

stať piť a uvedomiť si negatívny aspekt tohto zlozvyku, prišla k nim návšteva - bratranec z Ukrajiny – a tá priniesla so sebou výzvu: pitie za družbu. Aktualizuje sa tu tiež stereotyp známy aj zo širšieho slovanského kontextu: „všetci pijú“ v podobe vyjadrenia „Ty musíš byť chorý, keď nechceš vypiť“ (s. 86), lebo u nás sa nepije len z dôvodu, že lieky a alkohol nemožno kombinovať. Družba s ukrajinským príbuzným hrdinu opäť doviedla k alkoholizmu. Posilnením interpretácie stereotypu o pití alkoholu v širšom kontexte je tu v zobrazení interkultúrnych špecifik: pivo verus vodka; žena muža obviní: si opitý ako Rus, chlasceš pálenku ako Ukrajinec. Muž jej na to odpovedá: „Aký som ja Rus, aký Ukrajinec! – kričí na ženu. Ja som čestný Rusín (aj som sa zapísal za Rusína)“.

Okrem uvedených znakov sa v ďalšej časti príbehu naznačuje rozšírenosť zlozvyku v rôznych spoločenských vrstvách. Hrdina prestáva piť, lebo musí brať lieky kvôli boľavým zubom; zrazu si uvedomí koľko vecí mu za čas opíjania sa uniklo a presvedčeným abstinentom sa stáva po tom ako mu vlastné dieťa povie, že by chcelo, aby ho navždy boleli zuby, aby už nepil. Ako prejav pevnej vôle piť prestáva, avšak keď nakoniec musí pravidelne navštevovať zubára zistí, že lekár začal piť zo smútku, pretože ho podviedla a opustila manželka. To znamená, že rozšírenosť tohto zlozvyku v rôznych sociálnych vrstvách (podľa ŠS: inteligent či robotník) je veľmi podobná. Vyvrcholením príbehu sú konštatované životné pravdy ako napr.: Kto sa nevie zmestiť do vlastnej kože, tomu sa vlastný rozum z vlastného svedomia vysmeje (s. 85) či uvedomenie si vlastnej neistoty a často aj neschopnosti: Najťažšie je dať radu sebe samému.

V duchu životných múdrostí sa nesie aj ďalší príbeh, ktorý otvára otázku viery a „súperenia“ predstaviteľov dvoch náboženstiev (pravoslávneho a gréckokatolíckeho) – *Dišputa dvoch gréckokatolíkov s pravoslávny dedom pri sviatočnom stole* (s. 91).

Nositelia dvoch vier sa stretnú pri spoločnom sviatočnom stole a vedú rozhovory o tom, ktorá z nich je lepšia a prečo, aké majú znaky (používanie jazyka, správanie sa kňazov – gréckokatolícki sú ako páni, a pravoslávny pop je človek z ľudu, pracovitý a prostý) a pod. Obranca gréckokatolíckej viery hovorí: Ešte som pravoslávneho popa múdreho nevidel, pravoslávny obhajca kontruje: – múdreho len múd-

ry môže spoznať, a baran len barana. Starý dedo, nositeľ pravoslávnej viery, je aj nositeľom životnej múdrosti, keď všetkých vyzýva k tolerancii a konštatuje, že vysmievať sa z inej viery je hriech a rozdielni a zlí sú ľudia, nie viery; Keď len svoje ľúbiš a cudzie nevidíš, to je hriešne (s. 96).

Súčasťou príbehu je naznačená jazyková otázka (jazyk liturgie) i národnostná otázka: „Sme Slováci, lebo žijeme na Slovensku. A vy aj Ukrajinci, aj Rusnáci, aj Rusíni, a bohvie čo ešte. Poplietli ste vieru s politikou a národnosťou, tak z toho neviete vyjsť.“ (s. 97) Základnou pointou je však kritika ľudskej hlúposti a plytkosti, pretože keď pravoslávny dedo odchádza, cestou spadne a ostane ležať na zemi. Nikto mu nejde pomôcť a on nakoniec zomiera kvôli malicherným hádkam, pretože nepomohol človek človeku.

Príbehy *Ako som sa stal stalinistom* (s. 99) a *Ako som sa (skoro) stal komunistom* (s. 143) opisujú historicko-spoločenské podmienky v čase vlády komunistickej strany. Kritizujú neslobodu (napr. vo výbere viery), ale tiež mocenský charakter doby, v ktorej mohli byť úspešní, bohatí a vplyvní iba ľudia, ktorí boli súčasťou strany a straníckych organizácii. Miestami až nadnesene je opisované ako sa chcel hrdina Štefan Suchý stať straníkom a ako sa mu nedarilo, hoci sa veľmi snažil. Autor predstavuje komunistický režim s nadhľadom a hrdinu (v tomto prípade seba samého) ako neúspešnú obeť nesplnených snov. Hravo a humorne hovorí o strane ako o objekte záľubečnosti a zároveň ju kritizuje a zosmiešňuje opisovaním charakterov vplyvných politikov: napr.: večerná univerzita marxizmu a leninizmu, hrdina je príliš snaživý študijný typ, nasadil vysoké študijné tempo, lebo sa chcel do strany prepracovať vlastným úsilím, avšak socialistická vízia je, že sa treba vedieť prispôbiť kolektívu: „Dom politickej výchovy získava vážnosť, keď ho navštevujú vplyvní a vysoko postavení ľudia, hoci sú zavalení prácou; všetci ich potom chcú napodobniť a tak strana získava na vážnosti.“; iný príklad - dôležitejšie je vypiť za spoluprácu než ochota pracovať pre dobro strany (kritika pasivity); a tiež kritika nevzdelanosti politikov: „Najmúdrejšie bolo obdivovať múdrosť hlúpych a hlboko sa zamýšľať nad somarinami relatívne múdrych. Veľmi múdrych členov strany som nikdy nemal šťastie stretnúť.“ (s. 150).

Naznačený je tu aj ďalší fenomén doby a to tzv. *prevracanie kabátov* po nežnej revolúcii, ktoré je kritikou ľudského správania ale aj politickej kultúry (z KSČ do KDH, úteky a „skladanie“ straníckych legitímácií vplyvných straníkov hneď po revolúcii). Zostal len jeden nenápadný a dovtedy sa nijako neprejavujúci straník Michal K., ktorý sa stal veľkým vďaka označeniu sa za ľavicovo orientovaného politika (IS – budúci prezident Slovenskej republiky).

Na humorné zobrazenie negatívnych ľudských vlastností a charakterových črt sa sústredia príbehy *Bratranec Alexander* (s. 105) či *Kikirikí* (s. 113) a *Skleróza multiplex mamonóza* (s. 122).

Bratranec Alexander je príbeh, v ktorom chlapec dostal meno po kňazovom synovi, pretože otec chcel, aby bol tiež taký slušný a inteligentný, ale bolo to práve naopak. Alexander bol šibal stále vymýšľajúci hlúposti, ktorý robil zlobu a klamal svojich rodičov ako napr. spáchanie hromadného krvavého harakiri prilepením jazykov k studni, aby mali deti jazyky boľavé a nemuseli v škole recitovať. Pointou rozprávania je, že nie mená, ale skutky formujú a definujú charakter.

V ďalších dvoch spomínaných príbehoch sa autor sústreďí na kritiku ľudských vlastností a konania, ktoré je namierené voči inému. Naznačený je problém známy aj zo súčasnej spoločnosti, že láska k peniazom je tiež choroba. Suchého kritika sa sústreďí na lakomstvo, neveru ale tiež napr. na motív pomsty.

Príbeh, podľa ktorého je pomenovaná celá kniha, *Ako Rusíni relaxujú* (s. 135), reflektuje najčastejšie sa objavujúce otázky rusínskej spoločnosti na Slovensku: vieru (Naša viera je bohu milá, vaša viera je ako vo vode diera), jazyk (Moderne je po slovensky, nemoderne po rusínsky), počet, migrovanie za prácou (Rusínov je málo, preto musia byť šikovní (s. 139)), nažívanie s inými etnikami a národmi. Zohľadňuje sa vzťah medzi náboženstvom a politikou – pravoslávni sú za komunistov, gréckokatolíci za KDH. Naznačuje sa ekonomická situácia rusínskeho ľudu – „keby na Ukrajine bolo peňazí a naši by tam chodili za prácou, hneď by sa všetci za Ukrajincov písali, ale preto, že je lepší život na Slovensku, tak sa všetci píšú za Slovákov.“ Tu sa ku používaným stupňom komického pridáva parodovanie a ironizovanie.

V záverečnom *Rozprávaní o Angelike a riaditeľovi* (s. 153) autor opisuje, rovnako ako vo viacerých predchádzajúcich príbehoch, takže školské prostredie a hrdinkou je mladá učiteľka Lucia, ktorá nastúpi na svoje prvé pracovné miesto a stretne sa tam s pomstychtivým a zvrhlým riaditeľom, ktorý neznesie, keď mu niekto odporuje či zosmiešňuje ho. Mladá učiteľka ho provokuje a on sa ju snaží „usmerniť“ nečestnými spôsobmi, aby ju naučil akceptovať autoritu a väčšinu (v tomto prípade aj ideológiu politickej strany). Celý kolektív učiteliek v tejto škole je zastrašovaný, učiteľky sú sexuálne obťažované a „naučili sa báť“. Lucia vzdoruje, nevzdáva sa a nakoniec si získa rešpekt i uznanie kolektívu, na každoročnej oslave sviatku MDŽ sa nakoniec zbliži aj s riaditeľom po úspešnej zábavnej scénke na základe filmovej postavy Angeliky. Sila ťažko skúšaného kolektívu sa prejaví po prevrate, keď sú „utláčané“ učiteľky jediným kolektívom, ktorý nežiada odvolanie svojho riaditeľa. Z mladej Lucie sa dokonca stáva jeho zástupkyňa (tú starú odvolali, ani nie tak pre zostarnuté názory ako pre zostarnuté telo).

V postave starej a pre vieru neakceptovanej učiteľky je naopak naznačená potreba akceptácie životných múdrostí: človek potrebuje kultúru (Ľudia sú zlí z nedostatku kultúrnych zážitkov, potom z nečinnosti závidia); bohatí a vplyvní ľudia nie sú božstvom na zemi, ale sú naopak najčastejšie s čertom spojení; politika je plávanie do neznáma...

Na základe interpretácie vybraných textov Štefana Suchého identifikujeme niekoľko ďalších znakov, ktoré je možné zaradiť k prejavom kultúrnej identity Rusínov: humor a sním spätá vynaliezavosť a prefíkanosť, bohobojnosť a viera vo vyššiu moc a jej protipól v podobe nečistých síl, vnímanie a identifikáciu zlozvykov v rôznych spoločenských vrstvách i situáciách (alkohol a pitie), pracovitosť, častá frekvencia používania kontrastných dvojíc na opis a charakteristiku sveta (chudoba – bohatstvo, múdrosť – hlúposť, ženský – mužský pohľad a pod.). Autor prostredníctvom konania hlavných hrdinov Rusínov vychováva a predstavuje nositeľom iných kultúr základné piliere rusínskeho svetonázoru. Zároveň sa z podstatných identifikačných znakov rusínskeho národného obrodovania vysmieva, čím sa snaží upozorniť na prehnanú snahu o zrovnoprávnenie niektorých

predstaviteľov rusínskej spoločnosti, na mieste, kde to už dávno nie je potrebné. Tvorba Š. Suchého obohacuje kultúrnu identitu Rusínov o charakteristiku: Rusíni sú zábavní a majú zmysel pre humor.

LITERATÚRA

ČENĚK, J. – SMOLÍK, J. – VYKOUKALOVÁ, Z. (2016) *Interkulturní psychologie. Vybrané kapitoly*. Praha: Grada, ISBN 978-80-247-5414-7, 312 s.

BLICHOVÁ, A. (2010) Súčasná rusínska literatúra na Slovensku. In: *Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku 1995 – 2010 a súčasná rusínska literatúra*, Prešov, 2. 12. 2010. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, ISBN 978-80-555-0297-7, s. 69 – 81.

KOSEK, J. (2011) *Právo n(a) předsudek*. Praha: Dokořán, ISBN 978-80-7363-312-7, 351 s.

SLIVKOVÁ, I. (2015) *Úvod do interkultúrnej komunikácie*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, ISBN 978-80-555-1533-5, 116 s.

SUCHÝ, Š. (2014) *Третє крыло/Tretie krídlo*. Svidník: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, ISBN 978-80-971779-1-1, 103 s.

SUCHÝ, Š. (2016) *Плоды осінньої загороды/Plody jesennej záhrady*. Svidník: Tlačiareň svidnícka, s.r.o. pre Rusínsku obrodu na Slovensku, ISBN 978-80-89755-30-1, 96 s.

SUCHÝ, Š. (2004) *Азбукарня/Azbukáreň*. Prešov: Rusín a Ľudové noviny, ISBN 80-88769-52-3, 64 s.

SUCHÝ, Š. (2007) *Слон на кычарі/Slon na kyčere*. Prešov: Rusín a Ľudové noviny, ISBN 978-80-88769-78-1, 64 s.

SUCHÝ, Š. (2010) *Азбукова мама/Azbuková mama*. ADIN, s.r.o: Rusínska obroda na Slovensku. ISBN 978-80-89244-91-1, 136 s.

SUCHÝ, Š. (2017) *Як Руснакы релаксують/Ako Rusíni relaxujú*. Prešov: Akadémia rusínskej kultúry v SR, ISBN 978-80-89798-09-4, 166 s.

SUCHÝ, Š. (1994) *Русиньскый співник/Rusínsky spevník*. Prešov: Rusínska obroda, ISBN 80-88769-02-7, 60 s.

SUCHÝ, Š. (2008) *Незабудка/Nezábudka*. Prešov: Spolok rusínskych spisovateľov Slovenska, ISBN 978-80-969230-9-0, 96 s.

SUCHÝ, Š. (2009) *Міст над ріков часы/Most nad riekou času*. ADIN, s.r.o: Spolok rusínskych spisovateľov, ISBN 978-80-970185-2-8, 64 s.

Mgr. Ivana Slivková, PhD.

Prešovská univerzita v Prešove

Filozofická fakulta

Katedra stredoeurópskych štúdií IUSS

Ul. 17. novembra 1

080 01 Prešov

ivana.slivkova@unipo.sk

„RUTHENI”, „DUX RUIZORUM”, „MARCHIA RUTHENORUM” У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЄВРОПІ

Іван МІСЬКОВ

Abstract

The article under consideration is dedicated to the usage in the documents the title, notion, ethnonym „Rutheni”, „Dux Ruizorum”, „Marchia Ruthenorum” in the medieval Europe on the basis of the source-monographic base available. Whereas in the French kingdom the title of Ruthene, Ruthenensis belonged to the Counts of Armanyaki, then in the medieval Hungary the following geographical regions claimed the title „Dux Ruizorum” (the Russian Prince, Leader, Duke) and the historic name „Marchia Ruthenorum” (Russian Mark), to wit north-eastern Pannonia (a part of present day Hungary, Austria and Slovenia), Potissya, a borderland within Shariski, Zemplinski, Uzshanski and Berezhski counties of the Hungarian kingdom, four counties of Bereg, Maramarosh, Ugocha and Ung. Certainly, this problematic question must find its decision.

Keywords: title, king, leader, duke, prince, principality, kingdom, ruthen, mark, documents.

Питання локалізації, проживання, місце знаходження „рутенів” („rutheni”) - русинів, титулу „Дукс Руізорум” („Dux Ruizorum”) – Князь (Герцог) Руський, назви „Мархії Рутенорум”, („Marchia Ruthenorum”) – Руської Марки в Європі є актуальним і понині, тому що зустрічаються ці назви в різних регіонах у середньовіччі і чи мають вони між собою спільний зв'язок. Автор даної статті намагався відшукати поняття, етнонім „рутен” (русин?), „Dux Ruizorum”, „Marchia Ruthenorum” у титулі та назві, і як він поширювався у давній Європі, а пізніше у середньовіччі.

Гортаючи сторінки латинсько-російського словника (Дворецкий, 1976, с. 889), я випадково знайшов слово Rut(h)eni, orum *т* з наступним поясненням: „рутены, племя в Аквитании с центром Segodunum (ныне Rodez)” (Франція).¹ Кельтське плем'я рутенів згадує Гай Юлій Цезарь у своїх записках.² У пізньому середньовіччі слово з коренем Ruthen зустрічається у титулатурі графів Арман'яку*.

Найбільш відомий із цієї династії – Жан I, граф Арман'як (1305-1373).³ В його титулатурі зустрічаємо титул графа (comes) Ruthenensis (Ruthenae): граф Арман'як, Божією милістю – 1322 р. <John I (+ 1373), Count 1319 > egregius et potens vir dominus Joannes Dei gratia comes Armaniaki, Fezensaci et Ruthenensis⁴; і таким самим титулом він користувався і 1340 і наступні роки: травень 1340 р, листопад 1343 р., лютий 1353 р., червень 1354 р., травень 1356 р. . За його спадкоємцями також вживалася назва Ruthenae у титулатурі: 1377 р. : domino Joanne, Dei gratiâ comite Armaniaci, Fezenciaci et Ruthenae, vice comite Leomanie et Altivillaris, ⁵ липень 1378 р. : Johan per la gratiâ de Diu Comte d'Armagnac, de Fezensac, de Rodéz et de Charolles, Vescomte de Lomanha et d'Autuillar et, Sengor de la terra Riuera⁶, травень 1384 р.,⁷ листопад 1393 р. : Bernardo Dei gratia comite Armaniaci, Fezensiaci et Ruthenae vicecomileque

1 ДВОРЕЦКИЙ, И. Х. Латино-русский словарь. М., 1976, с. 889.

2 ЗАПИСКИ Юлия Цезаря и его продолжателей о Галльской войне, о гражданской войне, об Александрийской войне, об Африканской войне (2002)/Гай Юлий Цезарь; Пер. и коммент. М. М. Покровского. Сочинения/Гай Салюстий Крисп; Пер., статья и коммент. В. О. Горенштейна. М. : ООО „Издательство АСТ”, „Ладомир”, 2002, с. 32, 132-133, 161, 190.

*Нашу увагу на один з титулів графського дому Арман'як, звернув мій колега Михайло Федак

3 ХРОНИКИ И ДОКУМЕНТЫ ВРЕМЕН СТОЛЕТНЕЙ ВОЙНЫ (2005) / Пер., сост., предисл., прим., указат., генеал. табл., карты М. В. Аникеева; под ред. Ю. П. Малинина. СПб., 2005, с. 352.

4 MONLEZUN, J. -J. Histoire de la Gascogne depuis les temps les plus reculés jusqu'à. Auch: J. -A. Portes, 1846 (9 ?), p. 233.

5 LAFFORGUE, P. Histoire de la ville d'Auch, depuis de romains jusqu'en 1789. Auch: L. -A. Brun, 1851, p. 367-368.

6 RECUEIL de divers titres et memoires concernant les affaires des Comtes de Foix... (Manuscript), p. 110

7 12 RECUEIL de divers titres et memoires concernant les affaires des Comtes de Foix... (Manuscript), p. 240.

Leomaniae et Alti-Vilariae, ac domino terrae Ripariae et Montanorum Ruthenensium,⁸ травень 1401 р., січень 1415 р., лютий 1418 р., травень 1428 р., 1433 р., травень 1461 р., травень 1484 р..⁹ У підсумку, тільки в документі 1378 р. замість Ruthenae вживається Rodéz. Отже, цими назвами позначали певну територію у Французькому королівстві.

У середньовічній Угорщині також вживалася назва, поняття, етнонім, титул Ruthen, але у якості Marchia Ruthenorum, а також як Ruizorum. На основі доступної джерельно-монографічної бази зробимо спробу прослідкувати твердження та думки дослідників щодо вживання та місця географічного розташування цих термінів в Угорському королівстві. У зв'язку з цим візьмемо до уваги наступні цитати: Хільдесгеймських анналів про смерть герцога Імре Святого (канонізований у 1083 р.), сина Іштвана I: «А Гейнрік, син короля Стефана, герцог русов, загинув плачевною [смертю], розтерзаний на полюванні вепрем» – „Et Heinricus, Stephani regis filius, dux Ruizorum, in venatione ab apro discissus, flebiliter obiit (2. XI. 1031 р. – М. І.)”¹⁰, із Життя Конрада, архієпископа Зальцбургського про візитацію посла до короля, що перебував у Руській марці, „nuntius ad regem dirigitur, qui tunc in marchia Ruthenorum morabatur (1127 р. – М. І.)”¹¹ про переселення слов'ян з Болгарії до кордонів русичів „ipsi Sclavi d. t. Bulgarie conductu fuerunt ad confinium Ruthenorum”¹².

Відомий церковний історик XIX ст. – М. Лучкай у своїй най-

8 MONLEZUN, J. J. Historie de la Gascogne depuis les temps les plus reculés jusqu'à. Auch: J. -A. Portes, 1846 (9 ?), p. 19.

9 SAMARAN, C. La maison d'Armagnac au XVe siècle et les dernières luttes de la féodalité dans le Midi de la France. Paris, 1907, 80 p.

10 ХИЛЬДЕСХАЙМСКИЕ АННАЛЫ. In: Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия/ Под ред. Т. Н. Джаксон, И. Т. Коноваловой и А. В. Подосинова. Т. IV: Западноевропейские источники. Сост., пер. и коммент. А. В. Назаренко. М.: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2010, С. 107-108.

11 НАЗАРЕНКО, А. В. О „русской марке” в средневековой Венгрии. In: Восточная Европа в древности и средневековье. М: Наука, 1978, с. 302.

12 ANONYMUS, A Magyarok cselekedetei. Budapest: Osiris, 2004, old. 19; GESTA HUNGARORUM, Літопис Аноніма про діяння угорців під час пошуків і віднайдення Батьківщини /Переклад з латинської та угорської Каміла Найпавера/. Ужгород: Карпати, 2005, с. 27; GYÖRFY, G. Az Arpadkori Magyarország történeti foldrajza. – Budapest: Akademiai kiado, 1966. I köt., old. 520.

головнішій багатотомній праці згадує, що „Тогочасний письменник Гільдесгаймських анналів біля р. 1030 згадує, що навіть Св. Емеріх (син угорського короля Іштвана I–М. І.) був також вождем русів”¹³.

Ось, що з приводу „руської марки” пише відомий авторитетний український історик М. Грушевський: „Першу авторитетнішу звістку про владу угорського короля над руськими землями маємо в 1031 р.: говорячи про смерть сина короля Стефана, Генриха, німецький літописець, називає його „князем руським”, значіння сього титула не ясне, але його трудно толкувати інакше як слід залежності Угорської Руси. Рівно столітє подибуємо, також в німецькій джерелі, подібну звістку про „руську марку” Угорщини, де перебував тоді угорський король. З сею, руською маркою XII в. пробувано зв'язати т. зв. „Країну”, як до пізніх часів називався, а по часті й досі зветься пограничний карпатський пояс в столицях Шаришській, Земплинській, Ужській, і Бережській;”¹⁴.

О. Петров (1859-1932) – історик, представник позитивістської школи російської історіографії, вперше піддав критичному аналізу документальні джерела по історії Закарпаття, рішуче відкинув легендарних князя Лаборця, „руську марку” тощо.¹⁵ Російський історик у своїх „Древнѣиших грамотах” виставляє припущення, що це була „марка проти Руси”¹⁶.

Дослідник О. Мицюк зовсім протилежної думки, ніж О. Петров, вважаючи, що на другу чверть XI ст. угорська державність поширюється і на передгірські руські землі за Карпатами, приблизно в той же час (1025 р.) вона підпорядковувала на заході землі старої

13 LUTSKAY, M. Historia carpato – ruthenorum. Т. II. Budaе, 1843 (рукопис). Видання в Україні. ЛУЧКАЙ М. Історія карпатських русинів. Ужгород: Закарпаття, 2000, Т. 2, р. 24.

14 ГРУШЕВСЬКИЙ, М. Історія України – Руси. Львів: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1905, Т. II. -XI - XIII вік, с. 488.

15 ПОП, И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. – Ужгород: Издательство В. Падяка, 2001, с. 300-301; ПЕТРОВ, А. Древнѣишія грамоты по истории Карпаторусской церкви и іерархии 1391-1498 гг. Репродукції фотографических факсимиле. Praha, 1930.

16 МИЦЮК, О. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Руси. Ужгород: Новіна, 1936, Т. 1, с. 14.

(нітрянської) Словаччини, а на сході в кінці XI ст. і Трансільванію. На думку Мицюка, район Бихарщини (угорський комітат – Біхар), заселений ще раніше руською людністю, на основі якого на початку XII ст. „організовано пізніш комітати: Бихарський, Солноцький, Сукмарський, Боршовський, Боршодський, Ужанський, Земплинський та Абауйський” був у свій час удільним воєводством, у котрому „на р. 1031 княжив Емерих, син Степана I угорського, й іменувався князем руським – *dux Ruizorum*”.¹⁷ О. Мицюк вказує на те, що тут практикувалися „божі суди” у Великому Варадині, осередку Бихарщини” і далі зазначає: „Туди сходився люд за „правдою” від границь старої Словаччини і аж по Семигородщину. Напр. Варадинські реєстри свідчать, що р. 1219 з Землинського замку посилено було людей на божий суд до Варадина. На р. 1131 ту країну еп. (єпископ – М. І.) Зальцбургський називає „*marchia Ruthenorum*”. На р. 1184 єпископат в Бихарщині зветься „руським”. В грамоті з р. 1254 згадується в Земліні при р. Лаборець „...*sepultura Ruthenorum*...”.”.¹⁸

Історик М. Лелекач вважаючи, що в Угорському королівстві „В XI-XII ст. ст. виникають комітати (жупи): Землянський, Ужгородський, Боржавський і Королівський”, визначає ці території протягом XII-XIII ст. як „*Confinium Nyr*”, „*Confinium Ungarorum et Polonorum*”, „*Partes Hung*”, „*Partes Mezesinae*”, „*Marchia Ruthenorum*”, „*Provinciam castrorum Ung et Borsua*”, „*Emericus dux Ruizorum*”.¹⁹

У 1954 р. ігуменом Свято-Миколаївського монастиря м. Мукачева Василієм Проніним була підготовлена ґрунтовна праця „История Мукачевской епархии”, яку видали тільки у 2005 р.²⁰ З приводу Руської Марки о. Василій висловив наступне: „Руська

17 МИЦЮК, О. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі. Ужгород: Новіна, 1936, Т. 1, с. 14.

18 МИЦЮК, О. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі. Ужгород: Новіна, 1936, Т. 1, с. 14.; WENZEL, G. Árpádkori Új Okmánytár. Pest: Eggenberger Ferdinánd M. Akademiai könyvtárusnál, 1869, VII köt. (1235 - 1260), 564 old. 361-362.

19 ЛЕЛЕКАЧ М. (1949). Про приналежність Закарпаття до Київської Русі в X – XI ст. In: Наукові записки Ужгородського університету. Ужгород, 1949, С. 37, Т. 2.

20 АРХИМАНДРИТ ВАСИЛИЙ ПРОНИН. История православной церкви на Закарпатье. – Свято-Николаевский Мукачевский монастырь, 2005, 528 с.

Марка згадується в біографії Конрада, архієп. Зальцбургського. Слово „Марка”, яке зустрічається в латинських анналах російською мовою перекладалося словом Крайна, що треба вважати спільнослов'янським терміном. Так, крайна була і у сербів, а жителі її називалися країшнякаи.

Руська Марка – крайна простягала по комітатах: Шарішському, Земплинському, Ужоцькому і Береговському.

У біографії Конрада, вона згадується з нагоди того, що якраз у той час австрійське посольство прибуло до Угорщини. Ця подія відноситься до 1131 року. Питання стосувалося бранців після нападу угрів на Австрію. Чернець, посол архієпископа Конрада, прибув в Острігом, де побачив, що народ і духівництво в хвилюванні, і йому вдалося укласти мир і звільнити бранців і здобич. Ось слова з тексту біографії: «Був відправлений посол до короля, який тоді перебував в марці руських, і всі бранці зі своєю здобиччю були повернені в свою землю». Хто тоді був угорським королем, в біографії не згадується. Рік 1131 є роком смерті короля Стефана II і одночасно вступу на престол Бейли II. В цей час Борис (бастард Борис Коломанович – І. М.) прагнув захопити угорський престол, і тому Бейла був в Руській Марці”.²¹

Дослідник О. Ставровський зазначає, що майже всім історикам, які походили із підкарпатського середовища, притаманне надзвичайно шанобливе ставлення до старих хронік та інформацій, до яких критично поставився російський історик О. Петров. Він, а також частково Г. Бідерман вирішив внести ясність у проблематику заселення північно-східних областей. При співставленні джерел та історичної літератури, О. Петров вказав, що саме історики Г. Бідерман, К. Кадлець, М. Грушевський запозичували один в одного, інколи помилялись та перебільшували.²² Далі О. Ставровський продовжує аналізувати цих істориків: „Проте на окраїні цих лісів було кілька костьолів, монастирів, головне в долині ріки Тиса, і королівських замків: Хуст, Мука-

21 АРХИМАНДРИТ ВАСИЛИЙ ПРОНИН. История православной церкви на Закарпатье. – Свято-Николаевский Мукачевский монастырь, 2005, с. 77-79.

22 СТАВРОВСЬКИЙ О. Словацько-польське-українське прикордоння до XVIII століття. Словацьке педагогічне товариство в Братиславі. Відділ української літератури в Пряшеві, 1967, с. 34.

чево, Кіральяга, Земплін, Уйгель, Шарошпатак та інших. Вище сказаному суперечить зауваження Бідермана, що руські, словацькі, мадярські й болгарські пастухи жили на цій території, хоч вони не затримувались на одному місці, а кочували. Територія належала руським і з державної точки зору мала велике значення (Кадлець). Бідерман цю тезу обґрунтовує ще й фактами з уже цитованого життєпису зальцбурзького архієпископа Конрада, згідно якого ліси (у 12 ст.) належали руським і вся територія 1127 р. називалася „*Marchia Ruthenorum*”, що відповідає свідченню в хроніці Симона де Кези, який ці ліси й гори називає „*alpes Ruthenorum*”. Цю територію нібито часто діставали у володіння як наділ члени королівської сім’ї. Тільки так можна пояснити той факт, що Емеріх, син короля Стефана мав титул „*dux Ruizorum*”. Третій згаданий історик Грушевський навіть відносить цю територію до сфери зацікавлень Київської держави. Виразу „*alpes Ruthenorum*” він приписує етнографічне значення. У зв’язку з приєднанням південно-західної Русі до Древньоруської держави, Грушевський висловлює думку, що до неї увійшло тоді й Прикарпаття як органічна частина Галичини, а також північно-західна частина Шарищини”.²³

Відомий радянський історик В. Пашуто, досліджуючи зовнішню політику Древньої Русі, вважає, що остання намагалась зберегти союз з Угорським королівством. Русь підтримала Священну Римську імперію та союзне їй Угорське королівство, у їх спільній війні з Польським королівством у 1015-1018 рр. Проте, після заключення польсько-німецького договору та польсько-угорського миру, русько-угорські відносини погіршилися. До походу на Русь в 1018 р. Болеслав I Хоробрий залучив і угорське військо. У 1029-1031 рр. Русь та Угорщина були в різних таборах: перша разом з Німецькою імперією воювала проти Польського королівства, яке підтримував угорський король Іштван I, син якого (Імре –М. І.) мав титул „руського герцога”.²⁴ Відомий

23 СТАВРОВСЬКИЙ О. Словацько-польське-українське прикордоння до XVIII століття. Словацьке педагогічне товариство в Братиславі. Відділ української літератури в Пряшеві, 1967, с. 35.

24 ПАШУТО, В. Т. Внешняя политика Древней Руси. М.: Наука, 1968, с. 51.

угорський історик, географ Д. Дьєрффі встановив, що „русський герцог” означав „*dux exercitus regis*”, котрий складався із русів, а сам термін „русський” (*orosz*) мав у середньовічній угорській традиції значення збройної охорони короля. В. Пашуто висловлює припущення, що можливо до цього терміну і має відношення „Руська марка” в Угорщині в XII ст.: „Це, ймовірно, якась прикордонна угорсько-руська територія із змішаним населенням. Таких було немало в зоні Карпат, які руські не дарма називали „горами Угорськими”, а угорці – *alpes Ruthenorum*. Були в горах і руські (галицькі ?) поселення типу того Руського села (*Oroszfalfa*) чие населення отримувало свободу в обмін на зобов’язання охороняти кордон”.²⁵

Щодо якоїсь „руської марки”, то А. Назаренко вважає, що у науці немає певної думки з приводу цього повідомлення, якщо взяти до уваги його унікальність: Х. Бідерманн ототожнює „руську марку” з чотирма комітатами Закарпатської Крайни (Берег, Мараморш, Угоча, Унг –М. І.), заселеною руськими. К. Я. Грот вважає, що Іштван II, беручи участь в міжусобній боротьбі Володаревичів і Васильковичів, перебував на Галичині. М. С. Грушевський обмежується тим, що сумнівається в першому і відкидає друге. Невизначено і думка В. Т. Пашуто: „Це, ймовірно, якась прикордонна угорсько-руська територія із змішаним населенням. Таких було немало в зоні Карпат...”. Іншу думку В. Пашуто підтверджує дослідник А. Назаренко, говорячи, що діапазон трактувань титулу «герцог русов» досить обширний. Обережний М. С. Грушевський: на його думку, якісь руські землі входили у володіння Іштвана. Аналогічна думка В. П. Шушаріна, який схильний розглядати факт існування під владою герцога Імре „особливої області, заселеної східними слов’янами, – стародавніми русами”, як релікт територіальної автономії племенних вождів. Встановити точне значення терміну намагається Д. Дьєрффі: „*dux Ruizorum*” = „*dux exercitus regis*” – герцог військового корпусу, що складався з русів. З Дьєрффі солідарний і В. Т. Пашуто, який не виключає, проте, вірогідного взаємозв’язку між русами, яких „водив” Імре, і „руською маркою” з Житія архіє-

25 ПАШУТО, В. Т. Внешняя политика Древней Руси. М.: Наука, 1968, с. 334.

пископа Конрада. Але навіть постулювання цього взаємозв'язку ніяк не сприяє локалізації „руської марки” – для співвідношення герцогського титулу Імре, що напрошується, з тим герцогством, володіння яким за традицією було прерогативою угорських престолонаслідників, немає підстав, тому констатує А. Назаренко, вирішення проблеми навряд чи можливо без залучення додаткових відомостей з інших джерел.

На думку А. Назаренка, слова „in confinio Rutenie”, окрім звичайного „на кордоні з Рутенією”, допускають ще і й іншу інтерпретацію. Справа в тім, що термін „confinium” має, в усякому разі в деяких угорських юридичних пам'ятках, ще і спеціальне значення – „марка”. Вперше, як здається, він з'являється в другому декреті Ласло I (1077-1095), де в § 14-16 уточнюються обов'язки маркграфів (comites confiniorum) і жителів марки (custodes confiniorum). Очевидно, в цьому ж значенні confinium вжитий і в декреті Андрія II від 1222 р. Якщо допустити, що і у нашого автора в даному контексті confinium синонімічний marchia, то текст слід читати: „У Паннонії [на території] марки рутенів...”.²⁶

Ось що з приводу „Руської марки” писав церковний історик С. Пап у своїй рукописній праці (три томи якої були завершені на початку 1990, але друком вийшли значно пізніше): „Стефан I усвідомлював, що посідаючи Потисся, він перебуває на території з руським населенням. Малярські літописи оповідають, що Стефан I одразу після зайняття Потисся призначив володарем свого стрія Золтана. Пізніше той перейшов до Трансильванії, а його місце зайняв Емерик, син Стефана I, якого Гілдесгаймські літописи називають „Дукс Руізорум”. ...З історичних подій випливає, що Емерик стояв на стороні поневолених русинів і захищав їх східний обряд. Очевидно, саме тому в середині 1031 року його усунули німецькі латинські ченці, що панували вже при дворі старого і хворого Стефана I, підтримувані Гізелою II. Стефанові I було сказано, що його син Емерик помер, розірваний на ловах диким вепром. Конкретних фактів про Емерика дуже мало. Одні

26 НАЗАРЕНКО, А. В. О „русской марке” в средневековой Венгрии. In: Восточная Европа в древности и средневековье. М: Наука, 1978, с. 302-305.

дослідники пишуть, що він був заручений з візантійською принцесою, що й було причиною його усунення.”²⁷

В. Шандор, посилаючись на раніші праці С. Папа, цитує останнього: „Культурний і релігійний вплив Київської Руси на Угорщину не є досі належно досліджений. ...Проти Візантійського обряду вели німецькі церковні кола жорстоку боротьбу. Активно їм в цій помагала друга дружина короля Стефана Гізела II, німкеня, (перша була теж Гізела). Син Стефана Емерик, князь Русинів, помер підозріло нагло дня 2. IX. 1031, шість днів перед його коронуванням королем Угорщини. Стефанові сказали, що це нещасний випадок, що Емерик був „розірваний диким вепром”. Дальший кровавий розвиток подій в Угорщині в боротьбі проти Східньо-Візантійського обряду вказує на те, що смерть Емерика спричинив не дикий вепр, але змова його мачухи разом з німецькими латинниками, які уважали християн Візантійського обряду – поганями.”²⁸

З приводу „Руської Марки” археолог, історик Й. Кобаль зазначає: „Одним із аргументів на користь існування на Закарпатті якогось територіального утворення українського (руського) населення уже при перших угорських королях (XI ст.) є повідомлення однієї з німецьких хронік („Гільдесхаймських анналів”) під 1031 роком про смерть сина угорського короля Іштвана I Святого Імре, який мав титул dux Ruizorum. Наведений пасаж більшість вітчизняних і деякі зарубіжні дослідники інтерпретують таким чином, що Імре був князем окремої території, заселеної руськими (Ducatus Russorum за І. Кондратовичем)... Нарешті, окремі історики, притримуючись думки, що Імре дійсно був зверхником над руськими, що проживали компактно, бачать цю територію, однак, не на пн.-сх. Угорського королівства, а на західному пограниччі (Oroszvár, сучасне Rusovce).

У зв'язку з проблемою локалізації руських, зверхником над якими нібито був Імре, син Святого Іштвана, привертає увагу повідомлення про „Marchia Ruthenorum”, тобто «Руську марку»,

27 ПАП, С. Історія Закарпаття. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2001, Т. 1, с. 264-265.

28 ШАНДОР, В. Закарпаття. Історично-правничий нарис від IX ст. до 1920 р. Нью-Йорк, 1992, с. 41.

яке збереглося в „Життеписі архієпископа зальцбурзького Конрада”.

Під час загострення німецько-угорських відносин в 1177 р. угорський король знаходився в Руській Марці (in Marchia Ruthenorum). Це повідомлення вітчизняні дослідники тлумачили як таке, що в ньому згадується пограничний „край, заселений русинами”. Було висунуто припущення, що так звані „крайни” XV і наступних століть у комітатах Шариш, Земплин, Унг і Берег є залишками колись єдиної „marchii Ruthenorum” (Г. Бідерман, Т. Легоцький та ін.). Між тим, справа з „Руською Маркою”, як і з „Dux Ruizorum”, не така певна, щоб робити безоглядні висновки.

Потрібно мати на увазі, що слово „marchia”(„марка”) у німецькому середовищі інтерпретується однозначно як „пограниччя”. Отже, „Marchia Ruthenorum” означає пограничну частину Угорщини, територію, що межує з Руссю, тобто – Галичиною. Разом з тим, це ще не є достатньою умовою для твердження, що й населення тут було руським.

Посилання на „крайни” пізнішого часу як аргумент в порушеній вище проблематиці більш, ніж сумнівне. По-перше, аналіз джерел показує, що „крайни” – це адміністративні райони або господарські одиниці (домініум), тобто воно не конче має означати і „пограниччя”. По-друге, Маковицька, Ужоцька, Середнянська й Березька крайни виникли у різний час, на різних територіях і мали різне значення: Маковицька й Ужоцька були господарськими районами, домініями, причому –включали не тільки руські села, а також словацькі й угорські; Березька крайна –це адміністративний район, що складався з 9(10) волоських сіл (Доробратово, Арданово, Мідяниця, Загаття, Завидово, Коропець, Лалово, Колодне, Станово, Коноплівці) і, що цікаво, саме руське населення до крайни не зараховувалось!

Окрім наведеного вище, зауважимо, що в останній час появились нові дані, які дають підстави припускати і незакарпатську локалізацію „Руської Марки”. Так, у грамоті східнофранкського короля Людовика Німецького (817-843-876) від 16 червня 863 року йдеться про поновлення прав Альтаїхського монастиря на ряд поселень у верхів'ях Дунаю (Емський ліс), серед них і на

поселення „Ruzaramarcha” („Марка Руців (Русів)”, О. Прицак).

Таким чином, „Marchia Ruthenorum”, про яку згадується в „Життеписі зальцбурзького архієпископа Конрада” під 1177 р., може бути власне угорською (Західна Угорщина) частиною марки, що фігурує трохи західніше уже в 863 р. Отже, дані, які має в своєму розпорядженні історична наука сьогодні, не підтверджують гіпотези про генетичний зв'язок між „Руською Маркою” 1177 року і чисельними крайнами XV та подальших століть, а також про їх етнічний зміст”.²⁹ Проте, думка Й. Кобаля виявилася непоміченою.

Щодо існування „Руської марки” проф. М. Тиводар висловив наступне: „Вважаємо, що найбільш точне тлумачення названих термінів подав О. Ставровський, який, проаналізувавши документи, прийшов до висновку, що термін „Dux Ruizorum”, пов'язаний з посадою командувача сторожових прикордонних загонів у польсько-русько-угорському прикордонні, набраних з русинів. Щодо терміна „Marchia Ruthenorum”, то він передає назву тієї території (географічного району) Північно-східної Угорщини, в яких проживало руське населення. У пізніші часи на титул „князя руського” претендувало чимало родичів угорського короля. У 1046 р. цей титул носив майбутній угорський король Бейла, у 1064 р. – майбутній король Гейза, а у 1085 р. – майбутній король Коломан. Все це підтверджує руський етнічний характер населення Закарпаття вже на середину XI ст., засвідчує, що „Marchia Ruthenorum”– це територія, яка вирізнялась з інших територій Угорщини своїм руським населенням”.³⁰

Дослідник Д. Поп зазначає, що у ранньому середньовіччі край південнокарпатських русинів мав іншу латинську назву – „Marchia Ruthenorum” („Руська Марка”), а її правитель мав титул „Dux Ruizorum” („Князь Руси”) та відносився до рівнинної північно-східної Паннонії, частини теперішніх Угорщини, Австрії

29 КОБАЛЬ Й. „Мархія Рутенорум” – країна руських. Іп: Екзиль. 1996, №1, Ужгород: Гражда, 1996, С. 37 – 40.

30 ТИВОДАР, М. П. Етнографічне районування українців Закарпаття (за матеріалами традиційної культури другої половини XIX- першої половини XX ст.). Іп: Carpatika – Карпатика. Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат кінця XVIII- XX ст. Ужгород, 1999, Вип. 6, с. 59.

та Словенії, де в ті часи були поселення панонських слов'ян.³¹

У нашому розпорядженні є три документи, які відповідно були видані у 1215, 1271 та 1299 роках. У першому йде мова про відносини угорського короля Андрія II та Папи Римського Інокентія III щодо Галичини.³² Андрій II в листі до Римського Папи писав, що „народ Галичини відступився від свого короля (Коломана)” та „зібравши військо від довколишніх русинів” взяв в облогу галицький замок. Андрій II пішов з військом на допомогу і визволив Коломана.³³

Цікавий документ 1271 р. про відносини Іштвана V та чеського короля Отокара II, де перший титулується як „Stephanus Dei gracia Ungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, Cumanie, Bulgarieque Rex...” – „Стефан божою милістю Угорщини, Далмації, Хорватії, Рами, Галичини, Волині, Куманії, Болгарії король”,³⁴ згадуються руські князі Лев та Василь: „et Leonem generum nostrum, Ruthenorum Ducem;...; et Wazulem filium Wazule Ducis Ruthenorum”.³⁵

У третьому йде мова про припинення судової суперечки та примирення з одного боку Софрона, Соломона Степана, Зоварда, а з іншого Ладислава та Донча, синів Томи (Додаток 4).

31 ПОП, Д. Історія Подкарпатської Русі. 2005, с. 5.

32 WENZEL, G. Árpádkori Új Okmánytár. Pest: Eggenberger Ferdinánd M. Akademiai könyvtárusnál, 1867, VI köt. (890-1235), old. 374-375: Venerabili in Christo patri I. Dei gracia Sacrosancte Romane Ecclesie Summo Pontifici, A. eadem gratia Hungarie, Dalmatie, Croacie, Rame, Servie, Galicie, Ladomerieque Rex, salutem et debitam ac devotam in omnibus reverentiam, Significainus Sanctitati Vestre referentes gratiarum actiones, quod postulatio nostra super coronando filio nostro in Regem Galicie ad mandatum Apostolicum optatum consecuta est effectam, licet novissime populus Galicie fidelitatis sacramento deposito a Rege suo non solu in recesserit, verum etiam collecto circum adjacentium Ruthenorum exercitu, castrum Galicie, in quo filius noster cum paucis commorabatur, obsederit.

33 КРИП'ЯКЕВИЧ, І. (Галицько-Волинське князівство. 2-ге видання із змінами та доповненнями / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Відп. ред. Я. Ісаєвич. Львів, 1999, с. 117.

34 WENZEL, G. Árpádkori Új Okmánytár. Pest: Eggenberger Ferdinánd M. Akademiai, úgy Geibel, Hartleben, Kilián, Lampel, Lauffer és Stolp, Osterlamm, Pfeifer Ránt Pesti, Haas Bécsi könyvtárusoknál, 1862, III köt. (1261 - 1272), old. 247.

35 WENZEL, G. Árpádkori Új Okmánytár. Pest: Eggenberger Ferdinánd M. Akademiai, úgy Geibel, Hartleben, Kilián, Lampel, Lauffer és Stolp, Osterlamm, Pfeifer Ránt Pesti, Haas Bécsi könyvtárusoknál, 1862, III köt. (1261 - 1272), old. 255.

В обидвох документах згадується Ruthenorum, у першому значенні як Руське військо, у другому як титул – князь Руський (Nos Gregorius, comes de Beregh, officialis Leu ducis Ruthenorum, 1299)³⁶. Також за 1227 р. відомий документ, у якому молодший син угорського короля Ендре II – Кальман титулується як „Colomanus, Dei gratia, Ruthenorum rex, et liberalitate nostra Dux Dalmatie, atque Croatie...”³⁷. Нам також відомо про те, що частина галицького боярства визнала Кальмана, як „короля Галича” у 1215-1219 р.,³⁸ а звідси титул Ruthenorum rex є непевним. Його ми можемо віднести як до Галицького князівства, так і до іншої території. І насамкінець згадуючи „Гільдесхаймські аннали” та „Життепис архієпископа зальцбурзького Конрада”, у цих обидвох творах різняться дати описаних подій. Щодо загибелі – Імре (Емеріха, Гейнріха), сина угорського короля Іштвана I, М. Лучкай наводить 1030 р.,³⁹ 1031 р. – М. Грушевський, проте не визначається з датою посольства до угорського короля, який перебував у Руській Марці,⁴⁰ О. Мицюк відповідно наводить 1031 та 1131 рр.,⁴¹ архімандрит В. Пронін вказує 1131 р.,⁴² А. Назаренко спирається на 1031 та 1127 рр.,⁴³ С. Пап спиняється на 1031 та 1131 рр.,⁴⁴ В. Шандор – 1031 р.,⁴⁵ Й. Кобаль наводить від-

36 КУПЧИНСЬКИЙ, О. (2004). Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII - першої половини XIV. Дослідження. Тексти. Львів: Наукове Товариство імені Т. Г. Шевченка, 2004, с. 128-129.

37 FEJER, G. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Hungariae, 1829, T. III. Vol. 2, p. 103.

38 ІСТОРИЯ Венгрии в 3 томах. М. : Наука, 1971, Т. 1, с. 143.

39 LUTSKAY, M. Historia carpato - ruthenorum. T. II. Budae, 1843 (рукопис). Видання в Україні. ЛУЧКАЙ М. Історія карпатських русинів. Ужгород: Закарпаття, 2000, Т. 2, р. 24.

40 ГРУШЕВСЬКИЙ, М. Історія України – Руси. Львів: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1905, Т. II. -XI - XIII вік, с. 488.

41 МИЦЮК, О. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі. Ужгород: Новіна, 1936, Т. 1, с. 14.

42 АРХИМАНДРИТ ВАСИЛИЙ ПРОНИН. История православной церкви на Закарпатье. – Свято-Николаевский Мукачевский монастырь, 2005, с. 78-79.

43 НАЗАРЕНКО, А. В. О „русской марке” в средневековой Венгрии. In: Восточная Европа в древности и средневековье. М: Наука, 1978, с. 302.

44 ПАП, С. (2001). Історія Закарпаття. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2001, Т. 1, с. 263-265

45 ШАНДОР, В. Закарпаття. Історично-правничий нарис від IX ст. до 1920 р. Нью-Йорк, 1992, с. 41.

повідно 1031 та 1177 рр.,⁴⁶ проф. М. Тиводар – 1031 і 1127 рр.⁴⁷ Також непевним залишається і розташування Руської Марки. Її територію Й. Кобаль відносив до верхів'я Дунаю, тобто Західна Угорщина,⁴⁸ Д. Поп до рівнинної північно-східної Паннонії, частини теперішніх Угорщини, Австрії та Словенії,⁴⁹ о. С. Пап до Потисся,⁵⁰ у колективних працях до Карпатської Русі⁵¹ та сучасного Закарпаття.⁵² Спираючись на думку австрійського історика Г. Бідермана та відомого угорського археолога та історика Т. Легоцького, про те що „Руська Марка” – населена русинами прикордонна смуга в межах Шариського, Земплинського, Ужанського та Березького комітатів,⁵³ поділяли це твердження архімандрит М. Грушевський,⁵⁴ В. Пронін.⁵⁵ Неясна думка В. Шандора, який посилаючись на А. Штефана, вважає, що „...між роками 1299-1307, граф Григорій був іменований – „офіційним князем Русинів” – „Officialis Dux Ruthenorum””.⁵⁶ Відомий радянський історик В. Пашуто вважав, що Руська Марка – це ймовірно, якась

46 КОБАЛЬ Й. „Мархія Рутенорум” – країна руських. In: Екзиль. 1996, №1, Ужгород: Гражда, 1996, С. 37 – 38.

47 ТИВОДАР, М. П. Етнографічне районування українців Закарпаття (за матеріалами традиційної культури другої половини XIX- першої половини XX ст.). In: Carpatika – Карпатика. Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат кінця XVIII- XX ст. Ужгород, 1999, Вип. 6, с. 6.

48 КОБАЛЬ Й. „Мархія Рутенорум” – країна руських. In: Екзиль. 1996, №1, Ужгород: Гражда, 1996, С. 37 – 38.

49 ПОП, Д. Історія Подкарпатської Русі. 2005, с. 5.

50 ПАП о. С. Історія Закарпаття. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2001, Т. 1, с. 265.

51 НАРИСИ ІСТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ. (1993). Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по пресі, Т. 1., с. 54.

52 ОБЛИЧЧЯ ЗАКАРПАТТЯ (2001). / Шандор Ф., Данилюк Д., Федака С., Ліхтей І. / Ужгород, 2001, с. 33.

53 ТИВОДАР, М. П. Етнографічне районування українців Закарпаття (за матеріалами традиційної культури другої половини XIX- першої половини XX ст.). In: Carpatika – Карпатика. Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат кінця XVIII- XX ст. Ужгород, 1999, Вип. 6, с. 6.

54 ГРУШЕВСЬКИЙ, М. Історія України – Руси. Львів: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1905, Т. II. -XI - XIII вік, с. 488.

55 АРХИМАНДРИТ ВАСИЛИЙ ПРОНИН. История православной церкви на Закарпатье. – Свято-Николаевский Мукачевский монастырь, 2005, с. 79.

56 ШАНДОР, В. Закарпаття. Исторично-правничий нарис від IX ст. до 1920 р. Нью-Йорк, 1992, с. 14.

прикордонна угорсько-руська територія із змішаним населенням. Таких територій було немало в зоні Карпат.⁵⁷ Твердження В. Пашуто підтримав дослідник А. Назаренко, але висловив своє припущення, що Руська Марка могла знаходитись на території Паннонії⁵⁸. Також звертає увагу титул *Dux Ruizorum*, який носив син Іштвана I – Імре (1007-1031). Добросусідські відносини Візантійської імперії та Угорського королівства завершилися династичним шлюбом, у 1018 р. Імре одружився на візантійській принцесі Аргірі, дочці Романа – міського префекта (епарха) Константинополя, (майбутнього візантійського імператора Романа III Аргіра з 1028 р.⁵⁹. Можна припустити, що ініціатором цього шлюбу виступив імператор Василій II Болгаробойца.

Грецькі джерела фіксують нам, що Аргіри не відносились до знатних сімейств, проте належали до класу великих землевласників у фемі Арменіак.⁶⁰ Дуже видається дивним, те, що дочка сім'ї Аргірів була дивовижним вибором нареченої для спадкоємця угорського трону. Якщо такий шлюб мав місце, то тільки після вступу Романа III на візантійський престол, опісля чого Іштван заснував Грецький монастир у долині Веспрема для дружини його сина. Також припускають іншу дату шлюбу Імре з Аргірою – 1022 р. Але тут можна поставити знак питання, а чи взагалі був такий шлюб. Є також припущення, що дружиною Імре була дочка польського короля Мешка II Ламберта та його дружини Richeza (Ezzonen), як повідомляють *Annales Sancte Crucis Polonici*: „Stephanus rex...filium Emrich” одружений „Meszkone rege Polonie...filiam”.⁶¹

Професор загальної та церковної історії Санкт-Петербурзької Духовної Академії Н. Скабаланович відносно Романа Аргіра зазначає, що він ще будучи шестирічною дитиною був зару-

57 ПАШУТО, В. Т. Внешняя политика Древней Руси. М.: Наука, 1968, с. 334.

58 НАЗАРЕНКО, А. В. О „русской марке” в средневековой Венгрии. In: Восточная Европа в древности и средневековье. М.: Наука, 1978, с. 302.

59 ARPAD DYNASTY [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://genealogy.euweb.cz>.

60 УСПЕНСКИЙ, Ф. И. История Византийской империи. Период Македонской династии (867-1057). М.: Астрель; АСТ, 2005, В 5 т., Т. 3, с. 689.

61 HUNGARY KINGS [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fmg.ac/Projects/MedLands/HUNGARY.htm>

чений, а по досягненню повноліття одружився на якійсь Єлені, яка завершила свої останні дні у 1032 р. і від неї мав дочку, котру імператор Конрад II сватав для свого сина Генріха III.⁶² Відомий угорський історик і дослідник доби середньовіччя Д. Крішто вважає, що найбільш ймовірно його дружиною була хорватська принцеса. Коли Імре помер, то мав титул *Dux Ruizorum*. Для пояснення цього титулу Д. Крішто наводить наступне: по-перше Імре був керівником „королівської гвардії”, по-друге він став вождем русів, якими була заселена Західна Угорщина, і по-третє, у зв’язку з війною (германсько-угорською) 1030 р. Імре був намісником тієї частини Угорського королівства, яке лежало між річками Лайта та Морва.⁶³

Підводячи підсумки цього проблемного питання, можна висловити наступні міркування. Ми провели, по можливості пошуки у документах титул, назву, поняття, етнонім *Rutheni*”, „*Dux Ruizorum*”, „*Marchia Ruthenorum*” у середньовічній Європі на основі доступної джерельно-монографічної бази. Якщо у Французькому королівстві титул *Ruthene*, *Ruthenensis*, *Ruthenensis* мали графи Арман’яки, то у середньовічній Угорщині на титул „*Dux Ruizorum*” (Князь, Вождь, Герцог Руський) та історичну назву „*Marchia Ruthenorum*” (Руська Марка) претендували наступні географічні регіони: північно-східна Паннонія (частина сучасних Угорщини, Австрії та Словенії), Потисся, прикордонна смуга в межах Шариського, Земплинського, Ужанського та Березького комітатів Угорського королівства, чотири комітати Берег, Мараморш, Угоча та Унг.

Близький до розгадки титулу „*Dux Ruizorum*” в Угорському королівстві відомий угорський історик і дослідник доби середньовіччя Д. Крішто. Він пояснює цей титул наступним: по-перше син Іштвана I – Імре був керівником „королівської гвардії”, по-друге він став вождем русів, якими була заселена Західна

62 СКАЛАБАНОВИЧ, Н. А. Византийское государство и церковь в XI в. От смерти Василия II Болгаробойцы до воцарения Алексея I Комнина. Санкт-Петербург: Издательство Олега Бышко, 2004, Книга I, с. 132;

63 KRISTÓ, G. Magyarország története. 895-1301. Budapest: Osiris kiado, 2006, old. 112-113.

Угорщина, і по-третє, у зв’язку з війною 1030 р. Імре був намісником тієї частини Угорського королівства, яке лежало між річками Лайта та Морва. Звичайно, що це проблемне питання, має знайти своє вирішення.

ЛІТЕРАТУРА

АРХИМАНДРИТ ВАСИЛИЙ ПРОНИН (2005) *История православной церкви на Закарпатье*. Свято-Николаевский Мукачевский монастырь, 2005, 528 с.

ГРУШЕВСЬКИЙ, М. (1905) *История України – Руси*. Львів: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1905, Т. II. -XI - XIII вік, 633 с.

ДВОРЕЦКИЙ, И. Х. (1976) *Латино-русский словарь*. М., 1976, 1096 с.

Записки Юлия Цезаря и его продолжателей о Галльской войне, о гражданской войне, об Александрийской войне, об Африканской войне (2002)/Гай Юлий Цезарь; Пер. и коммент. М. М. Покровского. Сочинения/Гай Салюстий Крисп; Пер., статья и коммент. В. О. Горенштейна. М. : ООО „Издательство АСТ”, „Ладомир”, 2002, 752 с.

История Венгрии в 3 томах (1971). М. : Наука, 1971, Т. 1, 644 с.

КОБАЛЬ, Й. „Мархія Рутенорум” – країна руських. In: *Екзиль*. 1996, №1, Ужгород: Гражда, 1996, С. 37 – 40.

КРИП’ЯКЕВИЧ, І. (1999) *Галицько-Волинське князівство. 2-ге видання із змінами та доповненнями*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. Відп. ред. Я. Ісаєвич. 220 с.

КУПЧИНСЬКИЙ, О. (2004) *Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII - першої половини XIV. Дослідження. Тексти*. Львів: Наукове Товариство імені Т. Г. Шевченка, 2004, 1283 с.

ЛЕЛЕКАЧ, М. (1949) Про приналежність Закарпаття до Київської Русі в X – XI ст. In: *Наукові записки Ужгородського університету*. Ужгород, 1949, С. 28 – 39, Т. 2.

МИЦЮК О. (1936) *Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі*. Ужгород: Новіна, 1936, Т. 1, 246 с.

НАЗАРЕНКО, А. В. (1978) О „русской марке” в средневековой Венгрии. In: *Восточная Европа в древности и средневековье*. М: Наука, 1978, С. 302-305.

НАРИСИ ІСТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ. (1993) Ужгород: Госпрозорозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по пресі, 1993., Т. 1, 436 с.

ШАНДОР, Ф. – ДАНИЛЮК, Д. – ФЕДАКА, С. – ЛІХТЕЙ, І. (2001) *Обличчя Закарпаття*. Ужгород, 75 с.

ПАП, С. (2001) *Історія Закарпаття*. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2001, Т. 1, 560 с.

ПАШУТО, В. Т. (1968) *Внешняя политика Древней Руси*. М. :Наука, 1968, 472 с.

ПЕТРОВ, А. (1930) Древнѣишія грамоты по исторіи Карпаторусской церкви и ієрархіи 1391-1498 гг. Репродукції фотографическихъ факсимиле. Praha, 1930.

ПОП, Д. (2005) *Історія Подкарпатської Руси*. 2005, 264 с.

ПОП, И. (2001) *Энциклопедия Подкарпатской Руси*. Ужгород: Издательство В. Падяка, 2001, 431 с.

СКАЛАБАНОВИЧ, Н. А. (2004) *Византийское государство и церковь в XI в. От смерти Василия II Болгаробойцы до воцарения Алексея I Комнина*. Санкт-Петербург: Издательство Олега Бышко, 2004, Книга I, 448 с.

СТАВРОВСКИЙ, О. (1967) *Словацько-польське-українське прикордоння до XVIII століття*. Словацьке педагогічне товариство в Братиславі. Відділ української літератури в Пряшеві, 1967, 490 с.

ТИВОДАР, М. П. (1999) Етнографічне районування українців Закарпаття (за матеріалами традиційної культури другої половини XIX- першої половини XX ст.). In: *Carpatika – Карпатика. Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат кінця XVIII- XX ст.* Ужгород, 1999, Вип. 6, С. 4-64.

УСПЕНСКИЙ, Ф. И. (2005) *История Византийской империи. Период Македонской династии (867-1057)*. М: Астрель; АСТ, 2005, В 5 т., Т. 3, 800 с.

ХИЛЬДЕСХАЙМСКИЕ АННАЛЫ (2010). In: *Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия*. Под ред. Т. Н. Джаксон, И. Т. Коноваловой и А. В. Подосинова. Т. IV: Западноевропейские источники. Сост., пер. и комент. А. В. Назаренко. М. : Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2010, С. 105-108.

ХРОНИКИ И ДОКУМЕНТЫ ВРЕМЕН СТОЛЕТНЕЙ ВОЙНЫ (2005) / Пер., сост., предисл., прим., указат., генеал. табл., карты М. В. Аникеева; под ред. Ю. П. Малинина. СПб., 2005, 425 с.

ШАНДОР, В. (1992) *Закарпаття. Історично-правничий нарис від IX ст. до 1920 р.* Нью-Йорк, 292 с.

ANNALES Sanctae Crucis Polonici MGH SS XIX, p. 678. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dmgk.de/de/>

ANONYMUS (2004) *A Magyarok cselekedetei*. Budapest: Osiris, 2004, 9-49 old.

ARPA DYNASTY [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://genealogy.euweb.cz>.

FEJER, G. (1829) *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Hungariae, 1829, T. III. Vol. 2, 495 p.

HUNGARY KINGS [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fmg.ac/Projects/MedLands/HUNGARY.htm>

GESTA HUNGARORUM. (2005) *Літопис Аноніма про діяння угорців під час пошуків і віднайдення Батьківщини*. Переклад з латинської та угорської Каміла Найпавера. Ужгород: Карпати, 124 с.

GYÖRFY, G. (1966) *Az Arpadkori Magyarország történeti foldrajza*. Budapest: Akadémiai kiado, I köt., 910 old.

KRISTÓ, G. (2006) *Magyarország története. 895-1301*. Budapest: Osiris kiado, 316 old.

LAFFORGUE, P. (1789) *Histoire de la ville d'Auch, depuis de romains jusqu'en 1789*. Auch: L. -A. Brun, 1851, 430 p.

LUTSKAY, M. (1843) *Historia carpato – ruthenorum. T. II*. Budae, 1843 (рукопис). Видання в Україні.

ЛУЧКАЙ М. (2000) *Історія карпатських русинів*. Ужгород: Закарпаття, Т. 2, 388 с.

MAGYAR KÓDEX (1999) *Az Árpádok világa. Magyar művelődéstörténet a kezdetektől*. Budapest: Kossuth kiado, I köt., 434 old.

MONLEZUN, J. J. (1846 (9?)) *Historie de la Gascogne depuis les temps les plus reculés jusqu'à*. Auch: J. A. Portes, 494 p.

RECUEIL de divers titres et memoires concernant les affaires des Comtes de Foix...(Manuscript).

SAMARAN, C. (1907) *La maison d'Armagnac au XVe siècle et les dernières luttes de la féodalité dans le Midi de la France*. Paris, 80 p.

WENZEL, G. (1862) *Árpádkori Új Okmánytár*. Pest: Eggenberger Ferdinánd M. Akadémiai, ügy Geibel, Hartleben, Kilián, Lampel, Lauffer és Stolp, Osterlamm, Pfeifer Ránt Pesti, Haas Bécsi könyvárusoknál, III köt. (1261 - 1272), 364 old.

WENZEL, G. (1867) *Árpádkori Új Okmánytár*. Pest: Eggenberger Ferdinánd M. Akadémiai könyvárusnál, VI köt. (890-1235), 578 old.

WENZEL, G. (1869) *Árpádkori Új Okmánytár*. Pest: Eggenberger Ferdinánd M. Akadémiai könyvárusnál, 1869, VII köt. (1235 - 1260), 564 old.

Doc. PhDr. Ivan Miskov, CSc.
Zakarpatská akadémia umenia
Fakulta výtvarneho umenia
Užhorod
Ukrajina

miskoviv@gmail.com

SPECIFIKA NÁŘEČÍ OBCE PAČA (OKR. ROŽŇAVA) V KONTEXTU RUSÍNSKÝCH DIALEKTŮ NA SLOVENSKU

Michal VAŠÍČEK

Abstract

The article is devoted to the description of the current state of the subdialect of Pača village in Slovakia, an enclave Rusyn dialect in the Hungarian and Slovakian surrounding. The materials having been recorded on the dictaphone in the village during the own field research in 2016 are analysed in the article. It contains the description of the phonetic system of the parlance, the summary of its main morphological characteristics and a brief analysis of particular lexical groups. The essential attention is devoted to the lexical units indicating the language contacts with neighbouring languages and dialects. The links with other Rusyn dialects are also considered in the article.

Keywords: Pača, dialectology, Rusyn dialects, language contact.

1. Základní geografické a demografické údaje o obci Pača

Obec Pača (v místním nářečí [paš'a]) leží v jihovýchodní části Slovenského rudohoří v bývalé Gemersko-malohontské župě v okrese Rožňava. Nachází se v blízkosti jazykově maďarské obce Krásnohorské Podhradie, nejbližší rusínské obce jsou Uhorná (okr. Gelnica) a Hačava (okr. Košice-okolí).

První zmínka o obci pochází z roku 1338, vznikla tedy již během první vlny valašsko-rusínské kolonizace. Patřila panství Krásna Hôrka. Její obyvatelé byli pravoslavní Rusíni, kteří se živilí pastevectvím. Ve druhé polovině 17. stol. se obec stala čistě katolickou. V první polovině 18. stol. se do obce stěhuje mnoho Slováků, což podle Šlosára ovlivnilo národnostní charakter obce. (Šlosár 1988, 7). V letech 1939 – 1945 byla připojena k Maďarsku. Podle statistiky obyvatelstva se

počet Pačanů v letech 1869 – 1970 pohyboval od 560 do 848 (Kropilák 1977, 365; Šlosár 1988, 5-19).

V současnosti má obec 631 obyvatel. Podle posledního sčítání obyvatelstva v roce 2011 se naprostá většina Pačanů přihlásila k slovenské národnosti – 595 obyvatel uvedlo slovenskou, 23 romskou, 9 maďarskou národnost, 8 uvedlo jinou národnost nebo tato charakteristika nebyla zjištěna. K rusínské ani ukrajinské národnosti se obyvatelé obce oficiálně nepřihlásili.¹ Podobně vypadá i statistika zjišťující mateřský jazyk obyvatel, 585 Pačanů považuje za svůj mateřský jazyk slovenštinu, 23 romštinu, 10 maďarštinu; k rusínštině se přihlásilo jen 6 osob (1%), 11 lidí k jinému jazyku nebo mateřský jazyk neuvedlo.² Jako nejčastěji používaný jazyk v domácnosti uvedlo rusínštinu již 22 osob, slovenštinu 557, maďarštinu 6, romštinu 7, jiný jazyk 4.³ Podle našeho pozorování obyvatelé staré a střední generace komunikují mezi sebou převážně v rusínském nářečí, mladší generace obvykle již ovládá jen slovenštinu. Mnozí zástupci starší generace ovládají částečně také maďarštinu.

Co se týče náboženského vyznání, je obec převážně římskokatolická, k římskokatolické církvi se přihlásilo 390 věřících. K řeckokatolické církvi se přihlásilo 10, k evangelickým církvím dohromady 41 věřících. Pača je tak jediná převážně římskokatolická rusínskojazyčná obec na Slovensku.

Nářečí Pači ještě nebylo samostatně popsáno, nejúplnější informace o jeho podobě v minulosti poskytují atlasy V. Latty a Z. Hanudel'ové. (Latta 1991; Hanudel' II, IV). Podle klasifikace Hanudel'ové patří nářečí Pači do nářeční skupiny jihospíšských enkláv (Hanudel'ová 1993, 180), společně s nářečími Uhorné, Hačavy, Helcmanovec, Závadky, Poráče a Vyšných a Nižných Slovinek. S těmito nářečími dialekt Pači sdílí mnoho společných rysů, zároveň však má své specifické znaky.

2. Fonetika

Fonologický systém nářečí Pači lze představit takto:

vokalismus: *a, e, o, u, i;*

konsonantismus: *p, t, t', k, b, d, d', g, m, n, n', v, j, l, l', r, r', s, s', z, z', š, š', ž, ž', c, ʒ*

a periferní *c', ʒ', č', ž'.*

Mnohé fonetické rysy sdílí nářečí Pači s nářečími jihospíšských enkláv, vedle toho však existuje několik vlastních rysů, specifických pro Paču. Mezi společné znaky nářečí jihospíšských enkláv patří zejména pětičlenný vokalismus - *a, e, i, o, u* -, (absence fonémů *y, ý*), v konsonantismu zachovávání měkkosti *s', z'* (v Pače však její částečné rozložení) bez jejich přechodu v *š', ž'*, dále *u* jako reflex starého *o* v zavřené slabice: *nus, stul, vus* a *i* jako reflex starého *e* v zavřené slabice: *pik, n'is, privjis*. Z fonetických jevů je to pak zejména pravidelný výskyt alofónů *ê, ô, ä* před měkkými konsonanty, které v západních, lemkovských nářečích většinou ustoupily.

K specifickým znakům pačanského nářečí se řadí absence afrikáty *č*, tedy změna *č > š'*: *paš'a, š'lovek, moš'idlo, namoš'il, š'ereslo, do korš'mi, korš'mar'ka, kriš'eli, požiš'ka, poš'itali, sa nakruš'alo*, a s ní související změna *ž > ž'*, která však není provedena důsledně: *vlaž'em* (1. os. sg. slovesa *vladat*), *mež'i, pomež'i* (vedle *meži, pomeži*), avšak jen *zavažat*. Foném *č* se dnes v nářečí Pači vyskytuje zcela periferně, byl zaznamenán jen v příjmeních, kde se však objevuje pravidelně: *červen'ak, čundova, bočkor* aj. Na Slovensku je ještě několik rusínských obcí s obdobnou změnou: Nová Sedlica (okr. Snina), Podhorod', Inovce, Beňatina (okr. Sobrance), Zbojné (okr. Medzilaborce) a Rokytov pri Humennom (okr. Humenné) (Latta 1991, 9), stejný jev nacházíme i v některých slovenských nářečích – na jihu Spiše v nářečí Kojšova a ve většině gemerských nářečích (ASJ I, 273). Všechna tato nářečí spojuje vztah k historické valašsko-rusínské kolonizaci, nářečí se buď formovala přímo v jejím důsledku, nebo byla kolonizací ovlivněna. Lze tedy vyslovit hypotézu, že ztráta závěru *č* (změna *č > š'*) je podmíněna jazykovým kontaktem a má snad původ v obdobné rumunské změně.⁴ Přímý jazykový kontakt mezi rumunštinou a slovan-

1 <http://portal.statistics.sk/files/obce-narodnost.pdf>

2 <http://portal.statistics.sk/files/obce-v1materinskeho-jazyka.pdf>

3 <http://portal.statistics.sk/files/obce-v1-domacnost.pdf>

4 Viz např. územní distribuci hlásek *č* a *ș* v nářečních podobách slova *seceriș* (*sășărăt, săș'eriș* apod.). PETROVICI, E. (1956) *Atlasul lingvistic român. Serie nouă, vol. I*. Cluj:

skými dialekty na území Slovenska je však dodnes předmětem sporu. Tato společná rumunsko-slovanská izoglosa by však mohla být jedním z argumentů ve prospěch předpokladu, že na pozdněstředověké a raněnovověké kolonizaci Karpat se skutečně alespoň částečně podílel rumunsky mluvící živel.

Dalším jevem specifickým pro Paču je rozložení měkkosti konsonantů *s'*, *z'*, *c'*, *r'*, při němž se osamostatňuje hláska *j*, která předchází původně měkkému konsonantu: *volojša*, *pajca*, *dejsat'*, *šejst'*, *na cejst'i*, *o ojsmuj*, *kojsat*, *vajr'ixa*, *hvajr'at*, *tvajr'*, *mujs'iti*, *kn'ajzovi*, *pojzd'iše*, *pajzd'ijr'a*. Pravidelně rozložení nastává před *s'*, *z'*, *c'* (*s'*, *z'*, *c'* > *js*, *jz*, *jc*), často také před *r'*, které si však svou palatálnost obvykle zachovává (*r'* > *jr* / *jr'*). Záleží také na kvalitě následujícího vokálu; před *i* se artiklace *s'*, *z'* zachovává (při možném předsunutí *j*): *s'ino* / *js'ino*, *mujs'iti*, před ostatními vokály a na konci slova či slabiky dochází k jejímu rozložení na skupiny *js*, *jz*, *jc*. Fonémy *s'*, *z'*, *c'*, *z'* jsou tak značně distribučně omezeny, neboť vytvářejí opozici k tvrdým korelátům v zásadě pouze před *i*, např. *sina* (G. sg. maskulina *sin* „syn“) × *s'ina* (G. sg. neutra *s'ino* „seno“) a ve skupinách *s*, *v*, *j*, kde nedošlo k rozložení měkkosti: *vz'ala*, *z'jisti*.

Jev je pravděpodobně vyvolán kontaktem se slovenskými dialekty, kde je značně rozšířeno tzv. epentetické *j* před skupinou *-sc* a *-c*, srov. výchsl. *pejc*, *šejsc*, *kojsc* (ASJ I, 303). Tento jev je lexikalizován, nejvíce slov zasahuje ve východní části východoslovenských nářečí, největší územní rozsah má podoba číslovky *pejc* (ASJ I, 2, 135-136). Rozložení měkkosti souhlásek souvisí také s tendencí předních variant hlásek *e*, *o*, *a* k diftongizaci (*ê*, *ô*, *ä* > *ej*, *oj*, *aj*), jak o tom svědčí případy kolísání jako [*vêr'x*, *vej'r'x*; *hôr'i* / *hojr'i*, *hvâr'at* / *hvajr'at*]. Zde lze uvažovat o vlivu maďarštiny; přejímky jako *gejp* (z maď. *gép*) svědčí o tom, že v sousedních maďarských nářečích proběhla diftongizace *é* > *ei*.

Mezi jevy, jež nářečí Pači sdílí s nářečími jižního a částečně i severního Spiše, patří rozložená měkkost labiál před starou hláskou *jať*: *bjilili*, *mjisac*, *povjisti*, *v šopji*.

Východoslovanské plnohlasy, označované Lattou jako kardinální izoglosa pro určení slovensko-rusínské jazykové hranice, je v Pače

zachováno ve značném rozsahu, příklady viz v oddíle věnovaném lexiku.

3. Morfologie

Materiály z obce Pača nejsou tak rozsáhlé, abychom mohli popsat celý morfologický systém nářečí, jeho jádro a hlavní rysy se však pokusíme stručně charakterizovat. Soustředíme se na tvary, jež jsou zajímavé z hlediska rusínsko-slovenských jazykových kontaktů, příp. jsou významné pro rozlišení nářečních skupin.

3.1 Substantivní deklinace

Vzácným jevem v rámci západní nářeční skupiny je důsledná alternace v D. a L. sg. feminin: *kopka pri kopci*, *našuj tetci*, *maš'ci dali kovbasi*, *na motorci*, *na xladn'icci*, *u plaxotci*, *u mikrovlni*.

I. sg. feminin má typicky lemkovskou koncovku *-om*: *s tetkom*, *dolov lukom*, *terli zme terlicom*, *z rukom*, *z vodom*, *z mat'ir'om*.

V plurálu je pro maskulina v G. typická konkurence koncovek *-u* a *-ox*: *xlopu*, *roku*, *do snopku*, *zo smerekox*, *s agatox*, *s kopcox*, *z vej-r'xox*, *z bitox*, *s kr'akox*, *otkazali zamestnancox*. Žřídka byla koncovka *-ox* zaznamenána i u feminin: *zo špargox*, *s tix handričkox*. Koncovka *-ox* je zjevně novější, pronikla do G. z L. vlivem východoslovenských dialektů.

D. pl. maskulin a neuter si zachoval etymologicky náležitou koncovku *-um*: *xlopum*, *pajcatum*. Feminina mají koncovku *-am*: *kurkam*, *ženam*, *sirotkam*, *ku kasarn'am*. V sousedních slovenských nářečích zobecněla všude koncovka *-om*.

L. pl. má u maskulin koncovku *-ox*, u feminin *-ax*, u neuter je paralelně *-ox* / *-ax*: *na kamin'ox*, *v š'ornix kabatox*, *na majetkox*, *na tix hreben'ox*, *po všítkix ver'xox*, *f čexox*, *po run'ox*, *po sjatox*, *na kolesax*, *po robotax*, *po xižax*, *po dedinax*, *po pivnicax*, *po tyx horax*. V sousedních slovenských nářečích zobecněla všude koncovka *-ox*.

I. pl. má koncovku *-ami*, u některých slov *-mi*: *s tima ciganami*, *za gribami*, *z nohami*, *z rukami*, *zos pejd' r'andami*, *peret sjatkami*, *za kravami*, *z ohurkami*; *z d'it'mi* / *z d'itmi*.

3.2 Adjektivní deklinace

Tvrdá i měkká adjektiva mají stejné koncovky. V N. sg. muž. rodu mají všechny jihospišské enklávy koncovku *-i*, ve stř. rodě koncovku *-o*, která může souviset s východozemplínskou koncovkou *-oj*: *veliki, velika, veliko, peredn'i, peredn'a, peredn'o*. V G. muž. a stř. rodu je koncovka *-oho*, v žen. r. *-ej* (kromě jihospišských enkláv i v dalších nářečích s vyšší mírou slovenských, kontaktem podmíněných rysů): *s každej strani, do jednej jami, z umelej hmoti, s tej vovni*. V D. a L. sg. žen. r. je koncovka *-uj*: *staršuj cejr'i, na takuj plaxťi, pri materi staruj, na jednu stran'i, v paš'an'skuj korš'mi, o pjatuj*. V I. sg. ž. r. je *-om*: *s kvasnom kapustom*. V L. a I. muž. a stř. r. je koncovka *-im* (splynutí I. a L. sg. adjektiv je typické pro většinu lemkovských nářečí): *na uhor-n'an'skim ver'xu, u tim l'is'i, na tim mjiscu, xod'at tutim smerom, pred obecnim uradom*. V pl. jsou koncovky *-i, -ix, -im, -ima*.

3.3 Zájmena

Ukazovací zájmena mají podobu N. *tot, ta, to*, osobní *ja, ti, vun, ona, ono, mi, vi, oni*. V D. sg. osobního zájmeny *ona* je tvar *juj*: *keľo sa juj paš'it, nevjista juj hvajr'ila*; v A. sg. tvar *jej*: *ta ja jej skoro dala von / prišov tod moros ta jej poš'ipav / potum jem jej už dala dnu*. V G. a D. zájmeny *vun* jsou tvary *n'oho, n'omu*, v L. a I. sg. je tvar *n'im*: *na n'im, za n'im*. Tvary zájmeny *oni* jsou: *jix, n'ix, jim, n'im, n'ima*. I. sg. zájmen *ja, ti, ona* má tvary typické pro lemkovský areál: *zo mnom, s tobom, s n'om*. Přivlastňovací zájmena mají v N. tvary: *muj, moja, moje, moji, tvuj, tvoja, tvoje, tvoji, johu, jej, naš, naša, naše, naši, vaš, vaša, vaše, vaši, jix*. Zájmena *muj, tvuj, naš, vaš* se dále skloňují podle adjektivní deklinace, zájmena *johu, jej, jix*, jsou nesklonná. Tázací zájmena mají podobu *š'o, xto*.

3.4 Číslovky

Uvedeme zaznamenané tvary číslovek: *jeden, jedna, jedno, perši, perša, peršo; dva, d'vi, dvoje, dvaja, druhi, obidva* (už *zme lem dvoje, buli zme dvaja, z lem dvoma kolesami, na tix dvox kolesax, obidva d'i-vš'ata*); *tri, tret'i, treťa, treťo; štiri, štvero (štvero lude), štvarti; pejt', o pjatuj; šejst', šejsc, šestoho; sedem, sedmi; osem, o ojsmuj; devjat', devjati; dejsat', dejsati; dvanas, dvanast, dvanac; trinact'; (šternazruš'na)*;

(*petnazlitrovu*); *šesnact', dvacet', dvacat', dvacjat', trijcat', tricajt', štera-catoho; pjedejsat', pjedejsat, pedejsat', pedejsat, pedejsati; osemdejsat', dejadejsat', v dvedesjatix; sto; keľo, telo*.

Po číslovce následuje jméno v N. pl.: *naložilo sa pejt' šejst' metraki s'ina; ja mam ozdaj osem flašočki*. Číslovky od 5 výše se v doložených příkladech neskloňují: *zos pejd' r'andami jem išla*.

3.5 Slovesa

Slovesný systém odráží značný kontaktní vliv slovenských nářečí – např. do 1. os. sg. všech sloves pronikla koncovka *-m*, na druhou stranu si uchovává některé typicky východoslovanské rysy, např. ve 3. os. sg. i pl. se (na rozdíl od nářečí sousední Uhorné) u většiny sloves zachovává koncové *-t*.

3.5.1 Prézens

Sloveso *buti* má přítomné tvary: *jem, jes, je / jest, sme / zme, ste, sut*. Ve 3. os. pl. se vedle tvaru *sut* užívá také tvaru *jest*: *š'o prinesli si z brat'islavi presadi jahodi / ta už / už jest š'erven*.

Uvedeme doložené přítomné tvary sloves *mati, znati, xc'iti, pr'ata-ti, puji, ďakovati, ponahľati sa, hvariti, robiti*:

1. os. sg.: *mam, znam, xcem, pr'aš'em, pujdem, ďakujem, ponahľam sa, hvarim, robim*
2. os. sg.: *maš, znaš, xceš, ďakuješ, ponahľáš sa, hvariš, robiš*
3. os. sg.: *ma, zna, xce, ďakuje, ponahľat sa, hvarit, robit*
1. os. pl.: *mame, zname, xceme, ďakujeme, ponahľame sa, hvarime, robime*
2. os. pl.: *mate, znate, xcete, ďakujete, ponahľate sa, hvarite, robite*
3. os. pl.: *majut, znajut, xcut, pujdut, ďakujut, ponahľajut sa, hvaj-r'at, robjat*

3.5.2 Präteritum

V rámci nářeční skupiny jihospišských enkláv se Pača odlišuje participiém präterita, zakončeným v tvarech muž. rodu na *-v* (foneticky [ű]): *robiv, xodiv, kosiv, otvoriv*, avšak v hovorě se vyskytly i tvary s *-l*: *xc'il, mal, volal, rubal*. Při tvorbě präterita se téměř výhradně používají plné tvary pomocného slovesa *buti*: *hvajr'iv / žebi jem išla tam*;

jag jem navarila veš'er'u; ta jem jila / bo jem bula laš'na; kratší podoby byly zaznamenány jen sporadicky: *taki veliki mjixi / š'o jix malam do vibavi*.

3.5.3 Futurum

Složené futurum se tvoří v singuláru budoucími tvary slovesa *buti* *bdem / budem, bdeš / budeš, bde / bude* a přičestím minulým: *bde skubalo, bude sverbilo, bude kosiv, ked bde xc'iv, ta ja de bdem ležala, ja asi ne bdem mala, bude kvitla, bude kvitlo, bude tkala, vun tak bude robil, š'o s n'im budem robiv*. V plurálu se tvoří tvary *bdeme / budeme, bdete / budete, bdut / budut* s infinitivem: *bdeme xc'iti, ne bdeme niš' zavaj-r'ati, š'o budut jisti*. V našem materiálu jsou doloženy i případy, kdy se v singuláru vyskytla konstrukce s infinitivem: *ne bdem zavar'ati, ne bde xibovati, kodi bde kvitnuti, ja ne bdem každi den na cintorom xoditi* (většina těchto dokladů je od jedné informantky, snad se jedná spíše o rys idiolektu).

4. Lexikum

Nejprve představíme vybrané okruhy nářečního lexika z materiálů získaných v r. 2016 v Pače dotazníkovou metodou a doplněných excerpcí zaznamenaných nářečních promluv.

4.1 Lidské tělo

Hlava *holova*; vlasy *volojsa*; temeno *t'imja*; obličej *tvajr (tvajr')*, čelo *š'elo*; oko, oči *oko, oš'i, jamka okolo oš'*; nos *nus*; ústa *usta*; brada *boroda*; knír *bajusi*; vousy *boroda*; obočí *obejr'vi*; řasy *mihalnic'i / mixal-nica*; rty *gambi*; zuby *zubi (š'erenovi zubi – stoličky)*; ucho, uši *uxo, uxa*; krk *kark*; hrdlo *garlo (bolit n'a garlo)*; rameno *pleš'o (na pleš'ax, na pleš'i)*; ruka *ruka*; loket *loket'*; zápěstí *zapest'je / zapjast'o / zapjaj-sca / zapjajsc'o*; dlaň *dolon', na dolon'i*; prst *palec, palc'i*; článek *članok (klubik na palci)*; nehet *noxet'*; hrst *žmen'a*; záda *xrptica*; kříži; páteř *xrptica*; prsa *cicki, hrut'*; břicho *br'ux*; zadek *rit'*; kříž *križi (kujsc'a)*; noha *noha, laba*; stehno *bonc*; koleno *koľino*; lýtko *holen'* (část nohy pod kolenem); holeň *holen'*; chodidlo *talpa, spud nohi*; pata *pjata*; kotník *prihlavok*; kůže *skora*; plíce *pl'uca*; srdce *serco*; játra *peš'en'*; ledvi-

ny poš'ki, l'advini; žaludek *žaludok*; střeva *š'ereva*; krev *krev* (Hačava, Uhorná krov); slza *silza*.

4.2 Rodina

Rodina *rodina*; matka *mati*, oslovení *mamo*; otec *otec*, oslovení *apo* (v Uhorné *n'en'o*, v Hačavě dříve *n'an'o*); syn *sin*; dcera *d'ivka*; sestra *sestra*; bratr *brat*; babička *stara mati, mati stara*; dědeček *stari otec* (v Hačavě *d'ido*); bratranec *bratanec*; strýc (bratr matky) *ujko*; strýc (bratr otce) *striko*; teta (žena matčina bratra) *tetka* (kdysi *strina*); teta (žena otcova bratra); teta (sestra otce nebo matky) *tetka*; synovec *sinovec, bratuv sin, sestrin sin*; neteř *bratova d'ivka, sestrina d'ivka*; manžel (*muj*) *xlop* (Uhorná, Hačava *muj gazda*); manželka *žena*; tchyně *svekra, stara mama*; zeť *zat'*; snacha *nevjista*; švagr *švager*; švagrová *švegerin'a*; kmotr (pro rodiče kmotřence) *xmoter*; kmotra (pro rodiče kmotřence) *xmotra (mi zme sa xmotrali)*; kmotr (pro kmotřence) *kresni otec*; kmotra (pro kmotřence) *kresna mati*; kmotřenec *kresn'a, (kresno d'it'a)*.

4.3 Oblečení

Kalhoty *gat'i*; pánské kalhoty z hrubé vlny *xološ'n'i*; košile *košel'a*; šaty *vigan*; sukně *sukn'a*; halenka *oplecko*; vesta *lajblik*; velký šátek přes ramena *pacal*; šátek na hlavu *hantušok*; kožich *kožux*; klobouk *kalap*; tkaná plachetka, v níž nosili dítě na pole *pulka*; čepice *šapka*; závoj *fat'ol*; kabát *kabat* (Uhorná *gerok*); zástěra *šurc, xusta*; kapsa *ke-šen'a*; onuce *onuš'ka*; knoflík *gombiš'ka*; boty *topanki*; holínky *š'ižmi*; podrážka *talpa*.

4.4 Jídlo a kuchyně

Noky (moučné) *strapaš'ki*; halušky, noky v polévce *haluški*; pokrm z dýně *tekviš'anka*; těsto *kisto, t'isto*; huspenina *koš'anina*; štedrovečerní pečivo z kynutého těsta *bobaľ'ki*; chléb *xl'ip*; klobása *kovbasa*; jitrnice *hurka*; tlačěnka *svinski sir*; koblihy *pankuški*; droždí *cajx*; jíska *zapraska*; strouhanka *prezľi*; krajíc (chleba) *falatok*; patka (první a poslední krajíc) *okrajec*; chlebová kůrka *skurka*; poškrabek (menší chléb ze zbytků těsta) *pohlodik*; brambory *gruľi*; rajčata *paradajki*; mrkev *mojrkov, mor'kov*; petržel *petruška*; řepa *cvikľa*; celer *zeler*;

dýně *tekvica*; lák z kysaného zelí *rosul*; bramborák *haruľa*; polévka z brambor se zelným nálevem *gruľi na kvasno*; pokrm z brambor s mlékem *zatrepani gruľi*; škrábat (brambory) *š'istiti*; strouhat (brambory) *terľovati*; slupka (bramborová) *lupin'a*; mléko *moloko*, *ml'iko*; mlezivo *kurastra*; sýr *sir*; tvaroh *tvarux*; smetana *smetanka*; podmásli *cmur*; syrovátka *žentica*; škraloup *skurka (na moloku)*; vejce *vajco*; žloutek *žovtko*; bílek *bjiltko*; skořápka *škrupin'a*; kaše z kukuričné krupice *kukuriš'anka*, *kukuriš'na kaša*; placky z nekvašeného těsta *š'ipki*; snídaně *frištik*; oběd *objid*; večeře *veš'ejra*; rýže *riža*, *jris-kaša*; nádobí *grati*, *grat'a*, *jr'at*; vařečka *vajrixa*; kvedlačka *kolot'uvka*; naběračka *vajr'ixa*; nůž *nožik*; vidlička *vidliš'ka*; lžice *loška*, *ložeš'ka*; váleček *val'ok*; prkýnko *doš'ka na kisto*; struhadlo *terlo*; proutěný košík *košik*, slaměná ošatka *sakajtov*; díže *korito*; talíř *tan'ejr'*; hrníček *finža*; šálek *males'ka finža*; bandaska *kandliš'ka*; plechový nebo smaltovaný hrnek *žbančok*; džbán *žbanok*; hrnec (velký) *hornec*, pl. *horci*, (menší) *males'ki hornoš'ok*; pánev *šerpen'*; poklička *pokriška*; panák *porcijka*; plech na pečení *tepša*; sklenice *pohar*; ubrus *portoš'ik*; sud (na zelí) *boš'ka*; utěrka *servitka*; ručník *ruš'nik*; hadr *handra*, *jr'anda*; hadr na mytí nádobí *pomitok*.

4.5 Krajina a počasí

Hora, kopec *ver'x*, *vejrx*; údolí *dolina*; strmý svah *berex*; potok *jarok*; kalná (voda) *brudna*; louže *mlaka*; nádržka na potoce *žomp*, v *žompi*; příkop *šance*; studna *studn'a*; pramen *studniš'ka*; cesta *cesta (po cejst'i)*; silnice *tejteš*; pěšina *šejtalov*, *xudnik*; zatáčka *zakruta*; dobré slunečné počasí *dobri š'as*, *pekni š'as*, *dobra xvil'a*, *pekna xvil'a*; špatné (deštivé) počasí *plani š'as*; jasno *pekn'i*; zataženo *zaxmareno*; svítá *rozvidn'at sa*; stmívá se *cmavne*; mrak *xmara*; déšť *doš'*; prší *padat doš'*; sníh *sn'ix*; sněží *sn'ix padat*; sněhová vánice *fujavica*; led *let*; kroupy, krupobití *krupi*, *hrat*; vítr *vjiter*; duha *duha*; jinovatka *moros (lapiv moros)*; náledí *ledovica*; obleva, tání *topit sa sn'ix*; kluzko *šmikl'avo*; rampouch *cencul'*; prorub (vysekaný otvor v ledu) *preluba*; mlha *movha*; červánky *zori*, *š'ervene xmari*; hvězda *xvizda*; slunce *slunko*; měsíc *mjisac*.

4.6 Dům a hospodářství

Dům *xiža*; hospodářství *gazduvstvo*; stodola *stodola*; humno (kde se mlátilo) *bojisko*; stáj, maštal (pro koně a krávy) *xl'iv*; chlév (pro prase) *xl'ivš'a*; psí bouda *ps'a buda*; kurník *kujrinec*; dřevěná podlaha *dil'i*; sýpka *sujsik*, *sus'ik*; záchod (venkovní) *budar'*, *budajr*; seník *s'i-nar'ka*; jesle, kam se dávalo seno dobytku *drabinka*, *drabina*; jednoduchý přístřešek z větví *koliba*; dřevník *drevaren'*; místo na skladování brambor *carok na gruľi*; zahrada *zahroda*; plot *plut*; branka *kapurka*; střecha *str'ixa*, *dax*, *dašok*; okap *riniš'ka*; zápraží *ganok*; předsín *priklec*, *priklet*; pokoj (*peredn'a*, *zadn'a*) *xiža*; půda domu *put*, *na pod'i*; dřevěný strop *povalina*; stropní trám *tragajr'*, novodobý strop *plafon*; okno *vihlat*; dveře *dver'i*, *dvejri*; klíč *kluš'*; klika *kluš'ka*, visací zámek *kolotka*, záclony *firhangi*; pec *kaxel'*; sporák *šparhoven'*; žehlička *bi-glajs*; postel *pojscil'*; peřina *duxna*; polštář *zahlovš'ok*; povlek na peřinu a polštář *obleš'ivo*; domácí tkaný koberec *pokrovec*; skříň *šifon*; stůl *stul*; zrcadlo *zirkadlo*; uklízet *pr'atati*, prát *rajbati*; metrové špalky dřeva *metrovice*, *metrovo drevo*; špalek (na štípání dříví) *klat*, špalek dřeva (na topení) *klatik*; poleno *š'ipanka*; tříška *tr'iska*; pila *pila*; dříví složené při zdi domu *pošixtovano drevo*; náradí *sersan*; kladivo *mlatok*; srp *serp*; kosa *kosa*; kosiště *kosisko*; držadlo na kosišti *ohnivko*; ocílka *oselka*; kupka sena *navilka*; malá kupka sena bez ostrve *naviloš'ka*; hrábě *hrabli'*; vidle *vidli*; plachta na trávu *plaxotka*; žebřík *rutl'a*; motyka *gr'aca*; krumpáč *š'ekan*; koště *mjitla*; dlouhý pohrabáč do pece *koš'erha*; pohrabáč do kamen (krátký) *kutaš'*; mlátička *gejp*; cep *c'ip*; ruční žernov *kamení mlin*; dížka na mléko *žoxtajr*, *žoxtar'*; máselnice (nádoba) *zbjinka*; tlouk (na tlučení másla) *tovs'ok*; stloukat máslo *kolotiti*; strniště *steren'*; snop *snap*; povřísl *povereslo*.

4.7 Fauna

Slepice *kura*; kuře *kujr'atko*; kachna *kaš'ka*; husy *husi*; krůta *puľka*; kráva *krava*; tele *těla*; jalovice *jalovica*; býk *bujak*; vůl *vul*; koza *koza*; kozel *cap*; kůzle *kozľatko*; ovce *uvca*; beran *baran*; jehně *jahn'a*; kůň *kun'*; kobyla *kobila*; prase *svin'a*, *pajca*; vepř *brav*; kanec *kornas*, diva *svin'a*; sele *pajcatko*; pes *pes*; fena *suka*; štěně *š'en'a*; kocour *kocur*; kočka *maš'ka*; koťe *maš'a*; králík, zajíc *zajac*; osel *somar*; had *hat*; pták *ptaš'a*; vrabec *vorobel'*; čáp *bocjan*; vlaštovka *lastoviš'ka*; netopýr *far-*

kamiš; veverka *veveriš'ka*; krtek *kirtica*; kuna *kuna*; liška *liška*; jezevec *borsuk*; vlk *vil'k*, pl. *vilci*; ještěrka *haš'ujr'iš'ka*; včela *pš'ola*; vosy *osa*; chroust *xrust*; hlemýžď *slimak*; slunéčko *panbuškova koroviš'ka*; mravenec *murn'avka*; blecha *blixa*; veš *fša*; žížala *xlista*; motýl *terpeliš'ka*; housenka *hujsanica*; světluška *svjatojan'ska muška*; pavouk *pavuk*; luční kobylka *konik*; ovád *ovat*; škvor *uxaš'*.

4.8 Neohebná slova

Proč *preš'*; kdy *kodi*; odkud *otkal'*; teď *teras*; také *tíš*; jen *lem*; velmi *bars*; ještě *iš'i*; či, jestli *š'i*; aspoň *xolem*; ano *hej*; ne *n'i*.

4.9 Odraz jazykových kontaktů se sousedními jazyky a nářečími v lexicu Pači

Zaměříme se na kontakt pačanského nářečí se slovenskými nářečími, maďarštinou a němčinou. Kontakty se slovenštinou jsou trojího druhu, za prvé jde o možný vliv jazyka prvních kolonistů a pozdějších dosídlenců, mezi kterými mohli být Slováci, za druhé o kontakty s východoslovenskými jihospišskými (hnileckými) a středoslovenskými gemerskými nářečími, za třetí o současný vliv slovenštiny jako spisovného jazyka, jazyka školy, církve a administrativy. Kontakt s maďarštinou i němčinou byl přímý, neboť obec leží v bezprostřední blízkosti maďarské jazykové hranice i německých osad jižního Spiše. Některé maďarismy a germanismy mohly být přejaty též prostřednictvím slovenských nářečí.

4.9.1 Přejímky ze slovenštiny

Uvedeme výrazy, které lze podle jejich fonetické podoby jednoznačně určit jako slovakismy. Jsou to v první řadě slova s původním kořenem *TorT*, *TolT*, *TerT*, *TelT* bez plnohlasí (s metatezí *TraT*, *TlaT*, *TreT*, *TleT*): *brav*, *brazda* (vedle *borozda*); *klat*, *klatik*, *krava* (avšak *panboškova koroviš'ka* „slunéčko sedmítečné“), *mlatok*, *zdravi*, *drevo*, *drevjani*, *ml'iko* (vedle *moloko*), *pret* (předložka), *pre-* (slovesná předpona – *prežila*, *prejdeš*, *prehan'ali*, *prekrižili*). Slova s dochovaným plnohlasím však výrazně převažují: *borozda* (vedle *brazda*); *moloko* (vedle *ml'iko*), *panboškova koroviš'ka*, *holova*, *volojša*, *polotno*, *boroda*, *boroni*, *kolotka*, *kolotiti*, *kolotuvka*, *molodi*, *moros*, *solotki*, *seredina*,

š'erevo, *š'ereslo*, *povereslo*, *peredn'i*, *dopeređu*, *upered'i*.

Ze slovenštiny přejatá či slovenštinou ovlivněná jsou také slova se skupinami *dl*, *tl*: *moš'idlo*, *motovidlo*, *umivadlo*, *vidli*, *vidliš'ka*, *zirkadlo*, dále sem patří také slovesný tvar *kvitla*. Překvapivý je výskyt skupiny *dl* u starých reálií spojených s tradičním zpracováním konopí, svědčící o dosti intenzivních rusínsko-slovenských jazykových kontaktech. Podobně ovlivnila východoslovenská nářečí některá slova, v nichž se skupina *st'* změnila na *sc* jako *kujšca*, *pojšcil'*, *šejsc*, *zapjajšca*.

Další slovenské vlivy, např. fonetické podoby slov *vil'k*, *krev*, *kark*, také svědčí o kontaktu s východoslovenskými nářečími, nikoli středoslovenskými gemerskými (ASJ I, 218, 208, 203). Mezi slova středoslovenského (nevýchodoslovenského) původu patří *pekni*, *pekn'i*. Některá slova vytvářejí jen malé areály, např. pojmenování *svinski sir* „tlačinka“ ASJ mapuje v hnileckých a přilehlých východogemerských nářečích (ASJ IV, 289, m. 63). Slovakismus *vajco* se vyskytuje ve většině jihospišských enkláv (Latta 1991, m. 159).

4.9.2 Přejímky z maďarštiny

Mezi slova maďarského původu nebo slova jiného původu přejatá přes maďarštinu můžeme zařadit tyto výrazy: *bonc* (stehno), *gazda* (hospodář), *gejp* (mlátička), *gejpovati* (mlátit obilí v mlátičce), *fala-tok* (krajíc), *farkamiš* (netopýr), *fatol* (závoj nevěsty), *finža* (hrnek), *kalap* (klobouk), *kapurka* (branka), *padlaš* (půda); *pohar* (sklenice), *pu'ka* (krůta), *rutla* (žebřík), *sakajtov* (ošatka), *sersan* (nářadí), *somar* (osel), *šejtalov* (pěšina), *šerpen'* (pánev), *š'ižmi* (holínky), *talpa* (podrážka), *tejteš* (cesta), *tepša* (plech na pečení), *vigan* (šaty), *žomp*⁵ (nádržka na potoce). Z uvedených příkladů je vidět, že v Pače se kromě běžných výpůjček z maďarštiny rozšířených v mnohých rusínských a východoslovenských nářečích vyskytují i maďarismy specifické pro Paču, např.: *bonc*, *farkamiš*, *gejp*, *gejpovati*, *sakajtov*⁶, *šejtalov*, *tejteš*⁷.

4.9.3 Přejímky z němčiny

Mezi germanismy patří tato slova: *biglajs* (žehlička), *cajx* (drož-

5 Maďarské *zsomp* je přejímkou z něm. *Sumpf* (Benkő 1967–1984, III, 1225).

6 Výraz mapuje ASJ také v některých slovenských lokalitách na jihu Spiše (ASJ IV, 232).

7 Výraz mapuje ASJ také ve většině gemerských nářečí (ASJ IV, 13)

dí), *dax* (střecha), *dil'i* (dřevěná podlaha), *firhangi* (záclony), *ganok* (zápraží), *grati* (nádobí), *grul'i* (brambory), *hantušok* (šátek na hlavu), *jurmark* (pout'), *pankuški* (koblihy), *prezli* (strouhanka), *riniš'ka* (okap), *šanec* (příkop), *šifon* (skříň), *šparhoven'* (sporák), *šurc* (zástěra). Kromě obecně rozšířených germanismů nalézáme v Pači i slova z jiných rusínských nářečí neznámá či vyskytující se vzácně: *cajx*⁸, *hantušok*, *pankuški*, či jejich méně časté fonetické a slovotvorné varianty: *jurmark*, *riniš'ka*, *šparhoven'*.

4.10 Lexikum Pači v kontextu ostatních rusínských nářečí Slovenska

Je pozoruhodné, že vedle předpokládaného vztahu větší části lexika k západním, zejména spišským rusínským nářečím (např. *grul'i*, *vidliš'ka*, *žoxtar*, *kukuriš'anka*), mnohé izolexy spojují nářečí Pači s oblastí východních rusínských nářečí na Slovensku, často dokonce újeji s východozemplínskou (sninskou) skupinou rusínských nářečí.

S širším územím východního areálu rusínského osídlení Slovenska sdílí nářečí Pači lexémy jako *volojša*, (*volos'a*, *vološ'a* a j. všude na východ od Ondavy) v protikladu k *volosy*, *vlasí* (Hanudel' 4, m. 8), *loška* proti podobám *lyška*, *liška*, *žyčka* a j. východně od Ondavy a Chotčanky (Latta 1991, 48), *kalap* „klobouk“, zaujímající přibližně stejné území (Latta 1991, 333), nebo *š'ekan* „krumpáč“ doložený na východ od Laborce (Hanudel' III, 111, m. 95). Podobně se spíše ve východních nářečích vyskytují slova *žmen'a* (hrst), *vihlat* (okno), *movha* (mlha), *portoš'ik* (ubrus) – v ukajících nářečích východního Zemplína *por'tok* (ubrus), *komonica* (jetel), *rosul* (zelný lák), *(o)š'ipok* (placka z nekvašeného těsta).

Z lexémů spojujících Paču s užší oblastí ukajících nářečí na východním Zemplíně zmíníme výrazy *navilka*, *xl'ivš'a* a *koloťuvka*. Slovo *navilka* jsme zaznamenali ve východní části okresu Snina ve významu „menší kupka sena bez ostrve“. Kromě Pači se pouze v sobranecské skupině východozemplínských nářečí, jejichž výrazným fonologickým znakem je právě změna *č' > š'*, vyskytuje lexém *xl'ivš'a* ve významu „chlívek pro prase“ (Hanudel'ová III, m. 61, 77). Jen o málo širší je území výskytu lexému *koloťuvka* (Hanudel' I; 135).

8 Výraz nemá územní souvislost se stejnou přejímkou v západoslovenských nářečích (ASJ IV, 231), je tedy pravděpodobné jeho přímé přejetí od spišských Němců.

Ve slovní zásobě nářečí Pači nalézáme řadu specifických výrazů, jsou to jednak slova vyskytující se v rusínských nářečích Slovenska jen sporadicky: např. *pankuški* (Hanudel', 46, m. 16), *cajx* (Hanudel' I, 33, m. 3), *slunko* (Latta 1991, m. 34), jednak slova z jiných rusínských nářečí nedoložená *pacal* (velký šátek), *pohlodik* (Hanudel' I; 37, m. 7); *zbjinka* (Hanudel' I; 124, m. 94); *harula* (Hanudel' I; 47, m. 17).

5. Závěr

Většinu gramatických a lexikálních rysů sdílí nářečí Pači s ostatními jihospíšskými enklávami a šířeji s lemkovským nářečním typem, avšak jsou zde patrné i výrazné společné rysy s východní skupinou, újeji pak s jižním okrajem východozemplínských nářečí. V rámci rusínských nářečí Slovenska má Pača i své zcela specifické rysy, ve fonetice je to především rozložení měkkosti *s'*, *z'*, *c'* a *r'*, při němž *j* předchází měkkému nebo původně měkkému konsonatu, v lexiku se jedná jak o slova domácího původu, např. *pohlodik*, *zbjinka*, tak i některé přejímky jako *tejteš*, *šejtalov*, *cajx* a jiné.

6. Ukázky souvislých nářečních promluv

6.1 Vyprávěla žena, 82 let.

// mene tak s frištikom puslali rano | jag išli kravi rano o pjatuj || no | ale to až za bring'ar'ku || už jes na križnix cestax bula | už znaš | a ženi pujdut | teraz idud ženi za kravami š'o šli na boruvnici || tak možno i tetka pujde ot č'ervin'aka | no a ti znaš hojri poľagvevdom de treba iti aj na križni cesti | aj na bring'ar'ku | a prez bring'ar'ku prejdeš | tam taki l'isik a tam bude otec | tam bude kosiv | lem it' | no || tag jem išla bo už jem znala || a višla jem z l'isika von || ale tam pokoseno bulo | nakoseno | ale ani voli ne buli | ani vuz jem ne vid'ila | ani uca | a tag jag i ti hvariš | kriš'ala jem | volala jem | aj plakala jem || tale mujs'ili už otez mn'a doslišati | ta prišli | ni ta šak ket ti mati povjila že tu budem | ta tu budem | ta ne plaš' | lem ne plaš' | a popravili mji plat | že bi jem si lahla | že už teras možeš si už oddixnuti | lem dobr'i že sa ti niš' ne stalo//

6.2 Vyprávěla žena, 70 let.

//ket sme xodili na brusnici na boruvnici | a xodili tetka č'undova

neboha | ta oni taka maleš'ka furd buli | oni sa po cmn'i pobrali | oni znali aj de skala | aj de jamka | aj šitko | oni uš tak poznali | a oni sa tak ponahlali do peredu jš'o uš ked mi prišli na križni cesti | ta už oni mali nalamano zo smereka gonar'i | a oni furt taki kavijovi pacal mali | tot pacalik stari nosili zo sobom bo to oni taka ženka | to jim furt zima bulo || no a mi jak prišli tam hojr'i ta už oni nas š'ekali | ta mi d'iti | a to buli ot stežara d'iti | ot petrika d'iti | od buč'ka | mi | no to zme buli tam n'i | d'itvaš' | ta tag zme si jedno ku druhomu pol'ihali a oni s tim pacalom nas zakrili | š'o žebi zme sa zohr'ili || kim sa rozvidn'alo | kim rosa opsxla | š'o zme mohli iti zberati | ta mi dotodi tam spali || vera//

LITERATURA

BENKŐ L. (1967–1984) *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV*. Budapest: Akadémiai.

HABOVŠTIAK, A. a kol. (1984) *Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika*. I, II. Bratislava: Vyd. SAV. (ASJ IV).

HANUDELOVÁ, Z. (1993). Územné členenie ukrajinských nárečí východného Slovenska. *Slavica Slovaca*. 1993, 28 (1-2), 178-184.

KIRÁLY, P. (2009) Maďarské a nemecké slová vo východoslovenských a ukrajinských nárečiach Východného Slovenska. *Studia Russica*. 2009, 23, 55-80.

KROPILÁK, M. a kol. (1977) *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. II*. Bratislava: Veda. Vyd. SAV, (517 s.).

PETROVICI, E. (1956) *Atlasul lingvistic român. Serie nouă, vol. I*. Cluj: Editura Academiei Republicii Populare Romîne.

ŠLOSÁR, J. (1988) *Pača. V roku 650. výročia prvého písomného záznamu o obci*. Pača: Miestny národný výbor. (54 s.).

ŠTOLC, J. a kol. (1968) *Atlas slovenského jazyka I. Vokalismus a konsonantismus*. Bratislava: Vyd. SAV. (ASJ I).

ŠTOLC, J. (1978) a kol. *Atlas slovenského jazyka II. Flexia*. Bratislava: Vyd. SAV. (ASJ II).

ГАНУДЕЛЬ, З. (1981-2010) *Лінгвістичний атлас українських говорів східної Словаччини*. Т. I. Назви трав, посуду і кухонного на-

чиння. Т. II. *Ткацька лексика*. Т. III. *Назви будівництва і транспорту*; Т. IV. *Анатомічна та експресивна лексика*. Пряшів 1981, 1989, 2001, 2010. (Hanudel' I, II, III, IV).

ЛАТТА, В. (1991) *Атлас українських говорів східної Словаччини*. Пряшів: СПВ. (Latta 1991).

Elektronické zdroje:

<http://portal.statistics.sk/files/obce-narodnost.pdf>

<http://portal.statistics.sk/files/obce-v1materinskeho-jazyka.pdf>

<http://portal.statistics.sk/files/obce-v1-domacnost.pdf>

Mgr. Michal Vašíček, Ph.D.

Slovanský ústav

Akademie věd České republiky, v. v. i.

Valentinská 1

110 00 Praha 1

Česká republika

vasicek@slu.cas.cz

РУСИНЬСКА НАРОДНА ІДЕНТИТА ЯК ЛІТЕРАТУРНА ПРОБЛЕМА В ТВОРЧОСТІ МАРІЇ МАЛЬЦОВСКОЙ

Міхал ПАВЛІЧ

Abstract

In the article we are dealing with the Rusyn national identity in the works of Mária Mal'covská, who is one of the best prosaics of contemporary Rusyn literature on Slovakia after 1989. In her texts we see the way of processing the theme of national identity, which can be found in the works of most of the Rusyn authors. Identity in her texts is expressed through the family, the values of love and goodness, where the central character is the idealistic figure of the mother.

Keywords: Mária Mal'covská, Contemporary Rusyn Literature on Slovakia, Identity, National Identity.

Літературна творчість Марії Мальцовської не патрять на перший погляд між твори сучасної русиньської літератури, рішаючи проблематику народної ідентити Русинів. Авторка в своїх творах примарно не заходить до високих тем і мотивів (языкового, релігійного і народностного вопросу), што ся дотыкають народа як цілку, але наспак – описує проживання індивідуала, котре є споєне з локальним і родинним оточінєм. З того вузко заміряного контексту vznikають і конфлікти ей текстів.

Марія Мальцовська, роджена Параскова, є поважована за найвизначнішу прозаїчку сучасної русиньської прози по році 1989 на Словакії. Авторка ся народила 5. мая 1951 в селі Руский Потік, вмерла 25. септембра 2010 по тяжкій хвороті у віці 59 років. Марія Мальцовська спочатку робила як редакторка україноязычних періодік „Дукля“, „Дружно вперед“ і в тыжденнику „Нове життя“. По році 1989 ся зачала активно зучастнёвати на творі-

ню обсягу новых русиньскоязычных періодік *Народны новинки і Русин*. Од року 2008 выучовала дісціпліны з русиньської літератури на Інституті русиньского языка і културы Пряшівской універзіты у Пряшові.

Першы свої твори публіковала в українськым языку, до того періоду ей творчості патрять зборник повідань „Юлчина тайна“ (1988) і „Поточина“ (1991). Рік перед кодифікацієм русиньского языка выдала зборник повідань в русинськым языку *Манна і оскомина* (1994), Нескорше написала про діти і молодеж *Приповідкову лучку* (1995). Проза Марії Мальцовської, адресована дорослому читателю ся замірює на психологічне проживання звичайно женьських протагоністок, проживання травми і вирівання ся з нёв. Визначнов частёв ей творчості є тыж автобіографічна проза. К реалістичній творчості про дорослого читателя мож зарадити *Русиньскы арабескы* (1994), *Під русиньськым небом* (1998) і новелу *Зелена фатаморгана* (2007). В тім самім році обробила і приправила на видання курты прозовы твори Емілія Кубека (*Єдна стріча*, 2007). Як здатна новинарька-публіцистка М. Мальцовська в роках 2007 і 2009 приправила на видання таксамо дві часті проекту *Сто визначных Русинів очами сучасників*.

Ідентита індивідуального чоловіка є із психологічного погляду самовизначіння і субективне переживання того, чім особа є ці як єднотливець (особна персональна ідентита) або як член групи ці общіны (соціална ідентита). Субективна ідентита (властне пере-свідчіння особы о собі) є конфронтована ідентитов обективнов - з тим, як дакотры іншы дефінують дану особу. Незгода між себеідентифікованєм і дефініцієм іншым може вести к огрожіню або ід кризі ідентити. В припаді згоды сі свою ідентиту індивідуал менше усвідомлює, тогды є ідентита про нёго натурална.

В порозумліню концепту ідентити, як центрального поняття културальных штудій, переважають два погляды – есенціалістичный і конштруктивістичный. Есенціалізм значить, же каждый має своє правдиве Я, ідентиту, котров діспонує і може ю спознати, котра є розумена як універзална і надчасова база. В сучасности але домінує конштруктивістичный погляд, тзн. ідентита не є дашто фіксне і дане, певне і незмінне, але же ідентита є процес,

котрый настане, є то культурно-спеціфічна конштрукція. І не єствує єднотна ідентіта, але в єдній особности можуть єствова-ти розлічны ідентіты, котры ся можуть взаємно перепоевати і доповнєвати.

У зборнику *Русиньскы арабескы* ся находит повіданя **Мамінка**, котре є адресоване прімарно дїтському реціпієнтові, але і дорослый чітатель в ній може найти авторчин назор на проблематіку русиньской народной ідентіты. Марія Мальцовска на пару сторінках описала скушености малого Янча, котрый є недобровольно одділений од своєї мамы і ведно з іншыма дїтми є вежений автобусом до адоптивних фамелій в Чехах. Хлопчік походить із великой русиньской родини (село Липовець, северовыход Словакії), котру мусить уживити лем мама (отець не є в текстї притомный, ани спомянутый). Тота ся го вздавать з причіны тяжкой економічної сітуації, з надїєв, же сын буде мати ліпшу долю: *„Мати зістала дома з братиками і сестрами. Янча віз автобус до Чех. Там ся му дадуть добрі наїсти, шумно облечуть. Янчо буде паном.“* (Мамінка, с. 6). По приходї до Прагы суть дїти розділены меджі адоптивних родічів, і так ся Янчо діставать до родини чеських манжелів, котры не мають властных дїтей. Пан Слушний і пані Слушна ся з матеріалного боку можуть о Янча постарати барз добрі – старый зношений сведер є нагороджений новыма шматами, голы ноги дістануть боканчі, новы родічі му купують грачки, од їх знамых Янчо дістає солодкости. Буде то але дость на то, жебы хлопчік забыв на свою першу родину і прияв нагороду?

Авторка ся концентрує на псіхічне проживаня малого дїтвака, котрый є одділений од дотеперь єдиного знамого світа родини і родного села. Одлука і скушености в родині Слушних мають на дїтвака травматічний ефект. Янчо плаче за своєв матірєв, котра є централным характером тіпичным про творчість Марії Мальцовской. Біологічна мама є описована в представах, котры суть про хлопця утіхов: *„Стояла там маленька, зогнута аж до самой землі.“* Або: *„Зась ся му мигла перед очіма єго дорога мамка, яка мала все красно звязане волося до контяти і приккрыте чорнов хустков.“* Ёго матір є ідеалом доброти, робітности і старостли-

вости, котра є schopна ся здати своєї дїтины, жебы мала ліпшу долю. Є унікатна і не дасть ся нагородити: *„Тоты очі! Такы очі має лем єдна жена на світі!“* (Мамінка, с. 8). На другім боці, пані Слушна в текстї з Янчом не комунікує і при стараню ся о адоптивного сына не є притомна, виховну функцію мать пан Слушний. В порівнаню із русиньсков матірєв мать Янчо з чеськой мамінкы страх: *„Янчови ся віділо, же має на голові солом, а з рота єй іде червень полемінь.“* (Мамінка, с. 7).

Пан Слушний собі думать, же Янчови не може ніч хыбова-ти, але тот є занедбаний з емоціалного боку. Хлопчік бы ся мав стати в новій фамелії містьскым паном, є од нєго жадана послушность і єго потреби суть ігнорованы. Янчо є по довгій пути і накупованю голоден, просить собі їсти (по русиньскы), пан Слушний го або ігнорує, або му не розуміє – ласкотить хлопця, докы змучений не одпаде. Нова родина ся му снажить тыж змінити єго орігіналну русиньску ідентіту, намісто Янча є кликаний Гонзіком. Янчо чеськый варіант свого мена не хоче прияти, і зато є потрестаний ночов в холодній коморі (ледва напыцяв по памяти постіль – знаме, же то не є по першый раз). В Янчовых злых снах є рефлексований страх і гнус з адоптивних родічів. Янчову позицію в родині Слушних мож відіти в речінях пана Слушного: *„Но, пойдь, Гонзічку, пойдь, панічка буде мит з тебе радость. Пахолатко гезкі воблікнем... То буде гезкей даречек к нарозенінам. Таковей гезкей пейсек з черніма очіма...“* (Мамінка, с. 6). Янчо є дарунком к народенинам пані Слушной, є прирівнаний к домашньому звірятку, котре є куплене з розмару і мож го вказовати, хвалити ся з ним своїм знамым, але не є браный за живу персону із емоціями і потребами, котры треба решпектовати і повнити.

Янчо не знать місто і людей коло себе, є в цалком новім не знамім світі, нову сітуацію внимать із страхом і неістотов. При першім контактї з адоптивним родічом ся хлопець стрітить із чеськым языком, котрый є про нєго цалком чужім: *„Як се йменуєш? – опросив ся го. Янчо не розумів.“* (Мамінка, с. 6) Пан Слушний з хлопцём комунікує лем чеськым языком, тот го але не овладать на активній уровни, што про нєго значить много про-

блемів і при основних біологічних потребах: *„Быв дуже голоден, але не одважив ся просити, бо ани не знав як.“* (Мамінка, с. 6). Невластний отець тыж уточіть на хлопцёве походжіня, котре не хоче акцептовати, але уж при першім контактї мінить Янчове мено на чеськый варіант: *„Цо пак є то за ймено Янчо? Будеш Гонзік, ано?“* (Мамінка, с. 6). Од Янча хоче, жебы комуніковав з ним із іншым лем в чеськім языку і прияв чеське мено, што бы значіло, же по урчітій добі бы Янчо забув на своє русинське походжіня, дотеперь утримоване лем родным языком і родинув. Янчо ся в тій сцені по першый раз в животі стрітив із асімілацієв. Она є грозбов про ёго потенціалну і возникаючу народну ідентіту, котра бы ся безпечно при родині в будучности сформовала.

В текстї є описана проблема асіміляції, котра є не добровольна, вынучена звонка, ей довгодобым цілём бы было прияты чеського мена, языка і наконець і чеськой ідентіты, котра бы нагородила ёго орігіналну - русинську. Янчова народна ідентіта є в ставі діфузії, хлопець іщі не думав над нёв, ани ся не завязав дотримувати ю і наповняти. По приході до Чех і впливом страты родинной істоты ся проблема огроженой ідентіты дістає до свідомости, Янчо споминать на свою матір, порівнює і оцінює.

І хоць протагоністова народна ідентіта ся не находит в ставі активного усвідомлєваня і переживаня, але ідентіту нучену через зміну мена і чужій язык не хоче прияты. Янчо ся не снажить навчіти бісідувати по чеськы, але праві наспак, він ся активно бранить і не хоче ним комунікувати: *„Ма вшехно, ёном млувіт неумі. Толік се с нím натрапім, а он ёном: Не хочу, не хочу. Відь, Гонзічку?“* (Мамінка, с. 7). Янчо ся асіміляції активно бранить, нову чеську ідентіту не приймає, на змінене мено не реагує, і ставлять ся к нёму із одпором: *„Я ниякый не Гонзічек! Я – Янчо. Так ня клічте!“* (Мамінка, с. 7) Хлопець о своїй народній ідентіті активно не думать, але приймає істий обовязок, з котрого не хоче уменшыти ани під тиском околностей ці при матеріалнім богатстві. Під впливом негативных скушеностей ся обовязок іщі зміцнює. Ёго ідентіта є певно звязана з прислушностєв к біологічній матери і через ню к родному селу. Тым мож бісідувати о формуючій ідентіті локального і родинного характеру, котра не

є усвідомлєвана. Ёго потенціална русинська народна ідентіта є огрожена іншоязычным містом, змінов мена і тым, же од Янча ся жадать бісідувати по чеськы.

Негативны скушености кулмінують і Янчо подобно як далшы характеры Марії Мальцовской в собі находит внутрішню силу і одгодлання, жебы вирішив неуносну сітуацію. В далшій сцені Янчо втікає од родину Слушных і наворачать ся з великого міста на село, із студеного каміня на пахнячу траву і до ліса, ёго думкы суть слободнішы, чує ся легше. І таким способом Мальцовска імпліцитно вказує свою позицію к родній русинській ідентіті.

На першый погляд ся здасть, же мотив народной ідентіты ся в текстї не находит, але Мальцовска ся концентрує на психологічне проживаня хлопця одорваного од родину. Кедь будеме текст інтепретувати з думков на русинську народну ідентіту, котра є притомна в многих русинських текстах, в текстї мож ідентифікувати ідентіту посередництвом контрастной дуаліты: село – місто, родный край – чужина. Родне село значить позитивны скушености і споминкы, є ідеалізоване родинным годнотами любви, старостливости і доброты, місто є описане твердым камінём під ногами, холодом і карами, якы мусить Янчо переживати. В Чехах Янчо быває в златій клітці, котру може мати, кедь запре своє походжіня, но він і так собі выбере просту русинську хыжку із своёв любов мамков. В текстї є мотив асімілячных процесів звонка, з котрыма боює малый дїтвак. Ёго моралку і духовны годноты не мож затиснути або підплатити матеріалным богатством. На кінцю оподіваня Янчо мать міцне пересвідчїня: *„Він твердо вірив, же нихто го не принутить веце одыйти выдты, знав, же нихто ся не буде над ним збытковати.“* (Мамінка, с. 8). Ёго характер тым набыває функцію морального взору про молодого читателя.

В повіданю **Покустове горнятко** є описаний живот Русинкы Мерї, котра в молодім віці осиротїла. Мерї як женська постава Мальцовской прозы мать позитивны годноты робітности, честности і любви к родічам. На їх смерть не є приправлена, з їх стратов ся спочатку не знаєть вирівнати, запре ся сама до себе

і переходить з активного ставу до пасівного: *„По смерти родічів ся не могла нияк раз спам'ятати. Якби не була головов до стіны, родічів не могла воскресити. Одышли навікы. Ніч ей не тїшыло. (...) Світ ей був темлый і чужій.“* (Мамінка, с. 8).

Авторка описує Мерю як без душы, смертєв матери і вітця приходить о істоту. Єдного дня ся Меря розгодне очістити од травы студник на родній землі і напиту ся з покустового горнятка. Холодна вода ей поможе на душі, здасть ся, же студник бы міг быти містом, де бы зачав Мерин оздравный процесь: *„З той роботы теплішала і душа дівкы. (...) Од того часу студник ся про Мерю став найвірнішым приятелєм.“* (Покустове горнятко, с. 36).

Меря, подобно як і іншы протагоністы Мальцовской проз мать тяжку долю. При студнику ся стрітиту з елегантным чужім хлопом, котрый в ній пробудить дотеперь незажыты емоції. Тото стрітнутя ся але не змінить на любов, чужій хлоп ся уж до села не верне, намісто того ся там обявить містный качмарь Гелє. Гелє ся к Мері не справує слушно як ку жені, але скорше як ку маєтку, котрый собі може взяти без дозволу. Дівці ся подарить Геля одтиснути, тот але в собі несе думкы на помсту. Меря ся по негатиным зажитку стягує назад до внутрішнього світа, не комунікує із вонкашнім.

Качмарь Гелє але не забыв, же го Меря понижила. Не забыв на помсту. По роках ся надумав поставити нову корчму, і не є ліпшого міста, як родічовска хыжа Мері. Выбудованя корчмы на родічовскім фондушу значить потупу родинных годнот, страту контакту з минулыма роками і молодостєв. Меря приходить о єдиный бод, котрого ся могла міцно тримати і вылічити із своїх болів. Меря ся наконець дістає до старобінця.

Мальцовска на прикладі Мері вказує на девастуючий учінок страты домова і вигнання з нєго, страту родічовской землі. Меря є знічена не лем психічно, але і фізично, передчасно постаріє і видить ся, же є то уж незвратный процесь. Раз через Рождество ся Меря осмілить і обявить ся на місті свого бывшего дому: *„Была то Меря, яка не знати, яким чудом ся ту дістала – пришла ся помолити до свого дому, якого вже не было. (...) Меря челом ся до-*

тулила родной землі, де ся народила, де ся як дітина бавила і де зачула першы емоції любви.“ (Покустове горнятко, с. 41)

В далшій сцені, послідный раз, коли ся Меря верне на свою родну землю, найде там покустове горнятко, з котрого ся напе воды із студника. Аж тогды дефінітивно находить внуторный спокій і сімболічно умерать на фалатку родной землі. В розповіді за Мерю Мальцовска ілюструє душевный неспокій Русинів в чужині, котры одорваня од свого не можуть знести. Тот мотив є притомный і в текстах інших русиньских авторів (Ксеняк, Харитун).

У далшій книжці – *„Юлчина тайна“* із раннього періоду творчости Марії Мальцовской ся находить текст, котрый нараблять з народнов ідентітов на основі феномену одходу за роботом до чужіны. В повіданю **Пришелець** авторка описує долю Петра Гримняка, котрый подобно як много далшых Русинів одышов із причини худобы з карпаторусиньской домовины за роботом до Чех. Петрови не є в Чехах плано, праві наспак, робить в хемічній товарни і к высшій позиції му треба лем титул інжінїра, на котрім усиловно робить. В тім часі собі в Чехах заложить родину. Ёго родічі уж не жыють, зато можемо предпокладати, же Петро не має жадного думаня про вернутя ся до свого родного русиньского села. Але не є то цілком так. При ославі титулу інжінїра, котрый здобув уж в старшій віці, зачує нежычливы слова колегу, і в Петрови ся зачинать розвивати похыбованя. Є досправды щастный у чужині, або бы в роднім селі нашов то, о чім ани не знать, же му хыбує?

Авторка ся в повіданю концентрує на Петрове вниманя одходу за роботом і живот в чужині, на скушеность, котру зажыло много европейских народів із худобных регіонів середньої Европы, як Поляци, Словаки і Русины. В тексті тыж вказує на проблему, котра може vznikнути із причіны стягovanja ся за роботом із села до міста: *„Смутна хыжа ся понурила до світа своєї самоты. Без ужытку, никому не потрібна. Час уже позначів ей долю, записав ї до списку, де уж были записаны і другы хыжы, котры остали без газдів у вымераючих карпатьских селах...“* (Пришелець, с. 40).

Петро є описаний як моделовий приклад позитивного народного автостереотипу Русинів. Народився в горах, в контактї із карпатськов природою му було все добрі. Їго споминки на молоді роки суть звязані із природою Карпат, із смаком домашнього хліба од матери і з твердого, но честного роботою із вітцом. Петро мати робітну натуру, в чужині ся снажить найти своє місце, і не быти в тіни остатніх колегів: *„Кедь єсь пришов до чужого світа, мусиш двараз веце знати і двараз веце робити, кедь ся хочеш рівнати із остатніма, кедь хочеш жебы на тебе не указовали палцём і не посмівали ся: Сегінь, не годен робити...“* (Пришелець, с. 41)

Петро є на своє походжіня гордий, кедь ся го ёго жена просить, чом мати таке темпо роботи, він то высвітлює тым, же ся означить за хлопа з Карпат, про котрых робота не є чужа. Ай кедь жыє в чужині, ёго женов є Наташа, Русинка із села близко ёго родного. Рождество Хріста все славить подля русинських традицій, котры знають обидвоє: *„Не хыбовала на нїм ани страва традична – пироги, фасоля, голубки, часнок і інакшы просты, але зато смачны їдла, котры він колис із своїма родічами вечеряв дома.“* (Пришелець, с. 44)

Ідентіту манжелів мож описати як став повно досягнутой народной ідентіты, проявлює ся то внутрішнєв ідентіфікацієв із своїм походжінем, дотримованєм русинських традицій, і снажинєм свої діти виховати так, жебы знали о своїм русинськیم походжіню і знали бісїдовати русинськым языком.

В моменті триумфу, кедь Петро дістане інжінїрський титул, го але колега Бергер означить за привандровалця, котрый бы ся мав вернути там, выдкы пришов. Ай кедь Петро диспонує позитивными характеристіками, є честный і снажить ся, і так ся му але припоминають, же там не є дома, же є пришелцём, котрый не є за граніцями своєї домовины акцептований.

Їго похыбованя о спокою в Чехах ся іщі зміцнюють по бісїді із женов. Наташа проживать одлуку од домова омного веце, уж од свадьбы тужить вернути ся домів, тыж проживать проблеми асіміляції і думать на будучность: *„Свого слова ту не чуєш. І наші діти як кебы были Чехы, хоць я з нима бісїдую лем по нашому, не*

дарить ся мі їх виховлєвати так, як бы я хотїла, жебы не забывали, кым они суть. (...) А главні, жебы діти не забыли свій род, жебы дыхали наш свіжий воздух, воздух бескідських гор.“ (Пришелець, с. 44). Петро є в чужині аж до моменту неприємной пригоди з Бергером спокійный, лем даколи му хыбує карпатська природа. На реалне вернутя ся домів не думав, зато же мати засаду: *„Дім чоловіка там, де робить, де ёго родина, де ся чує щастливим.“* (Пришелець, с. 43). І через вшыткы аргументы жыє русинська родина надале в Чехах, і Петрів покій кажить лем слово привандровалець, пришелець. То го але мучить чім дале, тым веце.

До родного села ся Петро вертать аж при думці на ославу ёго пятьдесяткы. Петро, котрый каждый раз бісїдовав, же не є чом ся вертати назад, же є спокійный там, де є, по приході до села є шокований сусїдами. Тоты приходять на ославу з даром смачного домашнього їдла і доброго слова. Не залежить на тім, кілько років був у чужині, ёго краяне го приймають упрімно і безвыградно. Через ославу боює з емоціями, і зато виглядають самоту на цінтерю, де собі смутно усвідомлює што значить бывати у чужині і себакрітічно ся задумать: *„На цінтерю Петро ледва нашов гробы родных, так позарастили травов, буряном. – Така наша історія, так ся ставляме ку предкам. Таке бы ся не могло стати в Чехах.“* (Пришелець, с. 47).

Пришелець ся незвычайно прямо заоберать народнов ідентітов главного героя. На єднім боці є Петрова народна ідентіта ясно споєна із ёго родинюв, предками, карпаторусинськов природою, преференцієв жены той самой народности, дотримованєм русинських традицій, і снажинєм виховати свої діти як Руснаків. На другім боці, Петро собі зачинать повно усвідмлєвати хыбуючий контакт із домовом аж по Бергеровій крітіці і указаню, же не є там приятый. Тым чїном ся вказує на ёго походжіня, котрого проживаня ся пересуне із неусвідомлєваного до усвідмлєваного. Навертаня ся до родного села про Петра не значить vyrівнаня ся з тым проблемом, але наспак: *„Де ся властно чує пришелцём, привандровалецём – у хыжі, яку охабив, але де він знать каждый камінь, каждую закутинку, або там, де на нєго чекать міський*

квартира, робота?" (Пришелець, с. 48) В тім речіню ся проявлює Петрова криза ідентити. Є тепер чоловіком, котрый стоїть на граніці чужини і домовини, не патрить цалком ани на єдну сторону, ани на другу.

Прімарным характером прозы Марії Мальцовской є жена, котрой душевне проживання авторка аналізує із многих статусів (свободна, видата, розведена, жена чекаюча дітину, свободна мати, жена, котра проживать знасилніня), ці генерачного аспекту (дітина, мати, стара жена – бабка). Протагоністы Мальцовской прозы суть характерны тым, же ся своїй долі не піддавають, але знають в собі найти внутрішню силу на то, же бы знали переконати проблеми. Мальцовской поставы не суть ідеалізованы тіпы або лем фігуры характеровых властностей ці ідей, не суть просты з причіны коміки або сатири, але іде о многорозмірны і псіхічно реалны поставы з моралков і хыбами. Авторка ся концентрує на псіхічне проживання, котре одражать вплив вонкашнього світа і сітуацію, до котрой ся протагоніста дістав.

Герої Мальцовской прозы собі в новім місті із інтеракцієв з другыма героями не усвідомлёвано формуть або витваряють свою народну ідентіту на прінціпі локального, регіонального і родинного. Колективна народна ідентіта є певно звязана з родным краєм поставы і з родиню. Сучасна русиньска проза на Словакії ся звычайно одогравать в просторах села, в повіданнях Марії Мальцовской суть ключовыма мотивы зміны простору, мотиву, зміна сполоченьского статусу протагоністы (напр. студентка путує до міста, одход за роботов, дітина є адоптована новов родиню). Поставы порівнують домашній простор родиню з тым новым, найчастіше іде о такы контрасты: село – місто, родный край – чужина, родина – самота. Новый постор приношать негати́вны скушености, домашній простор значить про героя навертання ся до істоты і безпечного.

Русиньска література є писана языком мінорітного народа, котрый жыє в маєрітнім просторі інших штатотворных народів. Сучасны русиньскы авторы суть Русины, котры были запоены до активіт третёго русиньского народного оброджіня. Скоро вшыткы сучасны русиньскы авторы мають скушености із публі-

цістічнов, педагогічнов, перекладательсков ці видавательсков роботов. Вни ся интересують о актуалны сполоченьскы події, суть активны в русиньскых організаціях, школстві ці медіях. Прото знають проблемы, з якыма ся Русины на Словакії стрічають, і єдночасно пробують тоты проблемы активно вирішити або холем упозорнити на них через свою літературну творчість.

ЛІТЕРАТУРА

BAČOVÁ, V. (1996) *Etnická identita a historické zmeny*. Bratislava: Veda, ISBN 80-224-0472-1, 198 s.

BARKER, CH. (2006) *Slovník kulturních studií*. Praha: Portál, ISBN 80-7367-099-2, 206 s.

NÚNING, A. (2006) *Lexikon teorie literatury a kultury. Koncepce – Osobnosti – Základní pojmy*. Praha: Host, ISBN 80-7294-170-4, 911 s.

МАЛЬЦОВСКА, М. (2009) *100 визначных Русинів очами сучасників. II. часть*. Пряшів: Світовий конгрес Русинів, ISBN 978-80-89441-01-3, 124 s.

МАЛЬЦОВСКА, М. (2002) *Русиньскы арабескы*. Пряшів: Русиньска оброда, ISBN 978-80-88769-42-6, 100 s.

МАЛЬЦОВСКА, М. (2007) *Зелена фатаморгана*. Ужгород: Видавництво В. Падяка, ISBN 978-966-387-009-0, 148 s.

Mgr. Michal Pavlíč, PhD.

Prešovská univerzita v Prešove

Centrum jazykov a kultúr národnostných menšín

Ústav rusínskeho jazyka a kultúry

Ul. 17. novembra 15

080 01 Prešov

Slovakia

michal.pavlic.urjk@gmail.com

RUSÍNI A VZNIK ČESKOSLOVENSKA (KRAJINSKÁ HRANICA MEDZI PODKARPATSKOU RUSOU A SLOVENSKOM)¹

Peter ŠVORC

Abstract

In 1919, Subcarpathian Rus became part of Czechoslovakia. On the basis of the Saint-Germain peace treaty in Czechoslovakia, it gained the status of an autonomous territory, which was also confirmed by the Constitution of the Czechoslovak Republic in February 1920. The Carpathian region was separated from Slovakia through the land border, which was determined at the negotiations of the peace conference, but that it is only a temporary border by mutual agreement, which will be later adjusted by both neighbors - the Slovaks and the Rusyns. However, this was not the case for the whole of the inter-war period, as the Rusyns demanded that the northeastern Slovakia, which was inhabited by the Rusyn population, should be integrated to Subcarpathian Rus, and the country border should be moved more to the west behind the Poprad River. The Slovaks again refused such territorial intervention in three districts (Spiš, Šariš, Zemplín), because they considered them as Slovak districts. The Rusyns lived in Czechoslovakia in three (the county establishment - until 1928), respectively two (county constitution since 1928) administrative units - both as a state-building nation (Autonomous Carpathian Rus) and a national minority (in Slovakia).

Keywords: Rusyns in inter-war period. Saint-Germain peace treaty. Rusyns in Czechoslovakia.

Po vzniku Československa v roku 1918 stála pred novým štátom úloha vymedziť svoje hranice voči okolitým krajinám, no na druhej

1 Štúdia je výstupom z riešenia grantového projektu APVV-15-0033/15 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*.

strane aj úloha odstrániť všetky prekážky, ktoré bránili v budovaní jednotného štátu. Takouto prekážkou bola aj krajinská hranica medzi českým územím a Slovenskom z rakúsko-uhorského obdobia, ktorá po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867 nadobudla charakter takmer medzištátnej hranice. Eliminovať základné atribúty rakúsko-uhorskej hranice, ktorá dovtedy rozdeľovala obe územia, znamenalo v prvom rade zosúladiť zákony vo všetkých častiach krajiny tak, aby nepodporovali existujúce odlišnosti v hospodárskej, sociálnej, správnej, ale aj v spoločensko-politickej oblasti. Na tento účel bolo vytvorené ministerstvo unifikácie, ktoré pripravovalo návrhy zákonov pre všetky oblasti, ak bola dovtedajšia prax odlišná v Čechách od tej na Slovensku.

Jednotné zákony však mali platiť pre celé územie Československa, teda aj pre najvýchodnejšiu časť krajiny, ktorou sa stala Podkarpatská Rus de facto i de iure od septembra 1919. Československá republika bola Parížskou mierovou konferenciou, ktorá pripojenie územia obývaného Rusínmi k Československu odsúhlasila, postavená pred úlohu rešpektovať osobitosti nového štátotvorného národa a umožniť mu vo svojom rámci relatívne samostatný – autonómny vývoj.

Dňa 29. februára 1920 Národné zhromaždenie schválilo Ústavu ČSR, v ktorej bola zakotvená autonómia Podkarpatskej Rusi. Bol to krok, ktorý Rusíni očakávali a aj privítali, ale ktorý zároveň v spoločnom slovanskom štáte paradoxne skomplikoval vzťahy dovtedy bezkonfliktných susedných národov – Slovákov a Rusínov.

Keď sa v čase prvej svetovej vojny v českom, či česko-slovenskom prostredí uvažovalo o budúcom česko-slovenskom štáte, podoba budúceho spoločného štátu nadobúdala pomerne jasné kontúry. V nich bolo bývalé České kráľovstvo a severné stolice Uhorska s prevahou slovenského obyvateľstva. Otvorená zostávala len južná hranica Slovenska a niekoľko nejasností rezonovalo na jeho východe, ako napr. to, či sa súčasťou československého štátu stane celá Užská župa, alebo len jej západná časť s Užhorodom, alebo bez neho.

Ak sa pozrieme na Rusínov, vidíme, že Rusíni počas prvej svetovej vojny nemali ujasnenú predstavu o svojej budúcnosti. Už len strohý výpočet koncepcií, ktoré sa rodili v rusínskom prostredí v závere roku 1918 naznačuje, že tak nemohli mať ani jednoznačnú predstavu

o prípadných hraniciach svojho štátneho útvaru.

Pokiaľ spájali svoju budúcnosť s Uhorskom, mohli uvažovať alebo o zachovaní daného stavu, čo pre nich nebolo veľmi potešiteľné, alebo mohli uvažovať o autonómii v rámci uhorského (maďarského) štátu. Hovoriť a písať o hraniciach rusínskeho autonómneho územia v Uhorsku aj v závere roka 1918 nebolo celkom jednoduché, hoci v tom čase maďarská vláda pod vedením M. Károlyiho urobila Rusínom veľkodušnú ponuku – vytvorenie autonómnej Ruskej krajiny. Pravda, vtedy ešte bez konkretizácie jej hraníc. Na to sa neodhodlala, keďže ešte stále verila, že súčasťou zreformovaného Uhorska bude aj Slovensko a že so Slovákami musí riešiť podobný problém autonómie, či relatívne autonómnych kantónov podľa švajčiarskeho modelu. Samozrejme aj s vytýčením ich hraníc, a teda aj hranice medzi slovenským a rusínskym kantónom. Mapa kantónálneho rozdelenia Uhorska mala len orientačnú podobu a hranica medzi slovenským a rusínskym kantónom bola vedená cez Zemplínsku župu, zahrňujúcu do rusínskeho kantónu celú Užskú župu. Myšlienka rozdelenia Uhorska na kantóny mala krátku životnosť nielen pre vonkajšie udalosti, ale nenašla podporu ani medzi väčšinou maďarskej politickej scény. Maďari sa totiž nemienili vzdať Užhorodu ako maďarského mesta, ktoré ako dominantne maďarské mesto potvrdzovali všetky uhorské sčítania obyvateľstva a v podstate aj prvé československé sčítanie obyvateľstva v roku 1921.² Rovnako nepočítali s tým, že by sa vzdali južného územia neskoršej Podkarpatskej Rusi a takého mesta ako Berehovo.³ Uhorská Rus ako pomenovanie všetkých kompaktné Rusínmi osídlených území v Uhorsku bola len neoficiálnym pojmom orientačného charakteru a pre Károlyiho vládu neznamenal podklad pre stanovenie hranice rusínskeho kantónu či Ruskej krajiny.

2 V roku 1921 Užhorod mal 20 601 obyvateľov, z toho 7712 Maďarov, 5064 Čechoslovákov, 3743 Židov, 2807 Rusov (Rusíni, Ukrajinci, Rusi), 433 Nemcov a 45 Poliakov. Pozri: *Statistický lexikon obcí v Podkarpatské Rusi. Úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920 čís. 266 sb. zák. a nař. Vydán ministerstve vnitra a Státním úřadem statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 15. února 1921.* Praha : Státní úřad statistický, 1928, s. 25.

3 V roku 1921 malo Berehovo 13 846 obyvateľov, z toho 8379 Maďarov, 2873 Židov, 1328 Rusov (Rusíni, Ukrajinci, Rusi), 746 Čechoslovákov, 99 Nemcov. Pozri: *Statistický lexikon obcí v Podkarpatské Rusi...*, s. 5.

V posledných mesiacoch roka 1918 bola skôr na prekážku pri hľadaní dorozumenia so Slovákami, keďže tento názov sa vzťahoval aj na územie severovýchodného Slovenska – na Spišskú, Šarišskú a Zemplínsku župu, ktoré Slováci pokladali za slovenské župy a neboli ochotní ich prepustiť Rusínom, a to ani vtedy, ak by sa jednalo len o severné časti týchto žúp.

Začlenenie Rusínmi obývaného územia do jestvujúcej Ukrajinskej ľudovej republiky, či v novembri 1918 vzniknutej a krátko trvajúcej Západoukrajinskej ľudovej republiky, o čom uvažovala časť ukrajinsky orientovanej inteligencie, nebolo spojené s predstavou autonómie. Nedávalo by to zmysel, ak sa tunajšie rusínske obyvateľstvo malo prihlásiť k ukrajinskej národnosti. A tak Rusíni mohli uvažovať o podobe len južnej štátnej hranice spomínaných ukrajinských republík, ktorá by oddeľovala Ukrajinu od Maďarska a Československa a zahŕňala by aj územie pôvodného Uhorska, ktoré bolo obývané Rusínmi. Pre krátkosť času i existencie oboch ukrajinských republík v nasledujúcom roku 1919 sa podoba uvedených hraníc nekonkretizovala. Podobné to bolo aj pri úvahe o tom, že by sa územie obývané Rusínmi stalo súčasťou Ruskej ríše.

Niekoľko podôb nadobúdala vízia samostatného štátu – Uhro-rusínie, ktorá sa mala vyčleniť z Uhorska tak, že by zahŕňala celú Podkarpatskú Rus a východné Slovensko, či vízia Karpatskej Rusi, ktorá mohla mať dve podoby – veľkú – zahrňujúcu nielen územie južne od Karpát, ale aj Halič a Bukovinu, alebo menšiu, zahrňujúcu neskoršiu Podkarpatskú Rus, severovýchodné Slovensko a územie, ktoré Rusíni nazývali Lemkovščinou. Tieto predstavy boli zachytené aj v mapovej podobe a prezrádzali, ako si ich tvorcovia predstavovali hranice tak Uhrorusínie, ako aj Karpatskej Rusi. Žiadna z týchto koncepcií sa však neuskutočnila, ale do života Rusínov vstúpila piata – československá, s ktorou žiaden z rusínskych aktivistov v posledných dvoch mesiacoch roka 1918 nepočítal.

Začlenenie územia obývaného Rusínmi do československého štátu otvorilo viacero tušených ale obchádzaných otázok.

Jednou z nich bola aj otázka slovensko-rusínskej hranice, ktorá si žiadala celý rad odpovedí, a to najmä vo vzájomnom vzťahu dvoch susediacich etník – Slovákov a Rusínov. Obe strany to dobre vedeli,

ale diskusiu, resp. diskusie o tom nezačínala iniciatívne žiadna z nich. Do konca prvej svetovej vojny to na domácej pôde ani nedávalo zmysel, no v emigrácii v USA, kde žila početná slovenská i rusínska komunita, sa táto otázka mohla nastoliť. Zachované dobové materiály, ani krajanská tlač oboch etník nedávajú odpoveď na to, či sa medzi americkými Slovákami a americkými Rusínmi o spoločnej etnickej, a potom i krajinskej či štátnej hranici začalo vôbec hovoriť.

Ako ukázal ďalší vývoj, americkí Rusíni sa spoliehali, že tento háklivý problém vyrieši česká strana, a to v súlade s rusínskymi predstavami o ich západnej – rusínsko-slovenskej hranici. V amerických rusínskych kruhoch to znamenalo, že krajinská hranica, ktorá bude oddelovať rusínske územie od slovenského, bude viesť po západnej hranici Spišskej župy a predelí Gemerskú župu na dve časti – slovenskú a rusínsku, prípadne, že sa aj celý Gemer stane súčasťou rusínskeho autonómneho územia. Aspoň tak to vyjadrila Americká národná rada Uhro-Rusínov v rezolúcii z 12. novembra 1918: „*Aby Uhro-Rusíni s najširšími samosprávnymi právami, ako štát na federatívnom základe, pripojili sa k Československej demokratickej republike, s tou podmienkou, že do našej krajiny musia patriť všetky pravé uhro-russké stolice (vsi originalno uhro-russki stolici – v pôvodine, P. Š.): Spiš, Šariš, Zemplin, Abauaj, Gemer, Boršod, Ung, Ugoča, Bereg a Marmaroš.*“⁴

V tom im nepriamo dával nádej aj profesor T. G. Masaryk ako najvyššia autorita česko-slovenského zahraničného odboja, keď im povedal, že „*hranice budú tak ustanovené, že Rusíni budú spokojní*“.⁵ S takýmto presvedčením začiatkom roka 1919 odcestoval na mierovú konferenciu do Paríža mladý právnik a konateľ *Americkej národnej rady Uhro-Rusínov* Grigorij Žatkovič.

Po obsadení Prešova a Košíc československým vojskom v posledných decembrových dňoch roku 1918 predseda Karpatoruskej národnej rady v Prešove Anton Beskid v januári 1919 žiadal Vavra Šrobára, slovenského politika a vtedy ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, aby Československo začlenilo územia obývané Rusínmi

4 ŽATKOVIČ, Grigorij I. *Otkrytie – ekspozé Dr. G. J. Žatkoviča, byvšeho Gubernatora Podkarpatskoj Rusi*. Homestead, Pa, 1921, s. 5.

5 ŽATKOVIČ, Grigorij I. *Otkrytie – ekspozé Dr. G. J. Žatkoviča, byvšeho Gubernatora Podkarpatskoj Rusi*. Homestead, Pa, 1921, s. 5.

do svojho štátneho celku. Na audiencii v Čiernom orli však požiadavku na autonómiu tohto územia v československom štáte Beskid nepredniesol. Vavro Šrobár mu slúbil takéto želanie splniť, pretože nevidel problém, aby sa severné časti troch východoslovenských žúp – Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej, stali súčasťou Československa, navyše, keď ich slovenská strana stále vnímala ako slovenské župy s rusínskou menšinou. Čo sa týkalo ďalších území – šlo o Podkarpatskú Rus, tak v tejto otázke odkázal Beskida na Prahu. Vo februári 1919 Anton Beskid pricestoval do Paríža na mierovú konferenciu, kde ako zástupca domáceho rusínskeho obyvateľstva prezentoval jeho záujem stať sa súčasťou ČSR, ale po stretnutí s Grigorijom Žatkovičom pri návrate domov prezentoval mapu Karpatskej (Podkarpatskej) Rusi tak, že jej hranica so Slovenskom sa tiahla až po rieku Poprad na území Spišskej župy a oddelovala severné časti nielen Spišskej, ale aj Šarišskej a Zemplínskej župy od ostatného územia týchto žúp, ktoré malo byť, podľa Beskidových predstáv, už súčasťou Slovenska. V jeho návrhu sa odrážala etnografická realita v osídlení severovýchodného Slovenska. Do mapy tejto Karpatskej Rusi zakreslil aj územie severne od Karpát – tzv. Lemkovščinu, kde tiež žilo rusínske obyvateľstvo a kde 500 účastníkov pochádzajúcich zo 130 lemkovských obcí 5. decembra 1918 v neveľkej dedinke Florynka vyhlásilo nezávislú Lemkovskú republiku a vytvorilo Ústrednú radu Lemkovštiny, ktorá ju mala navonok reprezentovať.⁶

Po obsadení Užhorodu československým vojskom 12. januára 1919 sa tunajšia rusínska elita začala vážnejšie zaoberať predstavou o začlenení rusínskych žúp (Užskej – 38,2% Rusínov, Ugočskej – 40,5%, Berežskej – 48,2% a Marmarošskej župy – 46,7%) do Československého štátu. Užská župa sa v priebehu jarných mesiacov 1919 súčasťou československého štátu de facto už aj stala, otvorenou otázkou boli ešte ostávajúce tri župy, ktoré boli obsadené maďarským vojskom, a teda stále ostávali súčasťou Maďarska (od marca 1919 Maďarskej republiky rád), a rumunským vojskom (Marmarošská župa).

Začiatkom marca 1919 československá delegácia predložila memorandum Parížskej mierovej konferencii, v ktorom uvádzala požia-

6 HORBAL, Bogdan. 100-na ričnicja Lemkivskoj respubliky. In *Besida*, rik XXX, Nr. 6 (165), gruden (december) 2018, s. 17.

davku pričleniť Podkarpatskú Rus do československého štátu s tým, že je to aj priáním samotných Rusínov. 15. marca 1919 už rokovali americkí Rusíni (Grigorij Žatkovič a Július Gardoš) v Užhorode s členmi tunajšej (Uhro)Ruskej národnej rady o československej alternatíve a samozrejme aj o tom, aké postavenie by mali Rusíni v Československu a aký štatút a podobu by malo územie obývané Rusínmi. Ich záujmom a požiadavkou bolo, aby územie obývané rusínskym obyvateľstvom nebolo rozdelené do dvoch častí – slovenskej a rusínskej.

V Užhorode sa v apríli 1919 preto uskutočnilo viacero zhromaždení, z ktorých boli do Prahy posielané telegramy so žiadosťou nedeliť rusínske územie. 25. apríla 1919 v mene Ruskej národnej rady v Užhorode poslal prezidentovi Masarykovi obsiahly oficiálny list Dr. Simeon Sabov (podpísaný ako predseda) a Augustín Ivanovič Vačanin (podpísaný ako tajomník), v ktorom mu vyjadrujú radosť nad rozhodnutím mierovej konferencie pripojiť *Karpatskú Rus* k Československej republike, ale zároveň vyjadrujú znepokojenie nad stanovením *slovensko-ruskej* hranice. V mene užhorodskej (Uhro)Ruskej národnej rady navrhovali, aby hranica začínala v tom bode Dunajca, kde Dunajec prechádza do Haliče, potom smerovala na juh k Magure, odtiaľ na juhovýchod k prameňu Torysy (južne od dediny Torysa) až pod Prešov (*Prjaševo*), od Prešova po líniu na juhozápad (*Šovarské hory*/Slanské vrchy – P. Š.) ku hranici Zemplínskej stolice až k Novému mestu (*Ujhel*), odtiaľ hranicou republiky s Maďarskom, stanovenou mierovou konferenciou.⁷ Uviedli aj historické argumenty, prečo má takto navrhovaná hranica svoje opodstatnenie a odvolávali sa na práce rakúskeho štatistika a profesora štátneho práva Hermanna Ignáca Bidermanna a tvrdenie, že Slováci zo Spiša, Šariša a Zemplína majú ruský pôvod. Na druhej strane, „ruský národ, žijúci medzi Poliakmi a Slovákmi, z rôznych politických, náboženských a hospodárskych príčin hojne prijímal do svojho jazyka slovenské a poľské elementy...“, a preto sa dnes zdá, že v uvedených stolicích žijú Slováci a nie Rusíni.⁸ Ďalšou autoritou, na ktorú sa odvolávali, bol slovenský jazyko-

7 Archív Kancelárie prezidenta (Ďalej: AKP) Praha, inv. č. 205, šk. č. 5, sign. D.6863/a – Podkarpatská Rus.

8 BIDERMANN, Hermann Ignaz. *Die ungarische Ruthenen*. Innsbruck 1862; BIDERMANN, Hermann Ignaz. *Die ungarische Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte*. Innsbruck 1867.

vedec Samuel Czambel.⁹ Odmietli uhorské štatistiky po r. 1848, lebo tie vraj z obavy pred Ruskom boli falšované v prospech Slovákov, aby si Rusko nenárokovalo *ruské* územie Uhorska. Ako najpresvedčivejší dôkaz o *ruskosti* obyvateľstva na označenom území sú, podľa nich, kostoly a cirkev, ktoré jednoznačne hovoria v prospech Rusínov. V liste uviedli aj dôvod, prečo by sa dokonca Prešov mal stať súčasťou Karpatskej Rusi: „*Karpatská Rus obzvlášť potrebuje mesto Prešov ako centrum prešovskej eparchie, keďže tam sa nachádzajú skoro všetky cirkevné a kultúrne úrady tejto eparchie.*“ Zdôvodnili aj to, prečo sa tu žijúci Slováci nemusia obávať Karpatskej Rusi a dodali: „*Rozvoj ruskej kultúry v týchto končinách nemôže nijako prekážať tamajším Slovákom katolíkom a protestantom v slobode slovenskej kultúry, ale ešte im pridá dôvod naučiť sa ruský jazyk a utvoriť tak most pre ľahšie zblíženie Československej republiky a Zakarpatskej Rusi.*“ Vážnym dôvodom pre takéto usporiadanie Karpatskej Rusi boli podľa nich hospodárske dôvody.¹⁰

Dňa 27. apríla 1919 poslal Augustín Vološin prezidentovi Masarykovi telegram, v ktorom v mene spolku Ruský klub v Užhorode protestoval proti deleniu územia bez súhlasu Rusínov. Písal: „*Členovia a všeobecne karpatsko-ruské obyvateľstvo stojí pevne a neochvejne na teritoriálnej nedeliteľnosti už oslobodenej karpatoruskej krajiny, ale i Lemkovštiny stonajúcej pod poľským jarmom...*“ Ďalej sa odvolával na právo národov na sebaurčenie, podľa ktorého ruské obyvateľstvo na oboch stranách Karpát má právo žiť spolu a „*ustanoviť medzi nimi teraz politickú hranicu je prostou nemožnosťou. Nikdy nebudeme súhlasiť so zamýšľaným rozdelením. Len spolu s Lemkami sa môžeme slobodne rozvíjať v hraniciach našej republiky a radovať sa z oslobodenia karpatskoruského obyvateľstva od ťažkého jarma*“.¹¹ T. G. Masaryka dokonca zvolili za čestného člena Ruského klubu, rátajúc s tým, že i takéto gesto zo strany Rusínov pomôže presvedčiť Masaryka, aby zasiahol v prospech ich požiadaviek.

Žatkovičov i Beskidov projekt, ako aj požiadavky ďalších politických a cirkevných rusínskych reprezentantov na stanovenie spo-

9 CZAMBEL, Samuel. Uhorskí Rusi. In *Slovenské pohľady*. Sošit 9, roč. 26/1906.

10 AKP Praha, inv. č. 205, šk. č. 5, sign. D.6863/a – Podkarpatská Rus.

11 Vojenský historický archiv Praha, fond P. R., k. N. 1., inv. č. 77-78. *Telegram prezidentu Masarykovi. Užhorod 27. IV. 1919.*

ločnej slovensko-rusínskej krajinskej hranice so severným územím troch východoslovenských žúp narazili na odpor Slovákov, ktorí síce podporovali začlenenie Rusínmi obývaného územia horného Uhorska do Československa, a aj autonómne postavenie Podkarpatskej Rusi, ale bez požadovaného územia východoslovenských žúp. To jednoznačne pokladali za slovenské.

Na Parížskej mierovej konferencii predložila československá delegácia vedená predsedom vlády Karlom Kramárom návrh na podobu autonómneho územia Podkarpatskej Rusi v súlade so slovenskými požiadavkami, a ten bol aj schválený, hoci s pripomienkou, že sa slovensko-, resp. československo-rusínske spory o autonómnu hranicu vyriešia tak, aby boli obe strany spokojné.

Rusíni po oznámení výsledkov Saint-germainskej mierovej konferencie v septembri 1919 zostali sklamaní. Keď hovorili o nespravodlivom stanovení hranice, poukazovali na fakt, že časť rusínskeho obyvateľstva bude mať postavenie štáto tvorného národa – tí v autonómnej Podkarpatskej Rusi, a časť ostane v pozícii národnostnej menšiny – Rusíni na severovýchodnom Slovensku.

Koncom septembra 1919 prebiehali v Prahe rokovania podkarpatských Rusínov so slovenskými zástupcami a československou vládou o krajinskej hranici. Zásadné zmeny v stanovení hranice sa však na rokovaní nedosiahli. Prejavili sa len v malom posune správneho územia Podkarpatskej Rusi na západ od hranice, ktorá bola stanovená Najvyššou radou Parížskej mierovej konferencie. V *Generálnom štatúte pre organizáciu a administráciu Podkarpatskej Rusi* z 18. novembra 1919 bolo zahrnutých do administratívnej správy Podkarpatskej Rusi 32 obcí s 25 260 obyvateľmi, ktoré boli predtým pričlenené k Slovensku.¹² To slovenská strana pokladala za spravodlivý ústupok Podkarpatskej Rusi s tým, že ďalšie zmeny krajinskej hranice sú ešte otvorené pre ďalšie rokovania, ktoré mali nasledovať neskôr. To sa však už nestalo.

Dňa 9. októbra 1919 sa v Užhorode konal zjazd „*delegátov ruského obyvateľstva všetkých častí Karpatskej Rusi od Spiša až po Marmaroš*“, ktorý v rezolúcii vyhlásil príslušnosť rusínskeho obyvateľstva k ruskému národu a potom žiadal splnenie všetkých bodov mierovej

12 HOUDEK, Fedor. *Mierová konferencia v Paríži*. In Prúdy, 14, 1930, č. 10, s. 613.

vých zmlúv, ktoré sa týkajú Podkarpatskej Rusi. V bode IX tejto rezolúcie uviedol: „*Protestujeme proti odtrhnutiu západoruských území a žiadame, aby kvôli spravodlivému rozhodnutiu tejto otázky bola zostavená komisia československo-ruská na preskúmanie sčítania ľudu a na definitívne určenie západných hraníc podľa zásady sebaurčenia národov*.“¹³ Na zjazde, ktorý narušil dovtedajšiu jednotu CRNR, vládla protislovenská nálada, ktorá sa odrazila aj vo formulácii desiateho bodu rezolúcie. V tom čase obyvateľstvo Sobraneckého a Kapušianskeho okresu, patriacich do Užskej župy, s obavou sledovalo ako sa vyvíja otázka krajinskej hranice medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou. Tunajší Slováci sa obávali, že by sa mohli na základe politických rokovaní stať súčasťou Podkarpatskej Rusi a keďže ešte stále nebola uzavretá otázka štátnej hranice medzi Československom a Maďarskom, tak sa báli aj prípadných politických turbulencií, ktoré by mohli skôr či neskôr viesť k pripojeniu Podkarpatskej Rusi a s ňou aj slovenských dedín k Maďarsku. Ich nedávna skúsenosť s Maďarskou republikou rád, ktorej sa v júni 1919 stali súčasťou, bola ešte veľmi živá.

Dňa 2. novembra 1919 sa stretli richtári zo slovenských obcí Sobraneckého, Užhorodského a Kapušianskeho okresu v Zalužiciach neďaleko Michaloviec a tu spísali petíciu pre Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, odmietajúc ňou začlenenie ich obcí do Podkarpatskej Rusi.¹⁴ Podobná situácia bola aj v Šarišskej a Zemplínskej župe, o čom o niekoľko rokov neskôr napísal v správe pre Prezídium ministerstva vnútra úradník Prezídia krajinského úradu v Bratislave: „*Snaha Rusínov o posunutie hraníc P. Rusi na západ až po Poprad budí medzi východnými Slováckmi len neľubosť a odpor*.“¹⁵ Ale vzbudzovala tiež napätie, ktoré narúšalo dovtedy normálnu a nekonfliktnú atmosféru medzi slovenským a rusínskym obyvateľstvom.

Existovali však aj protichodné snahy slovenského obyvateľstva. Z dedín, ktoré sa nachádzali blízko Užhorodu, ale boli vzdialené

13 AKP Praha, inv. č. 205, šk. č. 5, sign. D.6863/e – *Správa o zjazde delegátov ruského obyvateľstva všetkých častí Karpatskej Rusi od Spiša až po Marmaroš*.

14 Slovenský národný archív (SNA) v Bratislave, fond MPS, prez. II., 1920, šk. č. 5, spis č. 9492/19. Boli to dediny: Čechov, Fekišovce, Hažín, Hnojné, Jastrabie, Jovsa, Kaluža, Klokočov, Kusín, Lúčky, Stráňany, Trnava, Úbrež, Vinné, Závadka, Zalužice.

15 SNA, fond AKP Praha, D, 1919 – 1962, inv. č. 58, šk. č. 5 – Ruská otázka v Prešove.

od Sobraniec, prichádzali petície, aby zostali súčasťou Užhorodského okresu, a teda aj súčasťou Podkarpatskej Rusi. Dôvody pre takéto požiadavky mali pragmatický charakter. Bola to ich vzdialenosť od administratívnych centier a už dovtedajší zabehnutý systém vybavovania úradných záležitostí, návštevy lekára, obchodovanie na trhu a podobne. Pre obyvateľov slovenskej dediny Záhor bol Užhorod bližší ako Sobrance alebo Michalovce.¹⁶ Ale ani Maďari z niektorých dedín Kapušianskeho okresu sa nechceli stať súčasťou Slovenska a žiadali začlenenie ich dedín do Podkarpatskej Rusi. Dôvody boli rovnaké ako u Slovákov zo Záhora.¹⁷

V snahe stabilizovať situáciu bol 18. novembra 1919 na Podkarpatskej Rusi zverejnený *Generálny štatút pre organizáciu a administráciu Podkarpatskej Rusi, pričlenennej parížskou konferenciou republiky Československej*.¹⁸ Nebol vydaný formou zákona, len ako proklamácia najvyššieho veliteľa generála E. Hennocquea č. 26536/1919. Okrem Hennocquea bol podpísaný administrátorom Podkarpatskej Rusi Janom Brejchom. V *Generálnom štatúte* boli definované hranice Podkarpatskej Rusi. Ak si nebudeme všímať štátne hranice, ale len krajinskú medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou, tak v bode II je uvedené, že Teritoriálna komisia mierovej konferencie v Paríži stanovila hranice: „a) Demarkačná línia medzi Slovákami a Rusínmi ide priamo od mesta Čapu (Csap / Čop – P. Š.) k severnej časti mesta Užhorod (Ungvár) tak, že železnica zostáva na Slovensku, Užhorod v Rusínsku a odtiaľ podľa rieky Uh (Ung) ku Karpatom. Všetko územie na východ od tejto línie bude považované za autonómne rusínske územie.“¹⁹ To

16 Žiadosť zástupcov obce Zohor o pričlenení ich obce k Podkarpatskej Rusi uverejnil: LICHTÉJ, Igor. *Administratívne rozmežovannja čechoslovackoju vladoju terytoriji užgorodskoj i zemplynskoj žup u 1920 – 1921 roku*. In *Istoryčeskij časopys z bogemistyky i slovakistyky*. Vypusk 3: Slovaky i Zakarpattá. Užgorod : Poligrafcenter Lira, 2013, s. 72-73.

17 Národní archiv Praha, Fond PMR-S 1918 – 1942 šk. 109, č. 10403/381/22 – *Žádost o připojení 29 obcí z Slovenska ke Podkarpatské Rusi*. 14. 4. 1922.

18 *Československá ústava a zákony s ní souvislé. I. díl*. Uspořádal a poznámkami opatřil JUDr. Zdeněk Peška. Praha : Československý kompas, tiskařská a vydavatelská akc. Spol., 1935, s. 149-153.

19 *Generální statut pro organizaci a administraci Podkarpatské Rusi, pričlenené pařížskou konferenci republiky Československé*. In *Československá ústava a zákony s ní souvislé. I. díl*. Uspořádal a poznámkami opatřil JUDr. Zdeněk Peška. Praha : Československý kompas, tiskařská a vydavatelská akc. Spol., 1935, s. 151.

samozrejme Rusínov neuspokojilo, napätie zmiernila vláda vymenovaním Dočasného direktória na čele s G. Žatkovičom a prísľubom, že sa krajinská hranica bude riešiť.

Rusínska politická reprezentácia očakávala, že sa ich požiadavky na úpravu krajinskej hranice vyriešia Ústavným zákonom ČSR, prijatým 29. 2. 1920. V Ústave ČSR bola síce zakotvená autonómia Podkarpatskej Rusi, v ktorej sa hovorilo: „... *Nedílnou součástí tohto celku jest a to na základě dobrovolného připojení podle smlouvy mezi hlavními a přidruženými mocnostmi a Československou republikou v Saint Germain-en-Laye ze dne 10. září 1919 samosprávné území Podkarpatské Rusi, které bude vypraveno nejširší autonomií, slučitelnou s jednotností republiky Československé*...“²⁰, ale krajinskú hranicu neriešil. Odvolal sa na *Zákon Národného zhromaždenia*, ktorý mal určiť krajinskú hranicu Podkarpatskej Rusi a mal tvoriť súčasť ústavnej listiny²¹, no, ako skonštatoval ústavný právnik Zdeněk Peška v roku 1935, „*Ústavní zákon, ohraničující podle § 3 úst. list. Podkarpatskou Rus dosud vydán nebyl*“ a že „*Dnešní ohraničení Podkarpatské Rusi jest ohraničením administrativním*...“²² To znamenalo, že i naďalej platia zákony, ktoré Československo administratívne rozdelili na nové župy, resp. v roku 1927 na krajiny (zákon o krajinskom zriadení č. 125/1927 Zb.): *Země Česká, Země Moravskoslezská, Slovenská krajina, Podkarpatskoruská zem*.

Zakrátko prišlo pre Rusínov ďalšie sklamanie, ktoré vyplynulo z toho, že autonómia Podkarpatskej Rusi ostávala len v teoretickej rovine a jej praktické naplnenie sa odkladalo. Tieto dve skutočnosti v medzivojnovom období tvorili podstatnú náplň programov všetkých rusínskych politických strán a boli aj výborným materiálom v protičeskoslovenských vystúpeniach rusínskej emigrácie, najmä tej, ktorá žila v Maďarsku a so vznikom ČSR sa nikdy nestotožnila.

Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v takej podobe, ako bola prijatá na mierovej konferencii, rozdeľovala dovtedajších slovanských spojencov a politické aktivity jednej i druhej

20 Ústavní listina Československé republiky. In: *Československá ústava a zákony s ní souvislé. I. díl*. Uspořádal a poznámkami opatřil JUDr. Zdeněk Peška. Praha : Československý kompas, tiskařská a vydavatelská akc. Spol., 1935, s. 169.

21 Ústavní listina Československé republiky..., s. 172.

22 Ústavní listina Československé republiky..., s. 801.

strany prehlbovali vzájomnú nedôveru. Tá sa prejavovala v rôznej forme.

Po sčítaní obyvateľstva v roku 1921, ale aj o desať rokov neskôr – v roku 1930, Rusíni obviňovali (česko)slovenskú stranu z falšovania výsledkov, resp. nekorektného vyplňania sčítacích hárkov v neprospech Rusínov žijúcich na severovýchodnom Slovensku. V roku 1921 sa z celkového počtu 908 311 obyvateľov východného Slovenska prihlásilo k Slovákom 482 286 (56,43 %) a k Rusínom 84 973 (5,6 %) obyvateľov.²³ Situácia sa nezmenila ani v roku 1930, keď sa k ruskej národnosti prihlásilo 89 671 (10,03 %), no k slovenskej národnosti 572 085 (63,96 %) obyvateľov východného Slovenska.²⁴

Argumenty, ktoré proti výsledkom sčítania obyvateľstva uvádzala rusínska strana boli, že slovenskí sčítací komisári zastrašovali Rusínov, že neprávom uvádzali ako Slovákov mnohých gréckokatolíkov, hoci podľa nich gréckokatolícke náboženstvo ako náboženstvo rusínskeho obyvateľstva malo byť jasným svedectvom o etnicite jeho nositeľov.

Slováci zas argumentovali tým, že nielen Rusíni, ale aj Slováci patria ku gréckokatolíckej konfesii, že mnohí rusínski gréckokatolícki farári a učitelia ovplyvnili celé dediny tvrdením, že ak sú rusnáci, teda gréckokatolíci, a neprihlásia sa k ruskej národnosti, ohrozia svoju cirkev. No a ako jeden z najsilnejších argumentov, prečo rusínska inteligencia údajne vehementne ovplyvňovala ešte nedostatočne národne uvedomené obyvateľstvo v prospech ruskej (rusínskej) národnosti, bolo obviňovanie rusínskeho duchovenstva a inteligencie z iredentistickej – promaďarskej činnosti, ktorá mala pripraviť pôdu pre odtrhnutie územia obývaného Rusínmi a pripojiť ho k Maďarsku.

Argumenty rusínskej i slovenskej strany síce mali v jednotlivostiach svoje reálne opodstatnenie, ale určite sa nedali zovšeobecňovať, čo sa v spore o územie a korekciu krajinskej hranice medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou dialo.

23 *Štatistický lexikon obcí na Slovensku. Úradný zoznam miest podľa zákona zo dňa 14. dubna 1920 č. 266 sb. zák. a nar.* Praha 1927, s. 121 a 156.

24 *Štatistický lexikon obcí v zemi Podkarpatoruské.* Vydán ministerstvom vnútra a Státním úradom štatistickým na základe výsledkov sčítaní ľudu z 1. prosince 1930. Praha 1937, s. XVIII.

Nespokojnosť Rusínov s daným stavom sa prejavila mnohými sťažnosťami československej vláde i prezidentovi, ale od začiatku 20. rokov 20. storočia nadobudla aj medzinárodný rozmer. Postarali sa o to najskôr Rusíni žijúci v Maďarsku, ako Dr. Mikuláš Kutkafalvy, predseda *Magyar-Ruthén Politikai Párt* a štátny tajomník maďarského ministerstva národnostných menšín, Dr. Jozef Illés-Iljaševič, ako predseda výboru pre zahraničné záležitosti rusínskeho národného kongresu, ktorý sa konal v decembri 1918 v Budapešti, Jenő Riskó, referent toho istého výboru, Ján Prodán, zastupujúci predseda kongresu, Jozef Kacsanovszky a Július Volenszky, podpredsedovia kongresu a ďalší.²⁵

Ďalšie memorandá so sťažnosťami na ČSR, ktoré zostavili už ďalší rusínski emigranti v Maďarsku apelovali na nerealizovanú autonómiu Podkarpatskej Rusi, na neochotu československej vlády posunúť krajinskú hranicu so Slovenskom na západ – až po rieku Poprad. K nim od roku 1923 pribúdali sťažnosti amerických Rusínov, podnikateli najmä abdikáciou Grigorija Žatkoviča z postu guvernéra Podkarpatskej Rusi, za ktorými stál *Rusínsky výbor národnej obrany v Homesteade*. Objavovali sa aj sťažnosti prichádzajúce z domácej pôdy – od *predsedníctva Ruskej národnej rady v Prešove* (1922), od rusínskeho politika a poslanca Národného zhromaždenia Ivana Kurtjaka, ba aj od predstaviteľa *Ukrajinskej národnej rady* v Berlíne Eugena Petruševiča.²⁶

V 30. rokoch 20. storočia do riešenia slovensko-rusínskych vzťahov kvôli požiadavkám československých Rusínov upraviť krajinskú hranicu vstúpila Slovenská liga na Slovensku, keď sa jej pozornosť zamerala na zmiešané slovensko-rusínske prostredie severovýchodného Slovenska, kde chcela prostredníctvom rôznych kultúrnych a školských aktivít posilňovať slabé národné povedomie tunajšieho slovenského obyvateľstva a prispieť k eliminácii rusínskych a ukrajinských aktivít, ktoré vnímala ako dezintegračné a ohrozujúce celistvosť československého štátu v prospech československých susedov Poľska, ale najmä Maďarska.

25 A MZV ČR Praha, II. sekce 1918 – 1939, SN, kartón 714 (kópia spisu) – *Notice du parti Ruthene de Hongrie présentés a la Société des Nations*.

26 Bližšie pozri: ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (1919 – 1939)*. Prešov : UNIVERSUM, 2003.

V medzivojnovom období sa spor o krajinskú hranicu medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou nevyriešil. Poznačený bol vzájomným podozrievaním a obviňovaním na jednej strane Rusínov, že tým sledujú protičeskoslovenské zámery Maďarska, ktorému vo vhodnej chvíli odovzdajú čo najväčší kus československého územia, na druhej strane Slovákov, že svojou neústupčivosťou sledujú asimiláciu rusínskeho obyvateľstva, a tým de facto aj jeho likvidáciu. Spor o krajinskú hranicu sa riešil predovšetkým na úrovni slovenských a rusínskych politických a intelektuálnych elít, a hoci bol vedome a cielene prenášaný na ostatné obyvateľstvo oboch etník, nenarušil ich koexistenciu i spoluprácu, v ktorej sa odrážali rovnaké problémy každodenného života zväčša roľníckeho obyvateľstva východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi.

Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.
Prešovská univerzita v Prešove
Filozofická fakulta
Inštitút histórie
Ul. 17. novembra 1
080 01 Prešov
Slovakia

peter.svorc@unipo.sk

ГЕРДЕР ПРОТИ ГЕГЕЛЯ: МИХАЙЛО ЛУЧКАЙ І КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ІСТОРІЇ КАРПАТСЬКИХ РУСИНІВ

Володимир ФЕНИЧ

Abstract

The current study investigates how the “opening of the nation” of the Carpathian Rusyns took place on the bases of “the foundation myth” which had been formed around the so-called “Theodor’s Gift” (“founding” of the Mukachevo Monastery by the Theodor Koriatovich – Prince of Podillya in 1360) starting with Adam Frantisek Kollara (1749) and ending with Yuriy Zhatkovych (1890). The final formation of this “foundation myth” was associated with the six-volume “Historia Carpatho-Ruthenorum” by Michael Luchkay (1842–1843) and with the first critical scientific reflections on the state of historiography of Hungarian Rusyns by Y. Zhatkovych (1890). However after the emergence of the first critical scientific reflections on the Church history of the Rusyns of Hungary by Anthony Godynka (1909) and by Aleksey Petrov (1930) the author offers to rethink the some of classical provisions of “the foundation myth” of the history of the Carpathian Rusyns.

Keywords: Michael Luchkay, Carpathian Rusyns, history, historiography, Greek Catholics, “the foundation myth”, “the Theodor’s gift”.

*Історія навіть маловідомого народу
 проливає світло на славніший народ
 Михайло Лучкай, Ужгород, 1842 р.*

П'ять запитань від о. Юрія Жатковича. Замість вступу.

Якщо початок історії карпатських русинів пов'язують із «Гомілією» Адама Франтішека Коллара (1749), то початок історіо-

графії історії угорських русинів справедливо пов'язати із твором Юрія-Калмана Жатковича. Мова йде про статтю звичайного сільського греко-католицького пароха с. Стройне Березького комітату (нині Свалявський р-н Закарпатської обл.), яка з'явилася у науковому журналі «Századok» («Століття») в Будапешті 1890 р. під назвою «Історія історіографії руських в Угорщині»¹. Історіографічний нарис Ю. Жаткович починає із зауваження: «Серед любителів історії загальне незадоволення викликає той факт, що до сьогодні ще не написана узагальнююча історія Батьківщини у такій формі і в такому обсязі, як це вимагає епоха і як це вже є у цивілізованих народів»². «Хоча і є чимало праць, які стосуються ex professo історії угро-русів», але відповідь «на запитання, чи написана вже історія угро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії може бути тільки заперечною». Виходячи з цього, Ю. Жаткович вважав «цілком природним, що кожен любитель історії повинен бажати, щоб знайшлася така людина, котра б на належному професійному рівні написала історію угро-русів з точки зору загальної історії нашої Батьківщини, враховуючи, звичайно, особливості історії угро-русів»³.

Свій скромний внесок сільський історик бачив у тому, щоб його «рядки покликані хоча б частково полегшити працю майбутньому історикові при написанні історії угро-русів в потрібному напрямі і відповідному обсязі»⁴. На думку найбільш компетентного в етнографічних справах священника-русина у цій Угорщині Ю. Жатковича, «...історія угро-русів тільки тоді і тільки при такій умові буде написана на належному рівні, коли одержимо переконливі відповіді на такі п'ять запитань: 1. Чи є угро-руси автохтонами сучасної Угорщини, чи ні, а якщо ні, то

коли і яким чином вони переселилися сюди? 2. Коли і з яких причин Федір Коріатович переселився в Угорщину, яку роль він тут відіграв, якими були його сімейні відносини і, нарешті, як довго займав тут провідне місце? 3. В якому політичному становищі перебували тут угро-руси в період феодалізму? 4. Від кого і коли прийняли угро-руси християнство, коли вийшли з римо-католицької віри? 5. Коли і ким засноване Мукачівське єпископство?»⁵. Яким чином історики карпатських русинів відповідали на ці п'ять запитань починаючи від А. Ф. Коллара до Ю. Жатковича, і як на них відповів особисто Михайло Лучкай, спробуємо ознайомитися нижче, зробивши перед тим деякі пояснення.

По-перше. Щойно глава лютеран Веймарського герцогства Йоган Готфрід фон Гердер у «Думках до філософії історії людства» (1784–1791) здійснив «відкриття народу»⁶, як його земляк із Швабії, професор філософії Берлінського університету Георг Вільгельм Гегель в університетських лекціях 1822–1823 навчального року (вийшли друком під назвою «Лекції з філософії історії») поділив людство на «історичні» нації та «неісторичні» народи⁷. Згідно з гегелівською концепцією, до малих, бездержавних «неісторичних» народів належали і карпатські русини, про яких, звісно, великий німець не знав і нічого не писав. Але це не означає, що такого історичного народу не існувало згідно з гердерівською концепцією. На цей час карпатські русини (якщо не рахувати тих, які жили тоді в австрійській Польщі – майбутній Лемківщині) компактно проживали в трьох греко-католицьких єпархіях угорської частини Австрійської імперії: Мукачівській (1771), Крижевацькій (1777) і Пряшівській (1818), а ще якась їх частина щойно опинилася в складі румунської греко-католицької єпархії Великий Варад (рум. Oradea Mare, угор. Nagy Várad)⁸.

1 ZSÁTKOVICS, K. (1890). Magyarországi oroszok történetírásának története. In: Századok. Budapest, № 7, old. 568 – 573; № 8, old. 644 – 660; ЖАТКОВИЧ, Ю.-К. (1999). Історія історіографії угорських русинів, Підготов. до друку О. Мазурок та В. Орто. In: Карпатський край. Історико-краєзнавчий журнал. Ужгород, Річник 9, № 1-3 (119), с. 48 – 54. Републікація: ЖАТКОВИЧ, Ю. (2001). Історія історіографії угорських русинів. In: Мазурок О.С. Юрій Жаткович як історик та етнограф. Ужгород: УжНУ, ISBN 966-7400-13-0, с. 133 – 153. У даній статті цитується за цим виданням.

2 ЖАТКОВИЧ, Ю. (2001). Історія історіографії угорських русинів..., с. 133.

3 ТАМ САМО.

4 ТАМ САМО.

5 ЖАТКОВИЧ, Ю. (2001). Історія історіографії угорських русинів..., с. 136.

6 ЯКОВЕНКО, Н. (2007). Вступ до історії. Київ: Критика, ISBN 966-8978-17-X, с. 119 – 120. Пор.: ГЕРДЕР, Й. Г. (2006). Мова і національна індивідуальність, In: Націоналізм: Антологія, 2-ге вид., Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, ISBN 966-8499-42-5, с. 3 – 9.

7 ЯКОВЕНКО, Н. (2007). Вступ до історії..., с. 123 – 124.

8 ФЕНИЧ, В. (2016). Від монастирської Церкви-Єпархії до «Ecclesia sui iuris»: Ужгородська унія та інститування церковних спільнот ужгородської унійної традиції. In: Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релі-

Станом на 1841 р. за підрахунками Елека Фейнеша в країні налічувалося 442 903 русинів (33,49% всіх греко-католиків). За кількістю вони істотно поступалися румунам (751 224 осіб - 56,81% всіх уніатів), але були значно чисельнішими за угорців-греко-католиків (115 224 осіб - 8,71% всіх уніатів, до яких він відносив і словаків)⁹.

По-друге. Однією з об'єктивних ознак будь якої етноконфесійної спільноти (окрім території, мови, релігії, культури та менталітету), є історична традиція. Завдання інтелектуалів у певний момент історії полягає в тому, щоб витворити або вигадати таку задовільну версію «*фундаційного міфу*»¹⁰, яка пасуватиме абсолютній більшості спільноти. Історичні міфи, як висловився у 1882 р. член Французької академії наук, професор Колеж де Франс Ернест Ренан, є *частиною буття нації*¹¹. Тож у підсумку, історія кожного народу була і зостається реальною і вигаданою. Звідси випливає висновок: «відкриття» карпатських русинів як історичного народу за Гердером всупереч Гегелю було можливим лише за однієї умови – створення такого «*фундаційного міфу*».

І, по-третє. Задовго до появи найбільш повної синтези історії карпатських русинів авторства М. Лучкая (1842–1843), спричинилася тривала полеміка між богословами грецького обряду Мукачівської єпархії та богословами латинського обряду Егер-

гійні студії, Випуск 5. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», ISSN 2518-783X, 347 с., с. 26 – 105 с. 53–72.

9 FÉNES, E. (1842). *Magyar országnak, tartományoknak mostani állapota statistikai és geographiai tekintetben. Magyarország statistikája* (első kötet III), Pesten, 1842, old. 37.

10 Концепт введений до гуманітаристики 1975 р. британо-американським сходинцем-ісламістом Бернардом Льюїсом. Його суть зводиться до природної потреби державних чи бездержавних народів продемонструвати собі та зовнішньому світові своє висококультурне та героїчне походження (в європейському контексті особливо цінується прямий чи непрямий зв'язок зі стародавньою Грецією чи Римом!), а також, що вже в далекому минулому існувала політико-адміністративна структура, яка може розглядатися як перший етап існуючої в даний час незалежної держави або ж такої, яка повинна бути створена: LEWIS, B. (1975). *History: Remembered, Recovered, Invented*. Princeton, NJ: Princeton University Press, ISBN 0-691-03547-4, p. 59.

11 РЕНАН, Е. (2006). *Що таке нація?* In: *Націоналізм: Антологія*, 2-ге вид., Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, ISBN 966-8499-42-5, с. 253 – 263.

ського діоцезу. Кожна з сторін на протязі 1747–1771 рр. посилювалася на історико-юридичні аргументи. У підсумку, завдяки ліберальній терезіансько-йосифінській конфесійній політиці був витворений «*фундаційний міф*» історії карпатських русинів, серцевиною якого став т.зв. псевдо «Теодорів дарунок»¹². Інституційна боротьба за юридичний статус давньої Мукачівської єпархії, яку у 1747 р. розпочав уніатський єпископ Михайло Мануїл Ольшавський, завершилася за підтримки Відня перемогою карпатських русинів-уніатів 19 вересня 1771 р. Тоді папа римський канонічно заснував для русинів Угорщини окрему уніатську католицьку єпархію грецького обряду в Мукачеві, підпорядковану угорському примасу естергомському архієпископу як своєму митрополиту¹³. «...Суперечка уніатського духовенства з «латинниками», в якій уніатське «руське» духовенство спиралося не тільки на релігійні, але й на історичні аргументи, зрештою призвела до вироблення концепції минулого угорських українців, тобто до збирання матеріалу й написання перших праць», – зазначив у 1961 р. словацький історик Людовіт Гараксим¹⁴. «Те, що почалося зі спроби частини підкарпатського духівництва потвердити справедливості своїх вимог про відновлення Мукачівської єпархії посиленнями на історію та право, завершилося створенням перших підкарпатських «національних» історій», –

12 ФЕНИЧ, В. (2012). «Теодорів дарунок»: історичні дискурси та комеморативні практики у полоні однієї сумнівної грамоти. In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 1. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», ISSN 2518-783X, 172 с., с. 140 – 158; ФЕНИЧ, В. (2016). *Міфи і стереотипи в історії греко-католиків Мукачівської єпархії*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí IV b, J. CORANIČ* (ed.). Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovská univerzita v Prešove, ISBN 978-80-555-1610-3, s. 10 – 12; ФЕНИЧ, В. (2017). *Копіатовичіана: як формувався міф про витоки монастиря василіан на Чернецькій Горі в Мукачеві*. In: *História Rádu baziliánov sv. Jozafáta*, Ed. Jaroslav CORANIČ. Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovská univerzita v Prešove, ISBN 978-80-555-1881-7, s. 40 – 57.

13 PEKAR, B. (1956). *De erectione canonica eparchiae Mukačoviensis (anno. 1771)*, Ed. 2. Romae: PP. Basiliani, 1956, p. 129 – 132; *De processibus canonicis ecclesiae catholicae Ucrainorum in Transcarpathia ab 1771 usque 1853*, Collegit: Dr. A. BARAN (1973). Romae: Editiones Universitatis Catholicae Ucrainorum S. Clementis Papae, p. 263 – 267.

14 HARAКСИМ, L' (1961). *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 201 s., s. 88 – 89.

додав у 1978 р. американський історик Павло-Роберт Маґочій¹⁵.

Після столітньої писаної історичної традиції карпатських русинів (від 1749 р.), істориком, який першим виконав це завдання у 1843 р. «як міг», був М. Лучкай. Перед тим як дати оцінку його шеститомній *opus magna* «Історії карпатських русинів», коротко згадаємо про його попередників, якими було закладено основи цього «фундаційного міфу»¹⁶.

Історії карпатських русинів до М. Лучкая

Початок інтерпретації минулого русинів-уніатів Мукачівської єпархії відноситься до середини XVIII ст. Мова йде про два документи, підготовлені в процесі боротьби за канонічний статус Мукачівської єпархії австрійськими імперськими службовцями Адамом Франтішеком Колларом (1749) та невідомим нам автором (1767). У 1749 р. єзуїтський священник А. Ф. Коллар¹⁷ написав «Гомілію нагадування про походження, розвиток і життя русинів в Угорщині» («*Humillium promemoria de ortu, progressu et in Hungaria incolatu gentis Ruthenicae*»)¹⁸. На думку Павла-Роберта Маґочія, з появою цього твору зародилася карпаторусинська історіографія¹⁹. У поданому до імперського уряду у Відні від імені Мукачівської єпархії меморіалі на її захист від юрисдикції латинських єпископів Єгеру, придворний бібліотекар Марії Терезії

15 МАґОЧІЙ, П.-Р. (1994). *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)*, Авторизов. пер. з англ. Ужгород: Поличка «Карпатського краю», ISSN 0869-0782, 296 с., с. 21.

16 Пор.: ДАНИЛЮК, Д. (2009). *Історична думка на Закарпатті епохи національного відродження (кінець XVIII – середина XIX ст.)*. Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, ISBN 978-966-322-054-7, с. 30 – 114.

17 Коллар А. Ф. (1718-1783) – історик і джерелознавець, придворний бібліотекар імператриці Марії Терезії, уродженець Верхньої Угорщини (території суч. Словаччини), вважав себе слов'янином по народженню і угорцем (Hungarus) за державною приналежністю. Став членом *natio Hungarica* в 1776 р., після того як імператриця пожалувала йому дворянський титул і маєток: ХАВАНОВА, О.В. (2003). «Хунгарская» и «мадьярская» проекции венгерской нации в общественной жизни и системе образования в конце XVIII века. In: *Славяноведение*, 2003, № 4, с. 5.

18 ГАДЖЕґА, В. (1924). *Перва спроба історіѣ мукачевскоѣ епархіѣ*. In: *Науковий зборникъ Товариства «Просвѣта» въ Ужгородѣ, Рочникъ III. Ужгородъ*, с. 1 – 27.

19 MAGOCSI P. R. (2016). *Chrebtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*. Prešov: UNIVERSUM, ISBN 978-80-89046-97-3, 595 s., s. 137.

доводив, що: 1) русини і Мукачівська єпархія існували в басейні Тиси і Дунаю до приходу угрів (896), 2) хрещення отримали від Кирила й Мефодія у 860–880-х, 3) незалежне «Руське князівство» існувало у них ще на початку XI ст., 4) Мукачівський монастир у 1360 р. заснував подільський князь Теодор Коріатович²⁰. Всі наступні автори будуть здебільшого лише повторювати закладені А. Ф. Колларом основи «фундаційного міфу» карпатських русинів. Невипадково саме «Гомілію» Коллара єпархіальний історіограф Василь Гаджеґа назве у 1924 р. «першою спробою історії Мукачівської греко-католицької єпархії»²¹.

У пік полемічного протистояння між Мукачевом і Єгером із Відня до Риму у 1767 р. було відправлено «Історичний та правовий нарис русинів в Угорщині та існування Мукачівської єпархії»²². Головні думки 11-ти сторінкового рукопису, викладені у 22-х параграфах, зводилися до наступного: 1) давні русини згадуються у творах Ксенофонта, Геродота, Птолемея, Плінія, Юстиніана, Мартина Кромера під назвами *Rossos, Rhosos, Roxanos, Roxolanos, Ruthenos, Moscos, Moscovitas et Kozakos*; 2) вперше русини були хрещеними апостолом Андрієм, про що йшлося на Антіохійському синоді єпископів; 3) св. Кирило і Мефодій з дозволу константинопольського патріарха Ігнатія у 867 р. хрестили русів (*Russiam*), а потім на прохання князя Моравії і Паннонії Ростислава хрестили слов'ян, болгар, сербів, русів і мораван (*Slavis, Bulgaris, Serbis, Russis, et Moravis Evangelium predicant*); 4) у X–XIII ст. русини із Галичини і Волині розселилися у Верхній Угорщині так густо, що мали своє Мукачівське князівство і русинського князя (*Ducatu Munkacsiensi Ruthenos Duces*); 5) у 1360 р. Теодор Коріатович заснував на Чернечій горі в Мукачеві русинський василіанський монастир (*Praediorum pro Religiosis S. Basilii Ruthenis*); 6) в Мукачівське князівство русинів у 1458 р. король Матяш призначив пресвітера Луку, а 1491 р. король

20 ГАДЖЕґА В. (1924). *Вказ. праця*, с. 1 – 27.

21 ТАМ САМО.

22 *Historica ac iuridica notitia de rutenis in Hungaria et de existentia Eparchiae Mukačoviensis anno 1767*. In: *De processibus canonicis ecclesiae catholicae Ucrainorum in Transcarpathia ab 1771 usque 1853*, Collegit: A. BARAN., p. 19 – 30.

Владислав призначив русина Іоанна мукачівським єпископом; 7) церковна унія була укладена 1649 р. 63-ма священниками і 6-ма архідіяконами з латинським єпископом Еґеру Георгієм Якушичем; 8) юрисдикція уніатського єпископа Петра Партенія ЧСВВ у 1659 р. поширювалася в комітатах Берег, Саболич, Уґоча, Сатмар, Земплин, Унг, Аба, Уйвар, Шариш, Торна, Спіш і Ґемер; 9) призначений Римом у 1689 р. до русинів Апостольський вікарій Йосиф де Каміліс латинськими єпископами Еґеру трактувався лише як їхній обрядовий вікарій, що призвело до юридичної колізії, яка від 1747 р. переросла у відкритий конфлікт між єпископами Мукачева і Еґера, про що у 1748 р. стало відомо в Римі; 10) станом на 1747 р. Апостольський вікаріат з центром у Мукачеві охоплював територію 10-ти комітатів (Шаріш, Земплин, Абауйвар, Боршод, Саболич, Сатмар, Мараморош, Уґоча, Берег і Унг), русини проживали у 804 поселеннях, мали 839 церков, 675 парохів, і всіх уніатів налічувалося 119 107 осіб, а якщо до них додати ще 19 русинських поселень із 26 тис. осіб комітатів Спіш, Ґемер і Торна, то разом 145 107 русинів проживали у 823 поселеннях, мали 858 церков і 689 парохів²³.

Далі у розпорядженні істориків є три рукописи та один (перший) друкований твір із історії карпатських русинів. Рукописи «Про походження русинів» («*De origine Ruthenorum*» 1781) та «Історія Мукачівської єпархії» («*Historia Dioecesis Munkatsiensis*» 1790) належали генеральному вікарію Кошицького вікаріату Іоанну Пастелію (Ковачу). Рукопис другого твору залишився незавершеним, а його зміст не відповідний назві: нарис присвячено лише історії греко-католиків комітату Спіш та утворенню Кошицького вікаріату у 1787 р. Однак, на відміну від першого рукопису, доля «Історії Мукачівської єпархії» склалася краще: 1843 р. її вирішив опублікувати М. Лучкай в якості п'ятого тому своєї «Історії карпатських русинів». Але опублікованим він буде аж через 150 років²⁴. Третій рукопис під назвою «Історія єпар-

23 IBEDEM, p. 19 – 27.

24 ДАНИЛЮК, Д. (2004). Іоанн Пастелій – предтеча закарпатської історіографії. Передмова до V тому. In: ЛУЧКАЙ, М. М. Історія карпатських русинів: У шести томах, Т. V. Історія Мукачівської єпархії, укладена Іваном Пастелієм, старшим

хії» («*Historia Diocesana*») належить духівнику (сповіднику) єпископа Андрея Бачинського (від 1772 до 1795) доктору теології Даниїлу Бабілі (Бабиловичу). М. Лучкай вважав цей рукопис, «книжкою великої святої єпархіальної історії», яку він «дуже часто цитує»²⁵, а Ю. Жаткович, – «джерелом вищого ґатунку», що «дуже важко читається»²⁶.

Хронологічно першим твором, який вийшов друком у Кошицях 1797 р. і торкався історії угорських русинів, були короткі роздуми Антала Дейчі «Про угорських руських.», котрі автор присвятив мукачівському єпископу А. Бачинському²⁷. Відповідаючи на питання, звідки походять русини, коли вони прийшли в Угорщину та хто заснував Мукачівське єпископство, А. Дейчі твердив, що одна частина русів переселилася сюди з Аттілою, друга – з Арпадом, а третя – при окремих королях династії Арпада. Руси, що прийшли з Аттілою – поселилися вздовж Дунаю і р. Темеш, а ті, що прийшли з Алмошем і Арпадом – заселили територію від Тиси до Молдавії та вздовж кордонів Трансільванії і Валахії. Руси ж, що переселилися при королях династії Арпада – осіли на кордонах північних комітатів Угорщини. «Відповідаючи» на останнє питання Ю. Жатковича, А. Дейчі вважав, що Мукачівське єпископство було засноване 1360 р., але ким і для кого – уніатів чи для схизматиків – він промовчав. Не маючи, отже, ані найменшого уявлення про князя Теодора Коріатови-

настоятелем Мукачівського капітулу, і видана Михайлом Лучкам, луккським придворним настоятелем, Дешифрування рукопису та пер. з латин. укр. мовою М.В. Ороса; пер. німецькомовних вставок укр. мовою М. І. Зимомрі; передмова, показчик історичних осіб та назв Д.Д. Данилюка; географічний показчик І.М. Сенька. Ужгород: БАТ «Видавництво «Закарпаття», ISBN 996-7703-07-X, ISBN 996-7703-06-1, ISBN 996-7703-46-0, ISBN 996-7703-60-6, ISBN 996-7703-76-2, с. 5 – 16, с. 17 – 220.

25 ЛУЧКАЙ, М.М. (2003). Історія карпатських русинів: У шести томах, Т. IV, Дешифрування рукопису Ю. М. Сака; пер. укр. мовою Ю.М. Сака, М. В. Ороса, Й. О. Баглая; показчик історичних осіб та назв Д.Д. Данилюка; географічний показчик І.М. Сенька. Ужгород: БАТ «Видавництво «Закарпаття», ISBN 996-7703-07-X, ISBN 996-7703-06-1, ISBN 996-7703-46-0, с. 254.

26 ЖАТКОВИЧ, Ю. (1999). Історія історіографії угорських русинів., с. 134 – 135.

27 DÉCSY, A. (1797). Magyar oroszokról való igen rövid elmélkedés. Kassan: Fűskúti Landerer Ferentz, 1797, 67 old.; ЖАТКОВИЧ, Ю. (1999). Історія історіографії угорських русинів., с. 136.

ча та його роль в історії карпатських русинів, Ю. Жаткович прийшов до висновку, що праця А. Дейчі «дилетантський твір, без якого можна легко обійтися при написанні історії угро-русів», хоч йому належать і слухні думки, про те що «давні угорці були представниками слов'янської культури», і «що аж до епохи короля Калмана угорська церква була церквою грецького обряду»²⁸.

Діаметрально протилежні погляди на ранню історію карпатських русинів виклав у 1785 р. трансільванський латинський архієпископ Ігнатій Бат'яні. У першому томі «Церковних законів королівства Угорщини»²⁹ «лихий» граф, спираючись на достовірну грамоту князя Яноша Корвіна, видану 1493 р. в Мукачеві єпископу русинів Іоанну³⁰, висунув шість пунктів проти Мукачівської єпархії: 1) Теодор Коріатович був князем Подільським, а не Мукачівським; 2) Теодор був римо-католиком (*latinus*), бо заснував шпиталь у Лампертсазі (суч. Берегове), де був його протектором; 3) жодної фундації монастирю св. Миколая грецького обряду в Мукачеві у 1360 р. князь не робив; 4) не було ніякого греко-католицького Мукачівського єпископства, а єпископ Іоанн 1491–1498 рр. був єпископом русинів і схизматиків («був можливо першим єпископом, але він не був ані католицьким, ані мукачівським, але русинським і схизматичним, який собі підступно присвоїв так званий Коріатовичів привілей»); 5) такими ж єпископами-схизматиками були всі мукачівські владика до Петра Партенія Петровича, який у 1646 р. прийняв церковну унію з єгерським латинським єпископом; 6) після нього всі уніатські єпископи насправді були лише обрядовими вікаріями єгерського латинського єпископа і лише папа Климент XIV у 1771 р., без законних підстав, підніс вікаріат греків-русинів до статусу самостійного єпископства³¹.

28 ЖАТКОВИЧ, Ю. (1999). *Історія історіографії угорських русинів...*, с. 136 – 137.

29 BATHYANY, Ign. (1785–1827). *Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae*. I–III. Alba Carolina–Claudiopolis.

30 ПЕТРОВЪ, А. (1930). *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и епархіи 1391–1498 г. Съ 12 фотографическими факсимиле*. Praga: Nákladem sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpát. Rusi. V Gen. Komisi knihkupectví «Obris» v Praze. Tiskem České grafické unie A. S. V Praze, с. 91 – 102

31 BATHYANY, Ign. (1785–1827). *Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae...*, Tomus 1, p.

«Безпідставність» тверджень І. Бат'яні, з благословення єпископа А. Бачинського, взявся довести настоятель монастиря Св. Миколая на Чернечій горі в Мукачеві, протоігумен провінції ЧСБВ в Угорщині Іоанникій Базилович. «Перший історик Закарпаття», «батько закарпатської історії» (Атанасій Пекар)³², 14 років збирав матеріал для «Короткого нарису фундації мукачівського князя Теодора Коріатовича...», що вийшов друком 1799–1805 рр. у двох томах і шести частинах у Кошицях³³. Як зізнається сам автор, його перший том з'явився як реакція на книгу І. Бат'яні³⁴. Підтверджуючи факт достовірності «грамоти» Теодора Коріатовича від 1360 р. про заснування Мукачівського монастиря, «Геродот угро-русів», як називали І. Базиловича сучасники, здобув собі ім'я серед сучасників тим, що зібрав 125 грамот, які стосувалися минулого угро-русів. На запитання, чи досяг І. Базилович мети своєю працею, тобто, чи відкинув сумніви стосовно достовірності монастирської фундації Т. Корятівичем, «відповідь може бути тільки від'ємною, оскільки не тільки кращий дипломат часів Базиловича Швартнер, але й нинішні авторитетні дослідники дотримуються думки, що достовірність грамоти Корятівича не доведена настільки переконливо, щоб не викликати сумніву». Тому «...віддаючи належне захисту Базиловичем достовірності установи Корятівича, його судження щодо

514 – 515.

32 ПЕКАР, А., ЧСБВ (1992). *Протоігумен Йоанникій Ю. Базилович, ЧСБВ (Перший історик Закарпаття)*. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni ecclesiae catholicae Ucrainae persecutae dedicate (1945–1990)*, Sectio II, Vol. XIV (XX), Fasc. 1–4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum, p. 105 – 122.

33 BASILOVITS, J., R.P. (1799, 1804, 1805). *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits, olim Ducis de Munkacs, religiosus ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, in monte csernek ad Munkacs, Anno MCCCLX. Facte. Exhibens Serium episcoporum greco-catholicorum Munkacsiensium, cum proecipus eorundem aliorumque Illuftrium Virorum Gefits, e variis Diplomatis, Decretisque Regiis, ac allis Documentis, authenticis potissimum concinnatam*. Tomus I, Pars Prima. Cassovie: Typographia Ellingeriana, 104 p.; Tomus I, Pars Secunda, 208 p.; Tomus I, Pars Tertia, 139 p.; Tomus II, Pars Quarta. Cassovie: Typis Joannis Josephi Ellinger, 260 p.; Tomus II, Pars Quinta. Cassovie: Typis Joannis Josephi Ellinger, 93 p.; Tomus II, Pars sexta, 58 p. Поп.: BASILOVIČ, J. (2013). *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku*, Eds. Monika Bizonová, Jaroslav Coranič. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, ISBN 978-80-555-0737-8, 478 s.

34 BASILOVITS, J., R.P. (1799). *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits...*, Pars Secunda, p. 43.

окремих подій та осіб слід сприймати обережно»³⁵. «Відповідаючи» на п'ять запитань стройнянського пароха, І. Базилович прийшов до висновку, що: 1) ще задовго до приходу в Угорщину семи вождів руси жили за ріками Тисою і Дунаєм; 2) Коріатович, сім'я якого походить від Ceasarinus Columna, прибув в Угорщину 1339 р. змінивши Подільське помістя на Мукачівське і Маковицьке герцогства, нащадки якого управляли ними до 1458 року; 3) Коріатович був уніатом, заснував Мукачівський жіночий монастир і помер у Мукачеві після 1360 року; 4) до 1458 р. угро-руси мали своє незалежне герцогство; 5) християнство угро-руси прийняли від братів Кирила та Мефодія у 867 р., і ця віра була пануючою в Угорщині до XIII століття; 6) руси відійшли від унії після 1050 (в іншому місці - 1252 р.), і знову навернулися до неї в 1646 році; 7) Мукачівське єпископство було заснованим (в одному місці) до приходу угорців, в іншому – угорським королем Уласло II 1491 роком³⁶.

Незначний вплив на становлення історичного народу карпатських русинів та формування у них «фундаційного міфу» здійснили росіяни карпаторусинського походження Іван Орлай та Юрій Венелін (Гуца). У своїх творах І. Орлай («Исторія о Карпато-Россахъ, или о переселеніи Россіянь въ Карпатскія горы и о приключеніяхъ съ ними случившихся» 1804)³⁷ та Ю. Венелін («Нѣсколько словъ о Россіянахъ Венгерскихъ, и также одно словцо Историческое о Православной Греко-Восточной Церкви въ Венгріи» (незакінчений рукопис, опублікований після смерті автора у 1905 р.)³⁸, хибно доводили російське походження право-

35 ЖАТКОВИЧ, Ю. (1999). *Історія історіографії угорських русинів...*, с. 138.

36 ТАМ САМО, с. 138 – 139. Пор.: ПЕКАР, А., ЧСВВ (1992). *Протоігумен Йоаннікій Ю. Базилович...*, р. 110 – 113; LACH, M., SJ (2013). *Predstavenie autora diela Breviis notitia Juraja Joannikija Basiloviča OSBM (1742–1821)*. In: BAZILOVIČ, J. (2013). *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku...*, s. 10 – 11.

37 ОРЛАЙ, И. (1804). *Исторія о Карпато-Россахъ, или о переселеніи Россіянь въ Карпатскія горы и о приключеніяхъ съ ними случившихся*. In: *Сѣверный Вѣстникъ*. Санктъ-Петербургъ, Часть I, с. 158 – 172; Часть II, с. 261 – 276; Часть III, с. 267 – 294.

38 ВЕНЕЛИН, Ю. (1905). *Нѣсколько словъ о Россіянахъ Венгерскихъ, и также одно словцо Историческое о Православной Греко-Восточной Церкви въ Венгріи*. In: *Матеріали по історії возродження Карпатской Руси: 1. Сношенія Карпатской*

славних карпатських русинів, а тому мало були корисними для об'єктивної оцінки історії карпатських русинів.

II. «Історія карпатських русинів» Михайла Лучкая (1843)

3 грудня 1843 року на 54-му році життя та 25 році священства помер уродженець с. Великі Лучки комітату Берег (19.11.1789), єпархіальний секретар єпископа Олексія Повчія (від 19.09.1818 до 1.08.1827), ужгородський парох греко-католицької церкви на Цегольні (від 28.02.1827 до 3.12.1843), придворний настоятель і протоієрей храму Пресвятої Діви Марії в іспанського інфанта Карла Людовіка Бурбона в італійському місті Лукка (від 28.07.1829 до 20.10.1830), автор латиномовної славо-руської граматики («*Gramatica Slavo-Ruthenica*», 1830), русинсько-мовних церковних проповідей на всі неділі року (1831) та латиномовної «*Історії карпатських русинів*» («*Historia Carpatica-Ruthenorum*», 1843) Михайло Лучкай³⁹. Що представляла собою його шеститомна «opus magna»?

«Історію карпатських русинів, церковну і світську (давнію і нову аж по наш час)» М. Лучкай підписав як придворний настоятель храму П.Д.М. в італійському м. Лукка, ужгородський священник, перед тим єпархіальний секретар. Перший том від найдавніших часів до приходу мадярів автор планував видати у Кошицях 1843 р., другий том – від приходу мадярів до 1690 р. – повинен був вийти 1843 р. в типографії Пештського королівського університету в Буді, третій – так само мав вийти 1843 р. в Буді, а вже четвертий – не вказано де і коли мав з'явитися. У п'ятому томі своєї історії луккський придворний настоятель видає «Історію Мукачівської єпархії» Іоанна Пастелія, але не зазначає, де і коли він мав вийти друком. Останній, шостий том під назвою «Історія карпатських русинів. Історія Мукачівської єпархії», ужгородський парох та віце-архidiaкон і настоятель церкви Успення Пречистої Діви Марії в м. Лукка, як підписався

Руси съ Россіей въ 1-ой половинѣ XIX-аго вѣка, Собралъ И.С. СВѢНЦИЦКІЙ (1905). Львовъ: Печатня Ставропигійскаго Института подъ управленіемъ М. Рефця, с. 86 – 106.

39 ГАДЖЕГА, В. (1929). *Михаил Лучкай. Житєпис и творы*. Ужгород: Друкарня ОО. Василян, 128 с.

М. Лучкай, теж не вказує коли і де мав бути виданий⁴⁰. Підписи вказують на те, що саме вважав автор пріоритетним у своєму житті. Наголос на настоятелстві церкви Успіння Пречистої Діви Марії в італійському місті Лукка, де він перебував трохи більше року у 1829–1830, не випадковий. Як впливає із планованих типографій і місць видання своїх перших трьох томів, залишати свій *opus magna* в рукописі М. Лучкай точно не збирався. Однак, не судилося: «*Історія карпатських русинів*» вперше буде опублікованою латинською і українською мовами аж 1983–1992 рр. в Науковому збірнику Музею української культури у чехословацькому Свиднику, а 1999–2011 рр. – з'явиться окремим виданням українською мовою в Ужгороді.

Залишаючись 140 років у рукописі твір М. Лучкая не справив такого впливу на формування національної самосвідомості карпатських русинів, як це мало місце у випадку із першими опу-

40 ЛУЧКАЙ, М.М. (1999). *Історія карпатських русинів: У шести томах*, Т. I, Дешифрування рукопису, від перекладача, пер. з латин., покажчики Ю.М. Сака; вступна стаття Д.Д. Данилюка. Ужгород: Закарпаття, ISBN 996-7703-06-1, 199 с., іл.; Том II (1999), Дешифрування рукопису, від перекладача, пер. з латин., покажчики Ю.М. Сака; вступна стаття Д.Д. Данилюка. Ужгород: Закарпаття, ISBN 996-7703-07-X, ISBN 996-7703-06-1, 388 с., іл.; Т. III (2002), Дешифрування рукопису Ю.М. Сака; пер. укр. мовою А.М. Ігната; покажчик історичних осіб та назв Д.Д. Данилюка; географічний покажчик І.М. Сенька. Ужгород: Закарпаття, ISBN 996-7703-07-X, ISBN 996-7703-06-1, ISBN 996-7703-46-0, 328 с., іл.; Т. IV (2003), Дешифрування рукопису Ю.М. Сака; пер. укр. мовою Ю.М. Сака, М.В. Ороса, Й.О. Баглая; покажчик історичних осіб та назв Д.Д. Данилюка; географічний покажчик І.М. Сенька. Ужгород: БАТ «Видавництво «Закарпаття», ISBN 996-7703-07-X, ISBN 996-7703-06-1, ISBN 996-7703-46-0, ISBN 996-7703-60-6, 328 с., іл.; Т. V (2004). *Історія Мукачівської єпархії, укладена Іваном Пастелієм, старшим настоятелем Мукачівського капітулу, і видана Михайлом Лучкам, луккським придворним настоятелем*, Дешифрування рукопису та пер. з латин. укр. мовою М.В. Ороса; пер. німецькомовних вставок укр. мовою М.І. Зимомрі; передмова, покажчик історичних осіб та назв Д.Д. Данилюка; географічний покажчик І.М. Сенька. Ужгород: БАТ «Видавництво «Закарпаття», ISBN 996-7703-07-X, ISBN 996-7703-06-1, ISBN 996-7703-46-0, ISBN 996-7703-60-6, ISBN 996-7703-76-2, 251 с., іл.; Т. VI (2011). *Історія Мукачівської єпархії, написана Михайлом Лучкам, колишнім ужгородським парохом та віце-архидияконом і настоятелем церкви Успення Пресвятої Діви Марії в м. Лукка*, Дешифрування рукопису та пер. з латин. укр. мовою О.В. Барбіл, Е.В. Швед, О.М. Яцків; післямова М.М. Вегеша; покажчик історичних осіб та назв Д.Д. Данилюка; географічний покажчик І.М. Сенька; про переклад перекладачів і добродіїв цього тому Е.В. Швед. Ужгород: БАТ «Видавництво «Закарпаття», ISBN 996-7703-06-1, ISBN 996-7703-07-X, ISBN 996-7703-46-0, ISBN 996-7703-60-6, ISBN 996-7703-76-2, ISBN 996-347-054-2, 472 с., іл.

блікованими національними гранд-нарративами в історії інших бездержавних на той час народів Центральної Європи. За приклад можуть служити «*Історія польського народу*» поляка Єжи Самуеля Бандтке (1810), «*Слов'янські старожитності*» словака Павела Йозефа Шафарика (1837) та «*Історія чеського народу в Чехії та Моравії*» чеха Франтішка Палацького (1848)⁴¹. Однак факт написання історії карпатських русинів в «трендовій» у той час гердерівській концепції «відкриття народу», свідчить лише про усвідомлений намір М. Лучкая анонсувати сучасникам і нащадкам свій народ як історичний. Переконливим доказом саме такого наміру є й той факт, що М. Лучкай поспішав завершити шостий том рукопису і опублікувати цілу історію свого народу, оскільки від грудня 1840 р. був дуже важкохворим⁴².

Вперше анонсувавши у вступі до руської граматики 1830 р. необхідність «*видати історію русинського племені*», М. Лучкай намірився написати і видати на не більше п'яти томів⁴³. До кожного тому він підібрав окреме гасло. Гаслом I-го тому (1842) стали слова «*Історія навіть маловідомого народу проливає світло на більш славніший народ*»⁴⁴. У передмові до II-го тому (1842) він заявив, що «*завершує і видає другий том церковної і світської історії Мукачівської єпархії. Не мені хвалити працю, але хай зміст принесе похвалу або докір. Критик найліпше зробить, якщо мовчки виконає щось краще. Словесну критику зневажаю, ділову схвалюю*»⁴⁵. Щоб не гаяти дорогоцінного часу на відповіді критикам, М. Лучкай відправляв їх до біблійних слів: «*Нема пророка у своїй вітчизні*». Свій III-й том (1843) він розпочав із гасла: «*Якщо хочеш, щоб тебе хвалили, якщо хочеш називатися пророком, кидай рідні місця, поселяйся будь-де. Бідному відкрита вся земля, і куди б ти не пішов, бідний ніде не почуває себе на засланні, всюди він дома*»⁴⁶. Засмиканий недоброзичливими критиками М. Лучкай розпочав свій IV-й том (1843) зі слів: «*Війни ведуть або*

41 ЯКОВЕНКО, Н. (2007). *Вступ до історії...*, с. 121.

42 ГАДЖЕГА, В. (1929). *Михайл Лучкай. Життєпис и твори...*, с. 100.

43 ЛУЧКАЙ М. (1999). *Історія карпатської русинів...*, Т. I, с. 30.

44 ТАМ ЖЕ, с. 30.

45 ТАМ ЖЕ, с. 6.

46 ТАМ ЖЕ, Т. III, с. 6.

підступно, або відкрито», після чого звернувся до вислову Катона: «Відомий спосіб перемагати – терпіння. Перемагає той, хто терпить. Якщо хочеш перемагати, вчись терпіти: переноси і загартовуйся, цей біль колись тобі принесе користь, часто гіркий напій допомагав виснаженим»⁴⁷.

М. Лучкай був послідовником Базиловича і добросовісно використав у своєму творі зібрані ним документи. На думку Ю. Жатковича, М. Лучкай *«значно перевершив Базиловича в об'єктивності і критичній обробці джерел»*. Його *«відмінна праця може бути зразком для кожного історика»*, І. Базилович зупинявся на зовнішній оболонці події, а М. Лучкай – на серцевині подій. Разом з тим, праця М. Лучкая непозбавлена численних формальних помилок, котрі можна пояснити епохою, в якій вона створювалася, хоч це і не допустимо у творі такого характеру. Таких помилок, на думку Ю. Жатковича, чотири: 1) багато розділів *«не мають ніякого стосунку або ж мають дуже незначний стосунок до історії угро-русів Угорської держави»*; 2) твердження, що *«давні поселенці Паннонії – готи, даки, кабари, хозари та інші є предками угро-русів»*; 3) *«нерідко сам собі суперечить в принципових, головних питаннях, власне там, де читачі хотіли б мати чітку і недвозначну думку автора»* і 4) стверджує, що *«давні угорці були представниками слов'янської культури»* та *«заперечує спорідненість угорців з гуннами та аварами і пише, що це казка, нібито сейкели є залишками гуннів»⁴⁸.*

На кінець час з'ясувати як «відповів» М. Лучкай на сформульовані Ю. Жатковичем 1890 р. п'ять запитань. Услід за І. Базиловичем, він стверджував: 1) угро-руси – корінні жителі Угорщини, число яких значно зросло внаслідок пізніших переселень; 2) Т. Коріатович прийшов в Угорщину у 1354 р., однак, ані про його сім'ю (залишив/не залишив нащадків), ані про місце і рік смерті (1365 р. Поділля, або 1395 р. Мукачево) певності не має; 3) політичне становище угро-русів було таким, що поселені угорськими королями руси і ті, що прийшли з Коріатовичем, були королівськими слугами, проміжним прошарком між нобілітетом і

47 ТАМ ЖЕ, Т. IV, с. 6.

48 ЖАТКОВИЧ, Ю. (1999). *Історія історіографії угорських русинів..*, с. 142 – 144.

кріпаками; 4) угро-руси стали християнами завдяки Кирилу і Мефодію і постійно жили у згоді з Римською церквою і 5) утворення Мукачівського єпископства він приписує Т. Коріатовичу, а на питання якого обряду була стародавня угорська церква, відповідає, що хоч святий Іштван розповсюдив християнство серед угорців за допомогою священників латинського обряду, все ж більшість населення до приходу татар дотримувалося грецького обряду⁴⁹. Тож, підсумовуючи, Ю. Жаткович робить висновок, що *«перераховані нами вище основні риси і особливості праці Лучкая роблять її фактично першоджерелом історії угро-русів, а наступні історики, як побачимо згодом, писали свої твори під впливом Лучкая»⁵⁰.*

Концептуалізація церковної та світської історії карпатських русинів у виконанні М. Лучкая стала по-Гердеру фактично завершеним актом. Для повноти цього акту, щоправда, бракувало двох дій: закінчити написання шостого тому і опублікувати всю *«Історію карпатських русинів»*. Ні першого, ні другого не сталося при житті М. Лучкая. Істориками, які написали свої загальні історії про карпатських русинів після смерті М. Лучкая (1843) і до появи перших критичних роздумів про стан угро-руської історіографії авторства Ю. Жатковича (1890), були Кароль Мейсарош⁵¹, Олександр Духнович⁵², Герман Ігнац Бідерманн⁵³ та Іоанн Дулішкович⁵⁴. Про те, що собою представляли їхні твори і як вони відповіли на п'ять запитань від Ю. Жатковича, йтиметься у іншій публікації. А зараз час робити висновки.

49 ТАМ ЖЕ, с. 144 – 145.

50 ТАМ ЖЕ, с. 145.

51 MÉSZÁROS, K. (1850). *A magyarországi oroszok története*. Budapest, 167 old.

52 *Истинная история карпато-россов или угорских русинов изданная народолобцем, Александром Духновичем*, Публ. Ф. Аристова (1914). In: *Русский архивъ*. Москва, № 4.

53 BIDERMANN, G. I. (1862, 1867). *Die Ungarische Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte*. Innsbruck: Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, xvi, 140 s.; iv, 120 s.

54 ДУЛИШКОВИЧЬ, І. (1874, 1875, 1877). *Историческія черты Угро-Русскихъ*, Тетрадь І. Унгарь: Печатня Карла Іегера и Альберта Ю. Рейпайя, 135 с.; Тетрадь ІІ. Унгарь: Печатня Карла Іегера и Альберта Ю. Рейпайя, 142 с.; Тетрадь ІІІ. Унгарь: Типографія Макс. Полячика, 234 с.

Висновки Ю. Жатковича і спроба перегляду «фундаційного міфу» карпатських русинів

Мудрий парох із с. Стройна Ю. Жаткович був «глибоко переконаний», що «на основі відповідей на ці п'ять запитань найкраще можна судити про результати копінткої праці того або іншого автора, вагомість і науковість його висновків. Суть другого мого зауваження полягає в наступному: історична роль угро-русів найкраще проявилася у церковній сфері, у зв'язку з чим при розробці їх історії завжди належить приділяти багато уваги церковним відносинам»⁵⁵. Сучасники заклик Ю. Жатковича (помер у 1920 р.) почули. До «законної анексії» Підкарпатської Русі СРСР під назвою Закарпатська Україна в склад УРСР 29 червня 1945 р. загальна історія підкарпатських русинів (жатковичових угро-русів) була не лише тісно пов'язана з історією Греко-католицької церкви, але й самі автори цих історій були, якщо не священиками, то вірниками цієї церкви. Мова йде про загальні історії Ореста Сабова, Іринія Кондратовича, Шандора Бонкала, Антонія Годинку.

Але головне полягає в тому, що саме Ю. Жатковичем було вперше сформульовано «концептуальну основу ранньої історії підкарпатських русинів, основу, яку прийняли й наступні покоління» істориків, основу, за якою сам стройнянський парох давав оцінку своїм попередникам. Ця основа, на думку П. Р. Магочія, ґрунтувалася на п'яти твердженнях («фундаційних міфах» за Б. Льюїсом): 1) русини – автохтонний народ, який жив тут до приходу мадярів у 896 р.; 2) вони мали свою власну державу – *Marchia Ruthenorum*, або *Руську країну*, якою правили руські князі та син угорського короля Іштвана I Святого герцог Емерих; 3) русини навернулися до християнства внаслідок місії Кирила і Мефодія, і східний руський обряд згодом мав вирішальний вплив на церковний розвиток Угорщини; 4) русини боролися за свою незалежність, одним з епізодів тієї боротьби було повстання Петра Пете (Петровіча) на початку XIV ст. і 5) 1360 р. останній незалежний руський володар князь Федор Корятович прибув до Мукачеве з 40 тис. русинів і заснував тут монастир,

55 ТАМ ЖЕ, с. 152.

що став духовним і культурним центром карпатських русинів в Угорщині⁵⁶. На основі цього «фундаційного міфу» у XX ст. були сконструйовані відповідно «русинофільська, мадяронська, русофільська та українофільська історії підкарпатських русинів»⁵⁷. Правда, рідко котра з цих версій була написана від імені головного джерела історії (*ab fontes*) – карпатських русинів.

Після критичних праць із середньовічної та ранньомодерної історії Мукачівської єпархії А. Годинки (1909) та Алексея Петрова (1930)⁵⁸, «фундаційний міф» карпатських русинів, в основі якого на наше глибоке переконання лежить т.зв. «Теодорів дарунок»⁵⁹, потребує кардинального перегляду. Услід за М. Лучкаєм, новітню спробу написати історію від імені карпатських русинів здійснив у 2016 р. канадський історик П.-Р. Магочій⁶⁰. Чи стане нова синтеза фундаментом для формування нового «фундаційного міфу» карпатських русинів – покаже лише час. Приймаючи зауваження Ю. Жатковича (1890)⁶¹, а після нього Євгена Перфецького (1913)⁶², А. Петрова (1930)⁶³ та Олега Мазурка (1999)⁶⁴

56 МАГОЧІЙ, П.-Р. (1994). *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь..*, с. 69.

57 ТАМ ЖЕ, с. 68 – 81.

58 HODINKA, A. (1909). *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története*. Budapest: Kiadja. a Magyar Tudományos Akadémia, 856 old.; ПЕТРОВЪ, А.Л. (1930). *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г. Съ 12 фотографическими факсимиле*. Praha: Nákladem sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpát. Rusi. V Gen. Komisi knihkupectví «Obris» v Praze. Tiskem České grafické unie A. S. V Praze, 232 s.

59 ФЕНИЧ, В. (2012). «Теодорів дарунок»: історичні дискурси та комеморативні практики у полоні однієї сумнівної грамоти.., с. 140 – 158; ФЕНИЧ, В. (2016). *Міфи і стереотипи в історії греко-католиків Мукачівської єпархії..*, с. 20 – 21; ФЕНИЧ, В. (2017). *Коріатовичіана: як формувався міф про витоки монастиря василіан на Чернечій Горі..*, с. 39 – 73.

60 MAGOCSI, P. R. (2016). *Chrebtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov..*, 593 s.

61 Див. позицію 1.

62 ПЕРФЕЦКИЙ, Е.Ю. (1914). *Обзор угрорусской историографии*. Петербургъ, 51 с.

63 ПЕТРОВЪ, А. (1930). *Задачи карпато-русской историографии*. In: Петровъ А. *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.,* с. V – XIX.

64 МАЗУРОК, О. (1999). «...Історія угро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, до цих пір не написана...». In: *Карпатський край. Історико-краєз-*

про незадовільний стан карпаторусинської історіографії⁶⁵, спробую дати свою відповідь на п'ять жатковичевих запитань.

По-перше. Угорські русини (угро-руси) не виключено, що почали проникати за Карпати щойно перед появою тут угорців, або разом з ними (895–897 рр.). Бути тут набагато раніше вони не могли: тільки від 839 р. збереглася про них перша писемна згадка, а 882 р. вчинили в Києві державний переворот. З'явитися за Карпатами раніше ніж в Києві руси не могли. Інша справа, що на момент приходу угорців у Тисо-Дунайській низовині проживали слов'яни, етнічна ідентифікація яких проблематична, а їхня політична підпорядкованість пов'язувалася або з християнським Болгарським царством, або залишалася нічийною землею («*terra nullis*»). Цілком вірогідно, що поки угорські племена століття формували свою державність довкола Дунаю (до 1000 р.), на порошу лісами болотисту територію Верхнього Потисся зі сходу могли проникати руси. Ця «*terra nullis*» стала частиною Угорського королівства не раніше XI, а може й XII ст. І якщо тут на цей момент проживали русини, про що втім немає жодних писемних доказів, за винятком хіба що тих одиноких повідомлень, згідно яких русини несли королівську прикордонну службу в «*Marchia Ruthenorum*» у XI ст., тоді вони були автохтонами в Угорщині. Однак, «масового» заселення цього регіону русинами до навали монголів (1241) не було і не могло бути. Початок «організованої» русинської колонізації території Верхньої Угорщини відноситься до середини і другої половини XIII ст. Під кінець XV ст. на території, де писемні джерела (урбари) фіксували русинські поселення на території від Спішу до мараморошського Сиготу, їхня чисельність сягала бл. 380-ти⁶⁶.

навчий журнал, Річник 9-й, № 1-3 (119), Січень-березень. Ужгород, с. 38 – 47.

65 Пор.: ФЕНИЧ, В. (2014). *Вправління з історією по-українськи, або якою не повинна бути історія та історіографія Закарпаття після 1991 року*. In *Науковий вісник Ужгородського університету, Серія: Історія*, Вип. 2 (33), Редкол.: О.С. Мазурок (голова) та ін. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», с. 138 – 156; ФЕНИЧ, В. (2015). *Вперед до минулого: Закарпаття в інтелектуальних дискурсах про Україну після 1991 року*. In: *Studium Carpato-Ruthenorum 2015. Студії з карпаторусиністики*, 7. Пряшів, ISBN 978-80-555-1520-5, 162 с., с. 70 – 101.

66 ФЕНИЧ, В. (2016). *Міфи і стереотипи в історії греко-католиків Мукачівської єпархії...*, s. 19 – 20; ФЕНИЧ, В. (2018). *Грушевський и Мукачевский монастырские*

По-друге. Подільський князь Теодор Коріатович («*dux Podoliensis*» від 1388 р.) переселився в Угорщину не раніше 1396–1397 рр., де отримав титул «пана Мукачева» («*dominus de Munkacs*»), був начальником ряду комітатів (комесом, ішпаном), а найбільше комітату Берег, зрікся титулу князя Поділля у 1403 р., заселив, заснував та володів понад 30-ма поселеннями, напевно заснував церкву або монастир на Чернечій горі в Мукачеві в період між 1397 і 1415 рр., був протектором католицького костелу в Лампертсазі (суч. Берегово), залишався вірним угорському королю, своєму дядечку Жигмонду (імператору Сигізмунду Люксембурзькому), з яким придушував антикоролівську фронду баронів, ходив у військові походи проти турків-османів і якого супроводжував на Собор Католицької церкви у Констанці літом 1415 р., помер колишній князь Теодор Коріатович так і не залишивши по собі нащадків по чоловічій лінії десь восени 1415 року⁶⁷.

По-третє. Не маючи своєї держави («*Marchia Ruthenorum*» та згадуваний «*dux Ruthenorum*» не стали переконливим доказом), чи багатьох своїх впливових людей на кшталт подільського князя і мукачівського пана Теодора Коріатовича, угорські русини як колоністи на волоському чи на саксонському праві, тривалий час користувалися в Угорському королівстві великою свободою, переселялися з місця на місце не сплачуючи жодних податків, вели самотній соціальний і релігійний спосіб життя, де-не-де мали свої «автономні» «Крайни» та «крайників», своїх немешів (дрібних дворян), що підтвердила у 1571 р. імператорська Спішська (Кошицька) державна комора⁶⁸.

центры религиозной жизни русинов и валахов северной части Венгерского королевства в период до начала Реформации. Ужгород: Издательство Валерия Падыка, ISBN 978-966-387-118-9, с. 9 – 146.

67 ФЕНИЧ, В. (2016). *Міфи і стереотипи в історії греко-католиків Мукачівської єпархії...*, s. 10 – 12; ФЕНИЧ, В. (2017). *Коріатовичіана: як формувався міф про витоки монастиря василіан на Чернечій Горі...*, s. 58 – 63.

68 Пор.: KRÁL, J. (1923). *Osídlení Karpatské Rusi. Historický přehled*. Praha: Geografický ústav Karlovy university, 21 s.; PERFECKIJ, E. (1924). *Socialné-hospodárske poméry Podkarpatské Rusi ve století XIII.–XV.* Bratislava, 114 s.; HODINKA, A. (1923, 2000). *Утцюзнина, газдуство и прошлость южнокарпатських русинувъ = A kárpátaljai rutének lakóhelye, gazdaságuk és múltjuk c.műve* (Budapest, 1923) ruszin nyelvű vál-

По-четверте. Руси, що прибули за Карпати до кінця X ст. не могли прийти християнами в жодному випадку, адже Русь до 988 р. офіційно не була хрещеною. Інша справа, коли мова йде про місцевих слов'ян, котрі могли прийняти хрещення внаслідок діяльності у сусідній Великій Моравії та Паннонії візантійсько-римських місіонерів Кирила (Константина) і Мефодія та їхніх учнів (бл. 200) у другій половині IX ст., або тих русинів, які з'явилися тут упродовж X ст. і прийняли хрещення від місцевих слов'ян, що до цього часу перебували під впливом християнського Болгарського царства. Так чи інакше, але до початку XIII ст. (IV Латеранського собору 1215 р.) нечисленні русини в Угорщині не вважалися «схизматиками», а отже, були повноцінними християнами (*baptista*). Однак з часом, відсутність у русинів до кінця XIV ст. церковної організації у вигляді монастирів у Грушеві і в Мукачеві та загальна зміна ставлення Латинської церкви до Грецької церкви призвели до того, що етнонімом русин стали позначати всіх «*schismaticus*» і навпаки всіх схизматиків стали позначати «*Ruthenus*». До єдності з Католицькою церквою русини повернуться лише у квітні 1646 року⁶⁹.

По-п'яте. Поява перших русинських монастирів у Грушеві (перед 1391 р.) та в Мукачеві на Чернечій горі (в кінці XIV або на початку XV ст.), як і перші згадки про пресвітера русинів у Мукачеві на ім'я Лука (1458) чи єпископа русинів в Мукачеві на ім'я Іоанн (1491) ще на дає підстав стверджувати про існування окремого єпископства. Швидше за все мова йшла про монастирську церкву на Чернечій горі, настоятелі якої виконували функції обрядових єпископів над вірниками грецького обряду

tozatának hasonmás kiadása, A művet kiadásra előkészítette, utószót írta: Udvari István. Nyíregyháza: Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, ISBN 963 9130 63 X, 103 + 33 old.; HALAGA, O. R. (1947). *Slovanské osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci*. Košice: Východoslovenský kultúrny spolok svojina, 135 s.; GRADOŠ, J. (2016). *Východný obrad v Arpádovskom Uhorsku*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí IV a*, J. CORANIČ (ed.). Prešov – Užhorod: Gréckokatolícka teologická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta histórie, Užhorodská národná univerzita, ISBN 978-617-7132-60-7, s. 43–64.

69 ФЕНИЧ, В. (2016). *Міфи і стереотипи в історії греко-католиків Мукачівської єпархії...*, s. 19 – 25; ФЕНИЧ, В. (2018). *Грушевський і Мукачевський монастирські центри релігійної життя русинів і валахів...*, с. 9 – 146.

(в термінах того часу «схизматиками» русинами і волохами) на території латинського діоцезу Егер. Доказом таких міркувань є той факт, що саме з егерським римо-католицьким єпископом 24 квітня 1646 р. 63 русинські священники під проводом підготовлених єзуїтами двох монахів-василіанів серба Петра Партенія Петровича та русина із польської Галичини Дмитра Косовицького (Косовича) уклали церковну унію та повернулися до єдності з Католицькою церквою. Канонічне ж заснування окремої Мукачівської церковної провінції як «*уніатського єпископства грецького обряду*» відбулося лише 19 вересня 1771 року⁷⁰.

Таким чином, сформульовані у період «відкриття народу» довкола «псевдо-Теодорового дарунку» концептуальні засади «*фундаційного міфу*» карпатських русинів від А. Ф. Коллара (1749) до Ю. Жатковича (1890), давно потребують переосмислення. При розробці нової концепції історії карпатських русинів (львівського «*фундаційного міфу*»), розпочатої П. Р. Магочієм та іншими істориками⁷¹, не буде зайвим знову повернутися до про-

70 ФЕНИЧ, В. (2016). *Міфи і стереотипи в історії греко-католиків Мукачівської єпархії...*, s. 20 – 25; ФЕНИЧ, В. (2016). *Від монастирської Церкви-Єпархії до «Ecclesia sui iuris»...*, с. 35 – 48; ФЕНИЧ, В. (2018). *Грушевський і Мукачевський монастирські центри релігійної життя русинів і валахів...*, с. 71 – 193.

71 *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*, Revised and Expanded Edition; Editors Paul Robert MAGOCSI and Ivan POP (2005). Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, ISBN 0-8020-3566-3, 569 s.; POP, I. (2005). *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha: Nakladatelství Libri, ISBN 80-7277-237-6, 534 s.; МАГОЧІЙ, П. Р. (2006). *Народ нізвідки: Ілюстрована історія карпаторусинів*, Пер. з англ. С. Біленького та Н. Кушко; Сюжетні коментарі до ілюстрацій В. Падяк. Ужгород, Видво В. Падяка, ISBN 966-7838-97-8, 120 с.: іл. + карти; КОНЄЧНІ, С. (2009). *Kanimoły z iście Rusiniv na Slovenську в контексті розвою карпатських Русинів од найстарших часів*. Пряшів: Русин і Народны новинкы, ISBN 978-80-88769-99-6, 190 с.; *Енциклопедія історії та культури карпатських русинів*, Укладачі: Павло Роберт МАГОЧІЙ та Іван ПОП (2010). Заг. ред. Павла Роберта Магочія; Пер. з англ. Надії Кушко; Ред. укр. вид. Валерій Падяк; Вип. ред. Лариса Ільченко. Ужгород: Видавництво В. Падяка, ISBN 978-966-387-044-1, 856 с. + XXXII с.; ПОП, І. (2012). *Мала історія Русинів*. Ужгород, ISBN 978-966-82-69-35-1, 185 с.; KONEČNÝ, S. (2015). *Náčrt dejín karpatských rusínov. Vysokoškolská učebnica*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove; Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, ISBN 978-80-555-1297-6, 225 s.; МАГОЧІЙ, П.-Р. (2015). *Кожен карпаторусин є русином... але не кожен русин є карпаторусином. Статті*, Пер. з англ. – Н. Кушко та С. Біленький, з нім. – Ю. Дуркот; ред. укр. тексту В. Падяк. Ужгород: Видавництво В. Падяка, ISBN 978-966-387-099-1, 132 с.; MAGOCSI, P. R. (2016). *Chrebtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*.

читання шеститомної opus magna М. Лучкая. Як писав у 1929 р. його перший біограф В. Гаджега, своїм твором М. Лучкай поставив собі «правдивий пам'ятник, бо хоть и не выдана его исторія, однак его имя живє и пѣзнаєся у нас и в свѣтѣ, де лиш занимаються исторією нашоѣ Подкарпатскоѣ Руси», тому «и днесь его исторія пѣдкарпатских русинѣв є жерелом для историкѣв и писателѣв»⁷².

Від часу завершення роботи над рукописом (1843) і до виходу в світ останнього VI-го тому «Історії карпатських русинів» (2011) пройшло 168 років. За цей час рукопис М. Лучкая прожив своє непросте життя⁷³. Найбільш масштабне видання за всю історію землі з багатьма іменами (6 томів виходили на протязі 12 років від 1999 до 2011) було приурочено 2000-літтю Різдва Христового. Історичне значення opus magna єпископського секретаря, придворного настоятеля храму Пречистої Діви Марії в італійському м. Лукка та ужгородського пароха Цегольнянської церкви М. Лучкая, на нашу думку, полягає в тому, що 175 років тому карпатські русини стали самобутнім народом із власною історією. Із появою «Історії карпатських русинів» у тривалому історичному часів (від 1843 до 2011 р.) гердерова концепція «відкриття народу» перемогла гегелеву теорію поділу на «історичні та неісторичні нації».

ЛІТЕРАТУРА

BASILOVITS, J. (1799, 1804, 1805) *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits, olim Ducis de Munkacs, religiosi ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, in monte csernek ad Munkacs, Anno MCCCLX. Facte. Exhibens Serium episcoporum greco-catholicorum Munkacsiensium, cum proecipus eorundem aliorumque Illuftrium Virorum Geftis, e va-*

Prešov: UNIVERSUM, ISBN 978-80-89046-97-3, 593 s.; MAGOCSI, P. R. (2017). *Carpathian Rus': A Historical Atlas*, Distributed by the University of Toronto Press for the Chair of Ukrainian Studies University of Toronto, ISBN 978-0-7727-5115-7 (hardcover), 80 p.; КОСТАДИНОВ, К. (2017). *Русините в Централна Европа – история и съвременност*. Варна: Илия Вълчев, ISBN 978-619-7287-06-6, 335 с.

72 ГАДЖЕГА, В. (1929). *Михаил Лучкай. Життєпис и творы..*, с. 127.

73 Пор.: ВЕГЕШ, М. (2011). *Довгий шлях від рукопису до книги. Післямова*. In: ЛУЧКАЙ М.М. *Історія карпатських русинів: У шести томах*, Т. VI., с. 442 – 460.

riis Diplomatus, Decretisque Regiis, ac allis Documentis, authenticis potissimum concinnatam. Tomus I, Pars Prima. Cassovie: Typographia Ellingeriana, 104 p.; Tomus I, Pars Secunda, 208 p.; Tomus I, Pars Tertia, 139 p.; Tomus II, Pars Quarta. Cassovie: Typis Joannis Josephi Ellinger, 260 p.; Tomus II, Pars Quinta. Cassovie: Typis Joannis Josephi Ellinger, 93 p.; Tomus II, Pars sexta, 58 p.

BATHYANY, Ign. (1785-1827) *Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae*. I–III. Alba Carolina–Claudiopoli.

BAZILOVIČ, J. (2013) *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku*, Eds. Monika Bizonová, Jaroslav Coranič. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, ISBN 978-80-555-0737-8, 478 s.

BIDERMANN G. I. (1862, 1867) *Die Ungarische Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte*. Innsbruck: Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, xvi, 140 s.; iv, 120 s.

Chronologia Historia almae Dioecesis Eperjessiensis, ab origine videlicet usque obitum primi Episcopi G. Tarkovics, deducta per Alexandrum Duchnovics, Magistrum Canonicum, anno 1846, Pars I.

De processibus canonicis ecclesiae catholicae Ucrainorum in Transcarpathia ab 1771 usque 1853, Collegit: A. BARAN (1973) Romae: Editiones Universitatis Catholicae Ucrainorum S. Clementis Papae, 281 p.

DÉCSY, A. (1797) *Magyar oroszokról való igen rövid elmélkedés*. Kassan: Fűskúti Landerer Ferentz, 1797, 67 old.

DUCHNOVIČ, A. (1971) *The history of the eparchy of Prjašev*. Translated and supplemented with notes by Athanasius B. Pekar, OSBM. Rome: PP. Basiliani, 102 p.

Encyclopedia of Rusyn History and Culture, Revised and Expanded Edition; Editors Paul Robert MAGOCSI and Ivan POP (2005) Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, ISBN 0-8020-3566-3, 569 s.

FÉNES, E. (1842) *Magyar országnak, tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. Magyarország statistikája* (első kötet III), Pesten, 1842.

GRADOŠ, J. (2016) *Východný obrad v Arpádovskom Uhorsku*. In:

Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí IV a, J. CORANIČ (ed.). Prešov – Užhorod: Gréckokatolícka teologická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta histórie, Užhorodská národná univerzita, ISBN 978-617-7132-60-7, s. 43 – 64.

HALAGA, O. R. (1947) *Slovanské osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci*. Košice: Východoslovenský kultúrny spolok svojina, 135 s.

HARAKSIM, L. (1961) *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 201 s.

Historica ac iuridica notitia de rutenis in Hungaria et de existentia Eparchiae Mukačoviensis anno 1767. In: *De processibus canonicis ecclesiae catholicae Ucrainorum in Transcarpathia ab 1771 usque 1853*, Collegit: A. BARAN (1973) Romae: Editiones Universitatis Catholicae Ucrainorum S. Clementis Papae, 281 p., p. 19 – 30.

HODINKA, A. (1909) *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története*. Budapest: Kiadja. a Magyar Tudományos Akadémia, 856 old.

HODINKA, A. (1923, 2000) *Утцюзнина, газдуство и прошлость южнокарпатських русинувъ = A kárpátaljai rutének lakóhelye, gazdaságuk és múltjuk c.műve (Budapest, 1923) ruszin nyelvű változatának hasonmás kiadása*, A művet kiadásra előkészítette, utószót írta: Udvari István. Nyíregyháza: Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, ISBN 963 9130 63 X, 103 + 33 old.

KONEČNÝ, S. (2015) *Náčrt dejín karpatských Rusínov. Vysokoškolská učebnica*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove; Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, ISBN 978-80-555-1297-6, 225 s.

KRÁL, J. (1923) *Osídlení Karpatské Rusi. Historický přehled*. Praha: Geografický ústav Karlovy university, 21 s.

LACH, M., SJ (2013) *Predstavenie autora diela Brevis notitia Juraja Joannikíja Basiloviča OSBM (1742–1821)*. In: BAZILOVIČ, J. *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku*, Eds. Monika Bizonová, Jaroslav Coranič. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, ISBN 978-80-555-0737-8, 478 s., s. 6 – 12.

LEWIS, B. (1975) *History: Remembered, Recovered, Invented*. Princeton, NJ: Princeton University Press, ISBN 0-691-03547-4, 111 p.

MAGOCSI, P. R. (2016) *Chrbtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*. Prešov: UNIVERSUM, ISBN 978-80-89046-97-3, 593 s.

MAGOCSI, P. R. (2017) *Carpathian Rus'. A Historical Atlas*, Distributed by the University of Toronto Press for the Chair of Ukrainian Studies University of Toronto, ISBN 978-0-7727-5115-7 (hardcover), 80 p.

MÉSZÁROS, K. (1850) *A magyarországi oroszok története*. Budapest, 167 old.

PEKAR, B. (1956). *De erectione canonica eparchiae Mukačoviensis (anno. 1771)*, Ed. 2. Romae: PP. Basiliani, 1956, 136 p.

PERFECKIJ, E. (1924) *Socialné-hospodárske poméry Podkarpatské Rusi ve století XIII.–XV*. Bratislava, 114 s.

POP, I. (2005) *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha: Nakladatelství Libri, ISBN 80-7277-237-6, 534 s.

ZSÁTKOVICS, K. (1890) Magyarországi oroszok történetirásának története. In: *Századok*. Budapest, № 7, old. 568–573; № 8, old. 644–660.

ВЕГЕШ, М. (2011) Довгий шлях від рукопису до книги. Післямова. In: ЛУЧКАЙ, М. М. *Історія карпатських русинів: У шести томах*, Т. VI, *Історія Мукачівської єпархії, написана Михайлом Лучкам, колишнім ужгородським парохом та віце-архидияконом і настоятелем церкви Успення Пресвятої Діви Марії в м. Лукка*, Дешифрування рукопису та пер. з латин. укр. мовою О. В. Барбіл, Е. В. Швед, О. М. Яцків; післямова М. М. Вегеша; покажчик історичних осіб та назв Д. Д. Данилюка; географічний покажчик І. М. Сенька; про переклад перекладачів і добродіїв цього тому Е. В. Швед. Ужгород: БАТ «Видавництво «Закарпаття», ISBN 996-7703-06-1, ISBN 996-7703-07-X, ISBN 996-7703-46-0, ISBN 996-7703-60-6, ISBN 996-7703-76-2, ISBN 996-347-054-2, 472 с., іл., с. 442 – 460.

ВЕНЕЛИН, Ю. (1905) *Нѣсколько словъ о Россіянахъ Венгерскихъ, и также одно словцо Историческое о Православной Греко-Во-*

сточной Церкви въ Венгрии. In: *Материалы по истории возрождения Карпатской Руси: 1. Сношения Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ой половинѣ XIX-аго вѣка*, Собралъ И.С. СВѢНЦИЦКІЙ (1905). Львовъ: Печатня Ставропигійскаго Института подъ управленіемъ М. Рефця, 212 с., с. 86 – 106.

ГАДЖЕГА, В. (1924) *Перва спроба исторіѣ мукачевскоѣ епархіѣ*. In: *Науковий зборникъ Товариства «Просвѣта» въ Ужгородѣ*, Рочникъ III. Ужгородъ, с. 1 – 27.

ГАДЖЕГА, В. (1929) *Михаил Лучкай. Житєпис и творы*. Ужгород: Друкарня ОО. Василян, 128 с.

ГЕРДЕР, Й. Г. (2006) Мова і національна індивідуальність, In: *Націоналізм: Антологія*, 2-ге вид., Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, ISBN 966-8499-42-5, с. 3 – 9, xxxvii+684 с.

ДАНИЛЮК, Д. (2004) Іоанн Пастелій – предтеча закарпатської історіографії. Передмова до V тому. In: ЛУЧКАЙ, М.М. *Історія карпатських русинів: У шести томах*, Т. V. *Історія Мукачівської єпархії, укладена Іваном Пастелієм, старшим настоятелем Мукачівського капітулу, і видана Михайлом Лучкам, луккським придворним настоятелем, Дешифрування рукопису та пер. з латин. укр. мовою М.В. Ороса; пер. німецькомовних вставок укр. мовою М.І. Зимомрі; передмова, показчик історичних осіб та назв Д.Д. Данилюка; географічний показчик І.М. Сенька*. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», ISBN 996-7703-07-X, ISBN 996-7703-06-1, ISBN 996-7703-46-0, ISBN 996-7703-60-6, ISBN 996-7703-76-2, 251 с., іл. с. 17 – 220, с. 5 – 16.

ДАНИЛЮК, Д. (2009) *Історична думка на Закарпатті епохи національного відродження (кінець XVIII – середина XIX ст.)*. Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, ISBN 978-966-322-054-7, 400 с.

ДУЛИШКОВИЧЬ, І. (1874, 1875, 1877) *Историческія черты Угро-Русскихъ*, Тетрадь I. Унгарь: Печатня Карла Іегера и Альберта Ю. Рейпайя, 135 с.; Тетрадь II. Унгарь: Печатня Карла Іегера и Альберта Ю. Рейпайя, 142 с.; Тетрадь III. Унгарь: Типографія Макс. Полячика, 234 с.

Енциклопедія історії та культури карпатських русинів, Укладачі: Павло Роберт МАГОЧІЙ та Іван ПОП (2010) Заг. ред. Павла Роберта Магочія; Пер. з англ. Надії Кушко; Ред. укр вид. Валерій Падяк; Вип. ред. Лариса Ільченко. Ужгород: Видавництво В. Падяка, ISBN 978-966-387-044-1, 856 с. + XXXII с.

ЖАТКОВИЧ, Ю. (2001). *Історія історіографії угорських русинів*. In: Мазурок О. С. *Юрій Жаткович як історик та етнограф*. Ужгород: УжНУ, ISBN 966-7400-13-0, 292 с.

ЖАТКОВИЧ, Ю. (1999) *Історія історіографії угорських русинів*, Підготов. до друку О. Мазурок та В. Орто. In: *Карпатський край. Історико-краєзнавчий журнал*. Ужгород, Річник 9, № 1-3 (119), с. 48 – 54.

Истинная история карпато-россов или угорских русинов издана народолюбцем, Александром Духновичем, Публ. Ф. Аристова (1914) In: *Русскій архівъ*. Москва, № 4.

КОНЕЧНИ, С. (2009) *Капітолы з історії Русинів на Словеньску в контексті розвоя карпатських Русинів од найстаршых часів*. Пряшів: Русин і Народны новинки, ISBN 978-80-88769-99-6, 190 с.

КОСТАДИНОВ, К. (2017) *Русините в Централна Европа – история и съвременност*. Варна: Илия Вълчев, ISBN 978-619-7287-06-6, 335 с.

ЛУЧКАЙ, М. М. (1999) *Історія карпатських русинів: У шести томах*, Т. I, Дешифрування рукопису, від перекладача, пер. з латин., показчики Ю. М. Сака; вступна стаття Д. Д. Данилюка. Ужгород: Закарпаття, ISBN 996-7703-06-1, 199 с., іл.; Том II (1999), Дешифрування рукопису, від перекладача, пер. з латин., показчики Ю. М. Сака; вступна стаття Д. Д. Данилюка. Ужгород: Закарпаття, ISBN 996-7703-07-X, ISBN 996-7703-06-1, 388 с., іл.; Т. III (2002), Дешифрування рукопису Ю. М. Сака; пер. укр. мовою А. М. Ігната; показчик історичних осіб та назв Д. Д. Данилюка; географічний показчик І. М. Сенька. Ужгород: Закарпаття, ISBN 996-7703-07-X, ISBN 996-7703-06-1, ISBN 996-7703-46-0, 328 с., іл.; Т. IV (2003), Дешифрування рукопису Ю. М. Сака; пер. укр. мовою Ю. М. Сака,

М.В. Ороса, Й.О. Багляя; показчик історичних осіб та назв Д.Д. Данилюка; географічний показчик І.М. Сенька. Ужгород: БАТ «Видавництво «Закарпаття», ISBN 996-7703-07-X, ISBN 996-7703-06-1, ISBN 996-7703-46-0, ISBN 996-7703-60-6, 328 с., іл.; Т. V (2004). *Історія Мукачівської єпархії, укладена Іваном Пастелієм, старшим настоятелем Мукачівського капітулу, і видана Михайлом Лучкаєм, луккським придворним настоятелем*, Дешифрування рукопису та пер. з латин. укр. мовою М.В. Ороса; пер. німецькомовних вставок укр. мовою М.І. Зимомрі; передмова, показчик історичних осіб та назв Д.Д. Данилюка; географічний показчик І.М. Сенька. Ужгород: БАТ «Видавництво «Закарпаття», ISBN 996-7703-07-X, ISBN 996-7703-06-1, ISBN 996-7703-46-0, ISBN 996-7703-60-6, ISBN 996-7703-76-2, 251 с., іл.; Т. VI (2011). *Історія Мукачівської єпархії, написана Михайлом Лучкаєм, колишнім ужгородським парохом та віце-архидияконом і настоятелем церкви Успення Пресвятої Діви Марії в м. Лукка*, Дешифрування рукопису та пер. з латин. укр. мовою О.В. Барбіл, Е.В. Швед, О.М. Яцків; післямова М.М. Вегеша; показчик історичних осіб та назв Д.Д. Данилюка; географічний показчик І.М. Сенька; про переклад перекладачів і добродіїв цього тому Е.В. Швед. Ужгород: БАТ «Видавництво «Закарпаття», ISBN 996-7703-06-1, ISBN 996-7703-07-X, ISBN 996-7703-46-0, ISBN 996-7703-60-6, ISBN 996-7703-76-2, ISBN 996-347-054-2, 472 с., іл.

МАГОЧІЙ, П. Р. (2006) *Народ нізвідки: Ілюстрована історія карпаторусинів*, Пер. з англ. С. Біленького та Н. Кушко; Сюжетні коментарі до ілюстрацій В. Падяк. Ужгород, Вид-во В. Падяка, ISBN 966-7838-97-8, 120 с.: іл. + карти.

МАГОЧІЙ, П. Р. (1994) *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)*, Авторизов. пер. з англ. Ужгород: Поличка «Карпатського краю», ISSN 0869-0782, 296 с.

МАГОЧІЙ, П. Р. (2015) *Кожен карпаторусин є русином... але не кожен русин є карпаторусином. Статті*, Пер. з англ. – Н. Кушко та С. Біленький, з нім. – Ю. Дуркот; ред. укр. тексту В. Падяк. Ужгород: Видавництво В. Падяка, ISBN 978-966-387-099-1, 132 с.

МАЗУРОК, О. (1999). «...Історія угро-русів, якщо брати до уваги

вимоги сучасної історіографії, до цих пір не написана...». In: *Карпатський край. Історико-краєзнавчий журнал*, Річник 9-й, № 1-3 (119), Січень-березень. Ужгород, с. 38 – 47.

ОРЛАЙ, И. (1804) *Исторія о Карпато-Россахъ, или о переселеніи Россіянъ въ Карпатскіе горы и о приключеніяхъ съ ними случившихся*. In: *Съверный Вѣстникъ*. Санктъ-Петербургъ, Часть I, с. 158 – 172; Часть II, с. 261 – 276; Часть III, с. 267 – 294.

ПЕКАР, А, ЧСВВ (1992) Протоігумен Йоаннікій Ю. Базилович, ЧСВВ (Перший історик Закарпаття). In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni ecclesiae catholicae Ucrainae persecutae dedicate (1945–1990)*, Sectio II, Vol. XIV (XX), Fasc. 1-4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum, p. 105 – 122.

ПЕРФЕЦКИЙ, Е. Ю. (1914) *Обзор угрорусской историографии*. Петербургъ, 51 с.

ПЕТРОВЪ, А. (1930). *Задачи карпато-русской историографии*. In: Петровъ, А. *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г. Съ 12 фотографическими факсимиле*. Praga: Nákladem sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpat. Rusi. V Gen. Komisi knihkupectví «Obris» v Praze. Tiskem České grafické unie A. S. V Praze, 232 с., с. V – XIX.

ПЕТРОВЪ, А. Л. (1930) *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г. Съ 12 фотографическими факсимиле*. Praga: Nákladem sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpat. Rusi. V Gen. Komisi knihkupectví «Obris» v Praze. Tiskem České grafické unie A. S. V Praze, 232 с.

ПОП, И. (2012) *Мала історія Русинув*. Ужгород, ISBN 978-966-82-69-35-1, 185 с.

РЕНАН, Е. (2006). *Що таке нація?* In: *Націоналізм: Антологія*, 2-ге вид., Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, ISBN 966-8499-42-5, с. 253 – 263, xxxvii+684 с.

ФЕНИЧ, В. (2012) «Теодорів дарунок»: історичні дискурси та комеморативні практики у полоні однієї сумнівної грамоти. In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-ре-*

лігійні студії, Випуск 1. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», ISSN 2518-783X, 172 с., с. 140 – 158.

ФЕНИЧ, В. (2014) Вправління з історією по-українськи, або якою не повинна бути історія та історіографія Закарпаття після 1991 року. In *Науковий вісник Ужгородського університету, Серія: Історія*, Вип. 2 (33), Редкол.: О.С. Мазурок (голова) та ін. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», с. 138 – 156.

ФЕНИЧ, В. (2015) Вперед до минулого: Закарпаття в інтелектуальних дискурсах про Україну після 1991 року. In: *Studium Carpato-Ruthenorum 2015. Студії з карпаторусиністики*, 7. Пряшів, ISBN 978-80-555-1520-5, 162 с., с. 70 – 101.

ФЕНИЧ, В. (2016) Від монастирської Церкви-Єпархії до «Ecclesia sui iuris»: Ужгородська унія та інституювання церковних спільнот ужгородської унійної традиції. In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 5. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», ISSN 2518-783X, 347 с., с. 26 – 105.

ФЕНИЧ, В. (2016) Міфи і стереотипи в історії греко-католиків Мукачівської єпархії. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí IV b*, J. CORANIČ (ed.). Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovská univerzita v Prešove, ISBN 978-80-555-1610-3, 229 s., s. 5 – 33.

ФЕНИЧ, В. (2017) Коріатовичіана: як формувався міф про витоки монастиря василіан на Чернечій Горі в Мукачеві. In: *História Rádu baziliánov sv. Jozafáta*, Ed. Jaroslav CORANIČ. Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovská univerzita v Prešove, ISBN 978-80-555-1881-7, 286 s., s. 39 – 73.

ФЕНИЧ, В. (2018) *Грушевский и Мукачевский монастырские центры религиозной жизни русинов и валахов северной части Венгерского королевства в период до начала Реформации*. Ужгород: Издательство Валерия Падяка, ISBN 978-966-387-118-9, 196 с.

ХАВАНОВА, О. В. (2003) «Хунгарская» и «мадьярская» проекции венгерской нации в общественной жизни и системе образования в конце XVIII века. In: *Славяноведение*, 2003, № 4, с. 3 – 13.

ЯКОВЕНКО, Н. (2007) *Вступ до історії*. Київ: Критика, ISBN 966-8978-17-X, 375 с.

Доц. Др. Володимир Фенич, ПгД.
Ужгородський національний університет
Факультет історії та міжнародних відносин
Кафедра нової і новітньої історії та історіографії
Ужгород, площа Народна, 3
Україна

fv@vf.uz.ua

ОСНОВНЫ ІНФОРМАЦІЇ О РЕФЕРУЮЧИХ

Мгр. Івана Сливкова, ПгД.

Одборна асистентка, білорусістка, заміряна на славянську літературну компаратистику, умелецький переклад і інтеркультурну комунікацію; судна перекладателька записана в списку Міністерства справедливости Словацької республіки.

Датум і місце народження

10. децембер 1982, Бардеїв (Словакія)

Штудії

Высокошкольскы штудії: славістика із спеціалізацієв на білоруський язык (2005); дізертачна робота з історичной і компаративной лінгвістики (словацько-білоруський аспект; обгаєна в році 2008).

Професіонална кар'єра

По скінчіню магістерських штудій Івана Сливкова наступила на інтерны докторандьскы штудії на тогдышню Катедру славістики Інштитуту русістики, україністики і славістики. Од року 2008 є одборнов асистентков на тім працюю, котре міджитим перешло дакількыма змінами і в сучасности ся трансформовало на Катедру середньоевропейских штудій (од року 2017 ся стала ведучов той катедры) Інштитуту україністики і середньоевропейских штудій Філософичной факулты Пряшівської універзиты у Пряшові. Таксамо на уведженім працюю (од року 2005) веде семінары і лекції із славянських і середньоевропейских літератур, словенського і білоруського языка, історії славістики, перекладу, інтеркультурной комунікації і літературно-теоретичних дисциплін. Была школительков бакалярських і дипломовых работ на Катедрі славістики і на Інштитуті русиньского языка і културы, в сучасности веде бакалярскы работы на Катедрі середньоевро-

пських штудій. Професіональні ся венує ай умелецькому перекладу з білоруського і польского языка, а тыж одборному (судному) перекладу з/до білоруського языка. Интересує ся ай о сучасну русиньску літературу на Словакії.

В роках 2012 - 2013 была председкынєв редакчной рады Славянськы літературы Едічної комісії ФФ ПУ, од року 2012 є членков, од року 2014 председкынєв комісії Літературного фонду на уділення Премії А. Павловича за найліпший літературный твір в русиньскім языку, а таксамо членков Міжнародной асоціації білорусістів.

Публікації

Івана Сливкова є співавторков високошкольського учебника *Komparatívne čítanie slovenskej literatúry 19. storočia: stredoeurópske súvislosti* (2011), авторка монографії *Bieloruská poézia na prelome storočí. Interpretácia a recepcia bielorusej poézie konca 20. a začiatku 21. storočia* 2012; співавторков *Транслатологічного словника* (2013); перекладу білоруського роману автора Ігара Бабкова *Минутка* (Artforum, 2014), авторков високошкольського учебника *Вступ до інтеркультурной комунікації* (Úvod do interkultúrnej komunikácie, 2015), сполуавторка високошкольського учебника *Moderná slovenská literatúra v stredoeurópskom kontexte (1890 – 1945)* (2016), авторков високошкольського учебника *Interkultúrna komunikácia v praxi* (2017) і дакотрых далшых, присвяченых літературній науці, як ай умелецькому перекладу. Окрім домашніх выступів публікувала ай в Білорусії, Польщі, Чеську, Росії і в Болгарії, од року 2013 є регулярнов участнічков Міжнародного конгресу Білорусістів. Цінны суть публікації виданы Академіов наук СР, в Білорусії і в Росії, а тыж сполупраца з престижыма часописами *Revue svetovej literatúry* (СР), *Porównania* (Польша) і літературным тыждеником *Tvar* (Чеська республіка), а тыж Словенським розгласом і видавательством Артфорум.

З публікачных титулів Іваны Сливковой мож спомянути:

SLIVKOVÁ, I. (2012) *Bieloruská poézia na prelome storočí: interpretácia arecepcia bielorusej poézie konca 20. a začiatku 21. storo-*

čia. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2012. 143 s. ISBN 978-80-555-0652-4

SLIVKOVÁ, I. (2015) *Úvod do interkultúrnej komunikácie*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015. 116 s. ISBN 978-80-555-1533-5.

SLIVKOVÁ, I. (2017) *Interkultúrna komunikácia v praxi*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2017. online: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Slivkova1>

SLIVKOVÁ, I. (2010) Zelená fatamorgána Márie Malčovskej. In: *Rusýňskij spysovnyj jazyk na Slovensku 1998-2010 i súčasna rusyňska literatura : zborník referativ z naučného seminarja z midžinarodnov učastov 2. decembra 2010*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 2010. S. 92 – 102.

SLIVKOVÁ, I. (2011) Žena v tvorbe Márie Malčovskej. Typologická charakteristika ženských postáv v Rusínskych arabeskách. In: *Literaturná tvorčosť M. Malčovskej v kontextji súčasnej rusyňskej literatury : zborník referativ z Midžinarodného literaturného seminara k nedožitym 60-tym narodenynam avtorky, 2. decembra 2011*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 2010. S. 42 – 48.

SLIVKOVÁ, I. (2016) Obrazy národnej identity v rusínskej literatúre na Slovensku. In: *Dynamické procesy v súčasnej slavistike : zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie 3. – 4. novembra 2016*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity 2016. S. 216 – 223.

Доц. ПгДр. Іван Міськов, к. н.

Історик, бадатель, високошкольський учитель

Датум і місце народження

07. юл 1972, Ужгород (Україна)

Штудії і професіональна кар'єра

Основну і середню освіту здобув у десятирічній школі в Ужгороді в роках 1979-1989. В році 1992 поступив на штудії Факульту історії Ужгородської народної університету, котри скінчив в році 1997. По скінченню штудій (в роках 1997-2006) наступив як учитель, далшим містом роботи була Закарпатська областна адміністрація в Ужгороді, де був у функції головного спеціаліста в ділах народностей і конфесії (2004-2005). В році 2007 обраїв кандидатську дисертацію на тему: *Містські осади Северо-Выходного Угорьска XI - першой четвертины XVI ст.*

Професіональна орьєнтація

Од року 2005 Іван Міськов робив на розлічних катедрах Ужгородської народної університету: Катедры історії старовіку, Катедры середньовіку, Катедры нової і нововікової історії і історіографії. (2005-2008), історії Мадьярська і європейської інтеграції (2008-2009). В році 2009 зачав робити в Закарпатській академії уменя (до августа 2016 року – Закарпатський художественный інштитут). В році 2011 здобув титул доктора філософії, в році 2013 здобув научный титул доцента. Читать лекції: історія України, філософія, політологія, релігієзнавство, спеціальні історичні дисципліни: генеалогія, геральдика, сфрагістика, нумізмати́ка, основы научных бадань, етнопсихологія.

Публікації

Іван Міськов є автором понад 20 научных работ. Найвызнач-

нішима з них суть слідує:

МІСЬКОВ І. (2011) До питання про розташування замку Унг// *Карпатика*. Вип. 40. Ужгород, 2011. С.188-212.

МІСЬКОВ І. (2012) Дракон (змій, змія) як символ: Схід-Захід // *Науковий вісник УжНУ. Історія*. Вип.28. Ужгород: Говерла, 2012. С.155 - 172.

МІСЬКОВ І. (2012) Печатки та герби родини Другетів // *Науковий вісник УжНУ. Історія*. Вип.29. Ужгород: Говерла, 2012. С.153 - 164.

МІСЬКОВ І. (2012) Святий Мартін як образ та покровитель Мукачева // *Карпатика*. Вип.41. Ужгород, 2012. С.156-176.

МІСЬКОВ І. (2013) Печатка та герб дворянської родини Баторі (за матеріалами фондів ДАЗО)//*Науковий вісник Закарпатського художнього інституту*. Вип.3. Ужгород: Гражда, 2013. С.197-203.

МІСЬКОВ І. (2013) До питання першої згадки, печатки та герба комітату Берег // *Науковий вісник Закарпатського художнього інституту*. Вип.4. Ужгород: Гражда, 2013. С.258-267.

МІСЬКОВ І. (2014) До питання іконографії Святого Мартіна у сфрагістиці, живописі та геральдиці на прикладі м.Мукачево // *Карпатика*. Вип. 43. Ужгород, 2014. С.259-280.

МІСЬКОВ І. (2015) Сфрагістика у науковій спадщині Т.Легоцького, Я.Штенберга, О.Філіппова// *Науковий вісник Закарпатського художнього інституту*. Вип.7. Ужгород: Закарпатський художній інститут, 2015. С.186-195.

Мгр. Міхал Вашічек, ПгД.

Бадатель в області діалектології і міноритних славянських мов, високошкольський вчитель.

Датум і місце народження

25. октобер 1985, Прага (Чеська республіка)

Штудії

В роках 2005 – 2011 штудовав на Філософській факульті – Інституті славянських і виходоевропейських штудій Університету Карлової у Празі спеціалізацію русістика – загальної і компаратистичної славістики. Під керівництвом професора Йржі Марвана отримав магістерську дипломову роботу з чеської мови (Laština Ůndry Ťysohorského jako mikrojazyk: morfologická analýza). Од року 2011 штудовав в докторській програмі спеціалізацію славянська філологія. В році 2016 отримав докторську роботу: *Dynamika slovní zásoby jihokarpatských nářečí* (його школителем був доц. Маркус Гігер, ПгД.).

Професіональна кар'єра

Од року 2011 Міхал Вашічек робить як спеціаліста в Славянському інституті Академії наук Чеської республіки в відділенні славянської лінгвістики. Тут актуальні обробляють лексикальний матеріал з області колишньої Підкарпатської Русі і Вихідної Словаччини знаменитого лінгвіста Івана Панькевича. Реалізує також регулярний теренний вискум в тій області. За сім років своєї бадателської роботи в області русинських діалектів реалізував теренний вискум в таких русинських селах: Нова Седліця, Збой, Уліч Кривий, Уліч, Убля, Колонія, Стриговець, Кална Розтока, Пчолине, Нижня Яблінка, Светліці, Збійне, Габур, Капішова, Доброслава, Нижня Ядлева, Рафаївці, Пискорівці, Токаїк, Литманова, Орябина, Камюнка, Великий Липник, Ториски, Нижній Ре-

пашы, Вільшавіця, Завадка, Порач, Словінки, Гелцманівці, Пача, Угорна (доведна 32 сел). Міхал Вашічек таксамо чітаць лекцыі на Інштуті выходоевропских штудій Філозофічнай факулты Карловой універсіты у Празі (Historická mluvnice ruštiny a čtení textů; Východoslovenská dialektologie).

Міхал Вашічек, котрого предметом бадання в сучасности суть передовшыткым русиньскы діалекты на северовходній Словакії і в Закарпатській області України, научів ся солідно говорити по русиньскы, к чому му допомогла ай участь на Меджінародній літній школі русиньского языка (2012). Надіємо ся, же у своїх научных баданнях в области діалектології зробить важный вклад якраз у выскумі русиньскых діалектів, їх розвоя і перспектivy.

Публікації

VAŠÍČEK, M. (2009) Prézentní tvary slovesa „byč“ v literární laštině Ondry Łysohorského. In: *Usta ad Albim. Bohemica. 2009, IX, 4*, s. 104–112.

VAŠÍČEK, M. (2012) K principům formování normy literární laštiny Ondry Łysohorského. In: *Studia slavica*. Opole – Ostrava, s. 211–220.

VAŠÍČEK, M. (2013) Lexikální databáze jihokarpatských dialektů Ivana Paňkevyče. In: *Jazyk a kultúra na Slovensku v slovanských a neslovanských súvislostiach* (edd. Žeňuch, P. – Uzeňova, Je. S. – Žeňuchová, K.), Bratislava, s. 79–85.

VAŠÍČEK, M. (2014) Východoslovensko-rusínské lexikální paralely na materiálu Atlasu slovenského jazyka, In: *Slavica Slovaca 49*, č. 1/2014, Bratislava.

VAŠÍČEK, M. (2017) Ляшский литературный язык Ундры Лысогорского в творчестве других писателей кружка. In: *Laško perspektywa. Миноритарные и региональные славянские языки: критерии выделения и параметры описания*, Москва: РГГУ.

VAŠÍČEK, M. (2017) К проблеме принятия кодифицированного русинского языка носителями карпаторусинских диалектов в Словакии. In: *Миноритарные и региональные славянские языки: критерии выделения и параметры описания*, Москва: РГГУ.

VAŠÍČEK, M. (2015) Jihokarpatské dialekty na území Slovenska a Ukrajiny. K divergentnímu vývoji nářečí obcí Ubl'a a Malyj Bereznyj

po roce 1945. In: Holub, Z.: *Dialektologie a geolingvistika v současné střední Evropě II*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, s. 183–200.

VAŠÍČEK, M. Rusínské dialekty na Slovensku a Ukrajině – vliv státní hranice na vývoj příbuzných nářečí. *Granice stare a nowe*, Warszawa, (v tisku).

VAŠÍČEK, M. (2015) Některé názvy popisující krajinu a reliéf v nářečích Rusínů východního Slovenska. In: Příhoda, M. – Kosáková, H. – Giger, M.: *Křižovatky Slovanů*, Červený Kostelec – Praha: Pavel Mervart.

VAŠÍČEK, M. (2018) Dynamika vývoje rusínských nářečí na území Slovenska a Ukrajiny na příkladě předložek. In: *Dynamika rozwoju gwar słowiańskich w kontekście dziedzictwa narodowego i kulturowego*. Warszawa.

VAŠÍČEK, M. (2017) Částice v nářečích obcí Ubl'a a Malyj Bereznyj. In: Bogoczová, I. – Nedomová, Z.: *Area Slavica*. Ostrava: Ostravská univerzita.

VAŠÍČEK, M. (2016) Národnostní uvědomění mluvčích jihokarpatských nářečí ve slovensko-ukrajinském pohraničí. In: *Slované – souznění a konflikty*. Praha: FF UK.

Мгр. Міхал Павліч, ПгД.

Одборный асистент ІРЯК – ПУ із замірянём на теорію літературы і сучасну русиньску літературу

Датум і місце народжіння

27. юл 1989, Пряшів (Словакія)

Штудії

Высошкольскы штудії авсолвовав на Пряшівській універзіті (учітельство словацького языка і літературы в комбінації із русиньскым языком і літературов) в році 2014. Наслідно наступив на докторандьскы штудії. В році 2017, в рамках своїх докторандьскых штудій авсолвовав семестралну докторандьску стаж на Філозофічній факулті – Інштутіт середнёевропских штудій Карловой універзіты у Празі. Докторандьскы штудії закінчив в році 2018 обгаёбов дізертачной работы під назвов: *Русиньска ідентіта як літературна проблема (Погляды на русиньску літературу на Словакії по році 1989)*.

Професіонална кар'єра

Обгаёбов дізертачной работы (написаной під менторством проф. ПгДр. Петра Кашы, к. н., одборного гаранта штудійного програму Славістика – русиньскый язык і література на ПУ) Мгр. Міхал Павліч, ПгД. зачав в році 2018 робити як одборный асистент на Інштутіт русиньского языка і културы, котрый є од 1. децембра 2015 сучастёв Центра языків і култур народностных меншын ПУ у Пряшові.

Публікації

Міхал Павліч є автором бакалярской работы *Поетіка сміху в творчости Осифа Кудзея* (2012), ёго діпломна работа *Шпеціфічны знакы сучасной русиньской прозы на Словакії* (2014) была

заміряна на сучасну русиньску прозу на Словакії. (2014).

Вынятковость обгаёбы дізертачной работы Міхала Павліча не є лем у тім, же ся реалізовала в році, коли високошкольска русиністика на Словакії славить свою 20. річницю, котру сі ІРЯК ПУ припоманув посередництвом меджінародной научной конференції 18. – 19. октобра 2018, але ай в тім, же Міхал Павліч є історічно першым абсолвентом вшитых трёх високошкольских програмів заміряных на русиньскый язык і літературу – бакалярского (2009 – 2012), магістерского (2012 – 2014) і докторского (2014 – 2018). Вдяка успішному абсолвованю 10-річного контінуального штудія русиньского языка і літературы на Пряшівській універзіті словацька русиністика має першого молодого шпеціалісту в области русиньской літературы, який дотеперь выдав слідуочі публікації:

ПАВЛІЧ, М. (2015) 3 книжков під заголовком. In: *Русин : Культурно-хрістіанський часопис*, XXV, 4, с. 13-14.

ПАВЛІЧ, М. (2016) Петра Семанцёва і єй Россыпаны рядкы. In: *Stodium Carpato-Ruthenorum 2016 : Штудії з карпаторусиністики* 8. Ед. К. Копорова. Пряшів:

Пряшівска універзіта – Центр языків і култур народностных меншын – Інштут русиньского языка і културы, с. 15 – 21.

ПАВЛІЧ, М. (2016) Тематізація народной ідентіты в поезії Миколая Ксеняка. In: *Dynamické procesy v súčasnej slavistike : Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, 3.-4. novembra 2016, pri príležitosti 80. narodenín doc. PhDr. Vasil'a Jabura, CSc., a 20. výročia založenia lektorátu bulharského jazyka na PU*. Ed. K. Koporová. Prešov: Vydavateľstvo PU, с. 234 – 244.

ПАВЛІЧ, М. (2017) Літературна рефлексія войны в оповіданнях Людмілы Шандаловой. In: *Stodium Carpato-Ruthenorum 2017 : Штудії з карпаторусиністики* 9. Ед. К. Копорова. Prešov: Vydavateľstvo PU, с. 14 – 19.

ПАВЛІЧ, М. (2017) Резонанції на книжкы і події. In: *Русин : Культурно-хрістіанський часопис*, XXVII, 3, с. 17 – 18.

ПАВЛІЧ, М. (2018) Русиньска народна ідентіта як літературна проблема в творчости Марії Мальцовской. In: *Stodium Carpato-Ruthenorum 2018 : Штудії з карпаторусиністики* 10. Ед. К. Копорова.

рова. Пряшів: Пряшівська універзіта – Центер языків і култур народностных меншын – Інштїтут русиньского языка і културы, с. 62 – 73.

ПАВЛІЧ, М. (2018) Творчость Юрка Харитуну як приклад вырвінованя ся з травматічнов скушеностёв. In: *20 років високошкольської русиністики на Словакії : зборник рефератів з міжнародной науочної конференції Пряшівська універзіта, 17. – 19. 10. 2018*. Ед. К. Копорова. Пряшів: Пряшівська універзіта – Центер языків і култур народностных меншын – Інштїтут русиньского языка і културы, с. 358 – 366.

ПАВЛІЧ, М. (2018) Юрко Харитун: Дякую, мамко! In: *Русин : Културно-хрістіанський часопис*, XXVIII, 4, с. 14.

Проф. ПгДр. Петер Шворц, к. н.

Історік, високошкольський учитель, видаватель

Датум і місце народжіння

31. януар 1957, Ліптовський Мікулаш (Словакія)

Штудії

Високошкольскы штудії (спеціалізація історія – філософія) абсолвовав на Філософічній факулті УПЙШ у Пряшові (1976 – 1981). По скінчіню високошкольскых штудій на ФФ УПЙШ в році 1981 здобув ай академічний титул ПгДр., наслідно в році 1990 научну годность кандідата історічних наук на Філософічній факулті Універзіты Коменського в Братіславі. В році 1998 ся габілітовав на доцента словацької історії на ФФ ПУ, а в році 2003 перевзяв з рук президента СР діплом універзітного професора в одборі історія.

Професіонална карьера

В научно-бадательській роботі ся професор Шворц замірює на господарскы і політічны зміны ЧСР з акцентаціёв на їх соціалны і націоналны допады, на проблематіку історії Підкарпатської Руси в роках 1918 – 1946, середньєвропску історію 20. стороча з главным замірянём на народностну проблематіку, самоідентіфікачны процеси і на церьковну історію 20. стороча із спеціалізаціёв на історію протестантизма на Словакії і в Середній Европі.

Професор Шворц є членом многих научных сполочностей, історічных сполочностей, членом научных рад при універзітах, членом научных рад многих часописів видаваных на Словакії і в заграничу. Уводиме лем дакотры з них:

- Підпредседа Словацької історічної сполочности при САН (од р. 2001);

- Член Словацького народного комітету істориків (од р. 1997);
- Председа Історичної сполучності кралівського міста Пряшів (од р. 2006);
- Член Чесько-словенської комісії істориків (од р. 1993);
- Член Словенсько-української комісії істориків (од р. 2005);
- Член Світової академії русинської культури (Торонто, Канада од р. 2009);
- Член Научной рады ФФ ПУ у Пряшові;
- Член Научной рады ФФ УПІШ в Кошицях;
- Член Научной рады Сполученсько-научного інституту САН в Кошицях;
- Член редакційної ради Чесько-словенська історична роченка;
- Член редакційної ради часопису *Історичний часопис з богемістики і словакістики*. Ужгородська народна універзіта, Ужгород, Україна;
- Член редакційної ради часопису *Kirchliche Zeitgeschichte. Internationale Halbjahresschrift für Theologie und Geschichtswissenschaft* (Heidelberg) (од року 2002).

Публікації

Професор Петер Шворц є автором десятків монографій, співавтором сорок публікацій, десятків наукових студій в домашніх і заграничних наукових часописах і збірниках. З їх назв є явне, же предметом його бадань є період між двома війнами, котрому присвятив п'ять монографій. Іде о період тісно по першій світовій війні і наслідний взник Першої Чеськословенської республіки, котрою сучасним була ай територія, компактно заселена русинським жителством – Підкарпатська Русь.

Монографії

ŠVORC, P. : *Podtatranské premeny*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1988, 196 c.

ŠVORC, P. : *Profily prvých* (T. G. Masaryk, M. R. Štefánik, E. Beneš, M. Dula, K. Kramář, V. Šrobár). Prešov : Expertízno-vzdelávací inštitút v Prešove, 1990, 70 c.

ŠVORC, P. : *Zrod republiky*. (Dobové dokumenty, spomienky a sta-

noviská 1914 – 1918). Košice : Slovo, 1991, 132 c.

ŠVORC, P. : *Rozbýjali monarchiu*. Populárny slovník osobností česko-slovenského odboja 1914 – 1918. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1992, 175 c.

ŠVORC, P. : *Stručné dejiny Podkarpatskej Rusi*. II. 1918 – 1946. Metodické centrum, Prešov 1996, 72 c.

ŠVORC, P. : *Zakliata krajina*. Podkarpatská Rus 1918 – 1946. Prešov : Universum, 1996, 127 c.

ŠVORC, P. : *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom období (1919 – 1939)*. Prešov : Universum, 2003, 424 c.

ŠVORC, Peter a kolektív : *Svidník v premenách času*. Sabinov : Dino, 2005, 111 c.

ŠVORC, Peter a kolektív : *Sprievodca po historickom Prešove* (2. doplnené vydanie). Prešov : Universum, 2006, 176 c.

ŠVORC, P. : *Zakletá zem*. Podkarpatská Rus 1918 – 1946. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007, 318 c.

Оцінювання (выбір)

- Ціна міста Пряшів за рік 2000;
- Ціна ректора УПІШ Кошиці, 1988;
- Ціна председателя Slovak Garden, Флоріда, США, 1992;
- Премія Літературного фонду за научну і одборну літературу 2003 (*Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou*);
- Ціна ректора Пряшівської універзіты за публікацію *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom období (1919 – 1939)*. Prešov : Universum, 2003, (уділена в р. 2004);
- Ціна ректора Пряшівської універзіты за книгу *Zakletá zem*. Podkarpatská Rus 1918 – 1946 за рік 2007 (уділена в року 2008);
- Ціна декана ФФ ПУ за монографію *Veľká doba a jej dôsledky*. Prešov v 20. rokoch 20. storočia за рік 2012 (уділена в р. 2013);
- Зарядження до міжнародного словника істориків господарської історії: JEREMY, David J. *Svorc, Peter*. In AN

INTERNATIONAL DIRECTORY OF BUSINESS. Edward Elgar Publishing Company. Aldershot (England) – Vermont (USA) 1994, с. 266;

- Заряджіня до меджінародной енциклопедії: Encyklopedia of Rusyn History and Culture. Edited by Paul Robert Magocsi and Ivan Pop. Toronto-Buffalo-London : University of Toronto Press, 2005, с. 486;
- Заряджіня до меджінародной енциклопедії: Енциклопедія історії та культури карпатських русинів. Видавництво В. Падяка, 2010, с. 815.

Доц. Др. Володимир Фенич, ПгД.

Історик, високошкольський учитель

Датум і місце народження

5. септембер 1970, Виноградово (Україна)

Штудії

Високошкольскы штудії (спеціалізація історія, учитель історії) абсолвовав на Факулті історії Ужгородської державной університи (УжДУ) в Ужгороді (1987–1992). По скінчіню високошкольскых штудій на Факулті історії УжДУ скінчив аспірантуру на Катедрі історії України УжДУ (1992–1996) і здобув титул ПгДр. У 1997 р. по обгаїню дізертачной роботы на тему «Греко-католицька церква в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1771–1867 рр.)» здобув научну годность кандідата історічних наук з спеціалізації історія України в УжДУ. В році 2000 ся габілітовав на доцента з історії України на Факулті історії Ужгородської державной університи.

Педагогічна кар'єра

- 1994–2001 – асистент і одборный асистент на Катедрі історії України;
- 2001–2017 – доцент Катедры історії України;
- 1998–2001 – продекан Факулты історії;
- 2005–2012 – декан Факулты історії;
- 2006–2009 – ведучій Катедры історії Мадярьска і европской інтеграції;
- 2012–2017 – декан Факулты історії;
- з 2010 – координатор Научно-бадательского центра історіко-релігійных штудій «Логос» в УжДУ;
- Од 1. фебруара 2017 – доцент Катедры новой і новішой історії і історієгафії Факулты історії і меджінародных односин УжДУ.

Професіональна кар'єра

- В научно-бадальській роботі ся доцент Фенич замірює на історію греко-католиків Мукачовської єпархії, історію і історіографію Підкарпаття, церковну історію карпатських Русинів, еклезіалну ай націоналну ідентіту греко-католиків ужгородської уніятської традиції в державах Середнє-Виходной Європы.
- Доцент Фенич є членом історичних сполочностей, членом научных рад часописів видаваних на Україні:
- Член редакцной рады «Науковий вісник. Серія: Історія». Ужгородська народна універзита, Ужгород, Україна;
- Член редакцной рады (председа) «Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії». Ужгородська народна універзита, Ужгород, Україна;
- Порадця історичних впросів Постулатного процесу Беатіфікації Слугы Божого Владыкы Олександра Хіры, Петра Павла Ороса і інших мучеників Мукачівської єпархії ХХ. стороча (од 1 юна 2007 р.);
- Член Інштитуту Історії Церкви Мукачовської єпархії (од 15 децембра 2007 р.);
- Член Комісії істориків України і Мадярьска (од 4 юлія 2016 р.);
- Загранічний член Мадярьской Академії Наук (од 30 новембра 2017 р.).

Публікації

Доцент Фенич є автором п'ятих монографій (з них дві у сполу-авторстві), 126 публікацій, з котрых 22 публікованы в загранічних часописах і зборниках (Сербія, Румунія, Німецько, Словакія, Росія, Мадярьско, Чехія, США).

Монографії

ФЕНИЧ, В.: *Малоберезнянський Свято-Миколаївський монастир та нарис історії Чину св. Василя Великого на Закарпатті.*

ФЕНИЧ, В.: *“Чужі” серед своїх, “свої” серед чужих. Греко-католики Мукачівської єпархії під час та після “возз'єднання” Закарпаття*

з Радянською Україною.

ФЕНИЧ, В.: *Угорська Русь і «Ганнібалова присяга» Михайла Драгоманова: початки інтелектуального завоювання Закарпаття Україною.*

ФЕНИЧ, В.: *Габсбурзька церква. Мукачівська греко-католицька єпархія в австрійську добу (1771–1918).*

ФЕНИЧ, В.: *Грушевський и Мукачевский монастырские центры религиозной жизни русинов и валахов северной части Венгерского королевства в период до начала Реформации.*

Оцініня (выбір)

- *Почестна грамота* од начелника Реферату освіти і науки Закарпатської областной державной адміністрації І. І. Качура за визначный вклад при створіню Малой академії наук Закарпаття і за участь на приправі лавреатів областно-го конкурзу (13. марца 2002);
- *Подякованя ректора* Ужгородської народной універзити проф. Вегеша за визначный вклад у ділах приправы высококваліфікованих шпеціалістів, плодну науково-педагогічну і сполоченьську роботу і при нагоді 60-тых роковин од дня отворіння Універзити (18 октобра 2005);
- *Дяковный лист* од Владыкы Мукачовської греко-католицької єпархії Мілана (Шашіка) за авторство книги «*Малоберезнянський Свято-Миколаївський монастир та нарис історії Чину св. Василя Великого на Закарпатті*» (16 децембра 2005);
- *Грамота* од начелника Реферату освіти і науки Закарпатської областной державной адміністрації Ю. В. Герцога і президента Малой академії наук Закарпаття члена-корешпондента НАН України, професора О. Б. Шпеника за активну роботу у пороті другой (областной) етапы Цілоукраїнського конкурзу научно-бадальських работ штудентів-членів Малой академії наук (2006);
- *Архієрейска грамота* од Владыкы Мукачовської греко-католицької єпархії Мілана (Шашіка) за організацію наукової конференції «*Репресована Церква на Закарпатті*» і за

авторство публікації «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих. Греко-католики Мукачівської єпархії під час та після «возз'єднання» Закарпаття з Радянською Україною» (24. грудня 2007);

- Грамота од Митрополити Київського і цілої України, Глави Української Православної Церкви Володимира (Сабодана) «благословення за старанні труди на славу Святої Церкви» (5 вересня 2011);
- Апостольське благословління од Святішого Отця Бенедикта XVI (Йозефа Ратцингера) «як запоруку Божої благодаті і небесних ласк на життєвій стежині за заступництвом Пресвятої Богородиці» (8 травня 2012);
- Архієрейська грамота і оцініня од Владыки Мукачовсько-Ужгородської православної єпархії Феодора (Мамосуєва) «за заслуги перед Українською Православною Церквою та благодійність» (3 грудня 2015).

В сучасності доцент Фенич робить над далшов монографієв на тему: «Етноконфесійна ідентичність греко-католиків ужгородської унійної традиції в країнах Центрально-Східної Європи та Сполучених Штатах Америки (1646–2016)». Надієме ся на ей скорє виданя.

ДОДАТКОВЫ ШТУДІЇ

РОЗВИВАНЕ І ДОСЯГНУЦЯ ОДДЗЕЛЕННЯ ЗА РУСИНІСТИКУ¹

Михайло ФЕЙСА

Abstract

The Department of Ruthenian Studies presents the highest level of education in Ruthenian. The new curriculum of the Department of Ruthenian Studies, based on the Bologna Declaration, was accredited in 2008, and reaccredited in 2015. Since the Ruthenian population in Vojvodina / Serbia is rather small (14,246 members in 2011) the Department of Ruthenian Studies is specific for a relatively small number of students. In the paper the author describes the development, the programs and the achievements of the Department.

Keywords: The Department of Ruthenian Studies, education, the Ruthenian Language, curriculum, diploma works, Ruthenian minority in Serbia.

1. Увод

Початки шкільного освіти на руській мові можна ще провадити по середині XVIII століття, точніше по 1753. у Руській Керестурі і по 1765. рік у Коцурі. Нещка порядна настанова на руській мові од 1. по 8. класу основної школи організована у Руській Керестурі, Коцурі і Дюрдьові. По закону, школярі хтори йдуть до основної школи у одвітуючих воєводянських општинах, односно на локалітетах на хторих живе значний процент Руснаків (до 15 %) мають право на три години на своїй материнській мові тижнево. Шішки другі предмети (або більшість з них) ще тиж викладають по руській. У місцях де дуже мале число школярів не су-

1 Роботу фінансовало Міністерство освіти, науки і технологічного розвитку Республіки Сербії у рамках проекту ч. 178002 (*Язика і культури у часі і просторі*) і ч. 178017 (*Дискурси меншинських мов, літератур і культур у юго-східній і центральній Європі*).

ществуює можливість організації окремих освітніх груп на руській мові, мову ще вивчають у межах окремого предмета під назвою Пестування руської мови з елементами національної культури. Настава ще одвіває два рази до тижня. Екзистує у школах у Бачкей Тополі, Господінцях, Кулі, Новим Садом, Новим Орахові, Петроварадині, Савиним Селом, Сримській Каменіці, Сримській Митровиці, Суботиці, Ветернику, Вербаші і Шидзі з одділеннями у Бачинцях, Беркасові і Бікич Долі. Відносно єсть шість міст і містечок і міст у хторих єсть 330 школярів з 35 школах включено до настави на руській мові (Яким 2009: 27). Общи тренд же ще число школярів у школах на руській мові зменшується, док ще число школярів у школах з годинами пестування руської мови з елементами національної культури зростає.

Початки передшкільної освіти на руській мові датують з початку XX століття, од 1902. року у Руській Керестурі і од 1905. року у Коцурі. Нещка у Руській Керестурі екзистує дзедина заграда, предложено перебування і освітні групи за приготування дзединах за основну школу. Освітні групи у хторих ще дзеци приготують за школу на руській мові і предложено перебування за передшкільні дзеци існують і у Коцурі і Дюрдьові.

Од часу кед Ніша гімназія перестала функціонувати (1945-1948), не екзистувала повна середня школа на руській мові по шкільно 1970/1971. рік. У Руській Керестурі 1970. року отворена такв. Друга гімназія, односно Одділене гімназії Жарко Зренянин з Врбасу. Одділене трансформоване до Освітнього центру Петро Кузмик 1977. року. Середня школа на руській мові єдина поонеже несть подібної ані у карпатській державі ані у Швеції (Папуга 2000; Бучко Рац 2009). Ту і інтернат, хтори оможливають уписування школярів з Сербії і з інших країн у хторих живе Руснаків/Русинів. Барз значне напам'ять же середня школа у Руській Керестурі отворена і за середньошкільних Руснаків/Русинів з карпатського ареалу, що окреме вигідне за школярів з Закарпатської області України хтори на своїй варіанти руської мови не мають скоро нічого од освітньої вертикалі хтора екзистує у Сербії (Magosci 2004).

Образовна вертикала руского языка у Войводини/Сербиї ше не закончує зоз стредню школу Петро Кузмяк. Вона ше руша од предшколского образования по университетски уровень. Оддзелене за русинистику на Филозофским факультету у Новим Садзе находзи ше на верху образовней вертикали.

Случай руского языка хтори у службеним хаснованю уж даскельо децениї, як у покраїнских органах, так и на території шейсцох општинах у хторих Руснаци жию у значним чишлє, вшелїяк же представя приклад за велї розвитши европски дружтва и держави. Законодавство Сербиї у подполносци у складу зоз напрямками наведзенима у Рамиковей конвенції за защиту националних меншинох, хтору принесол Совит Европи (Фейса 2010: 154). Мож повесц же Сербия/Войводина обезпечела вельке довириє же меншински права у обласци образования, як и у обласцох култури, информования и службеного хаснования руского языка и писма буду, голем у значней мири, почитовани. Егзистованє Оддзеленя за русинистику у Новим Садзе свойофайтове потвердженє того твердзеня.

2. Лекторат и Катедра за руски язык и литературу

Оддзелене за русинистику у Новим Садзе започало як Лекторат за руски язык и литературу, хтори основани 1. септембра 1972. року, кед Юлиан Рамач избрани за лектора за руски язык. Три роки познейше, 1. децембра 1975. року Юлиан Тамаш избрани за асистента рускей литератури. Рамач и Тамаш робели у рамикох Катедри за русийски язык и литературу (Филозофски 1998: 52).

Лекторат за руски язык и литературу постал часц Института за педагогию 1979. року. Студийна група руского языка и литератури на Институту за педагогию основана 12. априла 1981. року. Юлиан Тамаш избрани за шефа студийней групи. Перша генерация студентох уписана академского 1981/1982. року.

Кед Юлиан Тамаш избрани за доцента, основана Катедра за руски язык и литературу (1983). У тим периодзе почали робиц Ксения Сегеди, Янко Рамач и Михайло Фейса, а створени и условия за полни штиророчни студії.

На початку функционованя Катедри студенти студирали руски язык и литературу ведно зоз сербскогорватским языком и югославянску литературу. З оглядом на то же руска популяция мала, Катедра за руски язык и литературу уключовала мале число студентох. Просеково було пейц уписаних студентох по академским року.

Наставніки на Катедри за руски язык и литературу почали робиц у окремих обставинах, у смислу же перше мушели науково описац свойо предмети и аж вец их могли преподавац на университетским уровню. То резултовало зоз публікованьом даскелїх капиталних творох од винїмно велького значеня за русинистику и славистику. Дзепоедни зоз нїх написал Юлиан Рамач: *Руска лексика* (1983), *Сербскогорватско-руски фразеологийни словник* (1987), *Словник лексики Гавриїла Костельника* (1991), *Сербско-руски словник* (1. том 1995, 2. том 1997), *Практична стилистика* (1996), *Прикметніцки конструкторїї у руским литературним языку* (1998), *Граматика руского языка* (2002), *Руско-сербски словник* (2010), *Словник руского народного языка* (2017); Михайло Фейса: *Английски елементи у руским языку* (1990), *Бешедуйме по английски и по руски* (1998), *Час и вид у руским и английским языку* (2005), *Русини/Руснаци/Ruthenians (1745-2005)* (1. том 2006, 2. том 2009), *Функционованє конструкторїї/форми В-ø у виражованю часово-видових одношеньох у приповедкох Гавриїла Костельника* (2009), *Нова Сербия и єй руска меншина* (2010), *Виреченьово конструкторїї у руским и английским языку* (2015), *Бешедуйме по руски* (2017), *Правописни словник руского языка* (2017); Юлиан Тамаш: *Руска литература: история и статус* (1984), *Гавриїл Костельник медзи доктрину и природу* (1986), *Руски Керестур – хронїка и история* (1992), *История рускей литератури* (1997); Янко Рамач: *Економски и дружтвени живот Руснацох у Южней Угорскей (1745-1848)* (1990), *Кратка история Руснацох (1745-1918)* (1994), *Школа у Руским Керестуре (1745-1918)* (1995), *Либер меморабилиум греческо католицкей парохії Бач Керестур Гавриїла Костельника* (1998), *Руснаци у Южней Угорскей (1751-1918)* (2007); Стеван Константинович: *Руска проза* (1995), *Идеології у дзевинскей литератури* (2006), *Безпечна култура и сказки*

(2006), *Проза од Гнатюка по 1941. рок* (2008).

Нова реформована студийна програма основних академських студійох прилапена у юнію 2003. року и применена у настави од школского 2003/2004. року. Одредзени дополнення тей програми прилапени у юнію 2005. року. По тей програми дипломовали 44 студенти: Ясмина Прегун (*Мена рошлінох на руским язiku, 1986*), Мария Даниш (*Историйно-типологийни аналогії у 3 мойого валалу Гавріїла Костельника у Рочних часцох Джемса Томсона, 1986*); Мария Горняк-Кухар (*Церковна терминология у руским язiku, 1986*), Весна Тиста (*Мотив зраження „оцох и дзецох“, генераційох, предкох и потомкох у литературним ділу Михала Ковача, 1987*); Владимир Гарянски (*Поезия Мирослава Стрибера медзи експресионизмом и фолклором, 1987*); Ксения Дудаш (*Женски роботи, 1988*); Блаженка Хома (*Пририхтоване и назви едлох у Руским Керестуре, 1988*); Олена Папуґа (*Руске обисце, 1989*), Даниела Колесар (*Народне лічене, 1989*); Мария Дротаров (*Творене меновнікох у ділох Михала Ковача и Мирона Канюха, 1989*); Ирина Балїнт (*Проблеми стандардизації руского литературного язика у Радио-Новим Садзе, 1990*); Любка Варґа (*Руске народне облєчиво, 1990*); Наташа Фа (*Колесарска терминология, 1994*); Снежана Гарди (*Особни хлопски и женски мена у Коцуре, 1996*); Соня Дюрко (*Женски мена у Руским Керестуре, 1999*); Златка Хлебашко (*Уплів сербскей литератури на руску литературу, 1999*); Габриєла Гудак (*Єдноставни форми поезиї у прози Юліяна Надея, 2000*); Мария Хома (*Стари народни бависка, 2001*); Каролина Джуджар (*Формоване меновнікох зоз суфиксами у рускей публицистичней литератури, 2001*); Наташа Шайтош (*Поезия Владимира Гарянского, 2003*); Славко Винаї (*Силвестер Саламон: Писні у прози и їх жридли зоз Нового завиту – Посланїци апостола Павла, 2003*); Любка Чапко (*Крачунски обичаї, 2004*); Павле Малацко (*Винчане Руснацох у Руским Керестуре од конца XIX вики по початок XXI вики, 2004*); Таня Гарди (*Смутне винчане, 2004*); Таня Бодянець (*Виразоване женскей природи у рускей литератури, 2006*); Ясмина Арва (*Народна маґия при Руснацох: приповедки, пришаги и клятви, 2006*); Анита Говля (*Особни мена и презвиска у Шидзе, 2007*); Александер Мудри (*Хасноване применовнікох у язiku Гнатюкових*

приповедацох, 2007); Тат`яна Яким (*Функционоване конструкції В-ø у ділу Дюри Папгаргая, 2008*); Зденко Лазор (*Хасноване потенцияла и прошлого потенцияла у руским язiku, 2008*); Оля Гаргаї (*Уплів поезиї М. Антича и О. Неша на дзецинску поезию Дюри Папгаргая, 2008*); Марина Кухар (*Євангелски гранічни ситуації у приповедкох Михала Ковача, 2009*); Борис Сакач (*Литературни архетипи у поезиї Михала Рамача, 2010*); Вероника Фейса (*Руска усна еротска проза и Бокачов Декамерон – характери, простор и стил, 2011*); Драґана Крстоношич (*Розлики медзи двома прекладами Тараса Бульби Н. В. Гоголя, 2011*); Богдан Рац (*Найфреквентнейши пожички у информативней програми по руски на ТВ Войводина, 2012*); Ася Папуґа (*Розвой вокалскей системи у руским язiku, 2013*); Оля Штефанко (*Рошлінски и животиньски швет у народних вереньох и обичайох при Руснацох, 2013*); Оля Русковски (*Числовніки у руским язiku, 2014*); Сандра Барань (*Библиография рускей литератури за дзеци зоз коментарями, 2014*); Оля Хома (*Уплів сербского язика на язык вистох у Рутенпресу, 2015*); Марина Рамач (*Англицизми у мултимедийней програми по руски, 2015*); Мирослава Чордаш Даждиу (*Типология руских сказкох, 2016*); Весна Бесермині (*Винчане и святочни бешеди, 2016*).

3. У складу зоз Болоньску декларацию

Катедра за руски язик и литературу пременована на Одделене за русинистику у цеку акредитации своєї новей студийней програми, базованей на Болоньскей декларациї. Мастерски академски студії тиж акредитовани 2008. року. У ствари, штиророчни основни студії організовані по 2006. рок, а пейцрочни студії (4 + 1), у складу зоз Болоньску декларацию, започати у академским 2006/2007. року.

У остатней децениї 17 студенти бранели своєю мастерски роботи: Зденко Лазор (*Императив и потенциял у руским язiku, 2010*); Тат`яна Яким (*Функционоване конструкції В-л у ділу Дюри Папгаргая, 2011*); Александер Мудри (*Польодїлска лексика, 2011*); Сенка Бенчик (*Гунґаризми у руским язiku, 2012*); Славко Винаї (*Руска поезия и проза у гранічних ситуаційох литературних родох, 2012*); Златка Чижмар (*Фразеология руского язика,*

2013); Андреа Медєши (*Германизми у руским языку*, 2013); Тамара Хома (*Руски язык медзи карпатскими славянскими языками и їх диалектами*, 2014); Марина Джуджар (*Прикметніки у руским языку*, 2014); Моника Абоді-Митрович (*Развој консонантскеј системи у руским языку*, 2014); Ана-Мария Рац (*Характеризованє човека у рускеј фразеології*, 2015); Гелена Папуґа (*Дієсловни префикси у предстандардизацийних публикацийох*, 2015); Сенка Иван (*Деминутив и аугментативи у руским языку*, 2015); Ана Римар (*Уплів українских писательох на Михайла Ковача*, 2015); Славица Чельовски (*Меновніки женского роду хтори означую живе*, 2015); Марина Кухар (*Типолоґия женских особох у рускеј литератури*, 2015); Александра Лендер (*Литературно-историйни дискурс драмских додаткох у часопису Шветлосц у периоду од 1952. по 2010. рок*, 2016). Дипломски роботи представляю хасновити жридла за руских студентох и школярох, за преподавачох руского языка и литератури, як и за шицких руских културних діячох. Обчекує ше же студенти хтори одбранєли своєю дипломски роботи буду бавиц активну улогу у културно-образовним живоце Руснацох у Сербії у першей половки XXI вику.

Образованє висококваліфікованих руских професорох кончи ше у складу зоз утвердзенима наставними програмами хтори, и попри даскеліх пременкох, вше уключую основни науково знаня руского языка, литератури, историй и фолклористики. При реформованю наставних планох и програмох, Оддзелєнє за русинистику ше руководзело зоз потребу за модернизованьом настави и прилагодзованьом ґу новим генерацийом чийо образованє пре обективни причини було иншаке од образования хторе достали предходзаци генерациї. Оддзелєнє водзел и факт же тоти нови генерациї студентох буду заняти у XXI вику. Намира була и висц вочи новому Закону о Университету, хтори уключел основни постулати Болоньскеј декларациї, як цо то участвованє студентох у роботі, континуованє оценьованє, можлівосц вибору и профілованє власней професії, цо ма буц видліве у додатку дипломи хтори студенти доставаю по законченю студийох.

Прилапена и європска система преношеня и акумулациї кредитох. Система преношеня и акумулациї кредитох до центру

кладзе студента и базована є на принципу транспарентности процесох учєня, настави и оценьованя. Її ціль же би олегчала планованє, реалізованє и евалуацию студийних програмох и мобилносци студентох през бодове вреднованє резултатох у учєнї. Такволани ЕЦТС (ECTS) кредити виражую обсяг учєня хтори засновани на дефінованих виходах учєня и роботним обтерхованю. 60 ЕЦТС кредити/боди додзелюю ше виходом учєня и роботному обтерхованю под час порядного академского року або його еквиваленту хтори облапая одредзєне число образовних компонентох (<https://ec.europa.eu/education> 2015: 10). Кредитна система (звичайно виражена зоз цалима числами) обдумана же би олегчала студентом рушац ше у розличних жємох, т. є. же би национални системи високого образования були компатибилнейши. Студенти зоз даскеліх оддзелєньох Филозофского факултета у Новим Садзе студирали на європских универзитєтох (напр. У Прешовє, у Словацкеј, и Гданьску, у Польскеј) у рамикох програми Еразмус +.

Же би ше реалізовали акредитовани наставни план и програма, як и пре пензионованє др Юлиана Рамача (рядови професор за руски язык) и др Юлиана Тамаша (рядови професор за руску литературу) на Оддзелєнє за русинистику прияти Анамариа Рамач Фурман, Александер Мудри и Стеван Константинович.

Нєшка на Оддзелєнє за русинистику шєсцєро заняти: др Янко Рамач (рядови професор за историю Руснацох и шеф Оддзелєня), др Михайло Фейса (рядови професор за руски язык и заменік шефа Оддзелєня), др Стеван Константинович (позарядови професор за руску литературу), мср Александер Мудри (асистент за руски язык), мр Ксєния Сєґєди (висша лекторка за руски язык) и мср Анамариа Рамач Фурман (висша лекторка за руски язык).

Члєни Оддзелєня за русинистику участвовали у векшим числу покраїнских и рєпубличних проєктох. У рамикох тих проєктох вигледовани сучасни руски язык и руско-сєрбска двоязичносц, руски язык поровновани зоз славянскими языками Карпатского ареалу и контрастовани зоз анґлийским языком, а правописни правила осучаснєни и унапредзєни; преучовани язык и стил

русских писательств зок Войводи́ни, руски літературні твори порівнювані зок творами других писательств у жеми і іноземстві, а окрема увага пошвещена дзєцинскєй літератури, історії і фолклористики Руснацох. Роботи хтори настали на покраїнських і рєпублічних проєктах представлєні на велїх конгрєсах, симпозіюмах, наукових сходах і обявїювані у новим науковим часопису Оддзєлєня *Русиністичні студії / Ruthenian Studies* (ISSN 2560-3612, eISSN 2560-3914; <http://rusinisticnisti.ffi.uns.ac.rs>) і у других домашніх і медзїнародних часописах, як і у зборніках роботах і монографіях. Актуалні проєкти Міністерства просвіти, науки і технологійного розвою Рєпубліки Сербії *Язики і култури у часу і простору* (число 178002) і *Дискурси меншинських язїкох, літературах і културах у юговосточнєй і централнєй Європи* (число 178017).

Од снованя Оддзєлєня за русиністику профєсорє Оддзєлєня мали барз добре медзїнароднє сотрудніцтво зок універзітєтами і другима інстїтуціями у жеми і іноземстві. Значні контакти і сотрудніцтво зок зродніма наставно-науковима інстїтуціями у іноземстві вїтворєні нє лєм зок славянськими центрами у жемах у хторих жїю Руснаці/Русїні, алє і зок другима славянськими центрами у швєцє. Профєсорє Оддзєлєня за русиністику, з єдного боку, прїяли велїх рєномованих профєсорєх-русинїстох, а, з другого боку, булі госці на велїх універзітєтах (напр. У Прєшовє, Ужгородзє, Ѓданьску, Краковє, Будапєшту, Кїєвє, Москві, Торонту і др.). Черанка наставнікох хвїльковє шє рєалїзує у склопу програми Еразмус +.

4. Руски курси на Оддзєлєню за русиністику

Курси руского язїка: Історія руского літературного язїка (І семєстер, 2 + 1, 6 ЕЦТС), Фонетика руского язїка (ІІ семєстер, 1 + 2, 6 ЕЦТС), Морфологія руского язїка І (ІІІ семєстер, 2 + 2, 6 ЕЦТС), Морфологія руского язїка ІІ (ІV семєстер, 2 + 1, 6 ЕЦТС), Синтакса руского язїка І (V семєстер, 1 + 1, 6 ЕЦТС), Правопис руского язїка (V семєстер, 1 + 1, 6 ЕЦТС), Мєтодіка і тєхніка прєкладаня на руски язїк І (V семєстер, 2 + 2, 6 ЕЦТС), Синтакса руского язїка ІІ (VІ семєстер, 2 + 2, 6 ЕЦТС), Мєтодіка і тєхніка

прєкладаня на руски язїк ІІ (VІ семєстер, 2 + 1, 6 ЕЦТС), Синтакса руского язїка ІІІ (VІІ семєстер, 1 + 2, 6 ЕЦТС), Лєксїкологія руского язїка І (VІІ семєстер, 2 + 1, 6 ЕЦТС), Історїйна ґраматика зок карпаторусїнським язїком (VІІІ семєстер, 1 + 3, 6 ЕЦТС), Лєксїкологія руского язїка ІІ (VІІІ семєстер, 2 + 1, 6 ЕЦТС). Шицкі наведзєні курси руского язїка обовязні. Курси руского язїка на мастєрських акадємських студїях: Мєтодологія філологіїних дїсциплїнох (І семєстер, 2 + 2, 6 ЕЦТС), Рускє дїєслово (І семєстер, 3 + 2, 6 ЕЦТС), Лєксїчні тєрєнські вїґлєдованя (І семєстер, 3 + 2, 6 ЕЦТС), Руски язїк у вїйводянським окуржєню (І семєстер, 2 + 1, 6 ЕЦТС). Курси трїма др Михайло Фєйса. Ѓого колєґовє, мр Ксєнїя Сєґєдї і мср Анамарїа Рамач Фурман, вїшї лєкторкї за руски язїк, і мср Алєксандєр Мудрї, асїстєнт за руски язїк, тїж уклєчєні до рєалїзації програми студїраня руского язїка. Ѓу наведзєним тєба додац і шїтїри курси (од уровнєя А1.1 по уровєнь А2.2) за студєнтох філологіїних оддзєлєньох Фїлозофського факултєта хтори мєжє вїучовац руски язїк як вїборні прєдмєт. Рєалїзованє програми тїрєва шїтїри семєстїри (0 + 4, 3 ЕЦТС). Курси руского язїка шє мєжє отрїмовац і на Оддзєлєню за мєдїї дзє сущєствує мєжлївосц уписованя двох буджєтських студєнтох.

Руски літературні курси: Руска усна література (ІІ семєстер, 1 + 1, 6 ЕЦТС), Руска література XX вїку – поезїя (ІІ семєстер, 2 + 1, 6 ЕЦТС), Руска література XX вїку – наратївна і драмська проза (ІІІ семєстер, 2 + 1, 6 ЕЦТС), Руска література XX вїку – критика і наука о літературї (ІV семєстер, 2 + 2, 6 ЕЦТС) і Руска дзєцинська література (VІІ семєстер, 2 + 1, 6 ЕЦТС). Курси рускєй літератури на мастєрських акадємських студїях: Дїло Гаврїїла Костєльнїка: поетика і інтєрпрєтація (І семєстер, 3 + 2, 6 ЕЦТС) і Рєґїональні руски літературні традиції (І семєстер, 3 + 2, 6 ЕЦТС). Курси трїма др Стєван Константїновїч.

Історїїні і фолклорїстїчні курси: Фолклорїстїчні студїї (І семєстер, 2 + 0, 6 ЕЦТС), Історія руского народа І (ІІІ семєстер, 2 + 2, 6 ЕЦТС), Історія руского народа ІІ (ІV семєстер, 2 + 0, 6 ЕСПБ) і Културна історія руского народа (VІ семєстер, 2 + 0, 6 ЕЦТС). Історїїні курс на мастєрських акадємських студї-

йох: Руске питанє у стредней Европи XX вику (I семестер, 2 + 1, 6 ЕЦТС). Курс трима др Янко Рамач.

Планира ше же би студенти Оддзелєня преучовали руски язык, литературу и историю ведно зоз анґлийским языком, литературу и историю од академского 2019/2020. року.

Оддзелєне за русинистику ма библиотеку зоз коло 4.000 руских библиотечних єдинкох (кнїжки, словнїки, часописи итд.) у рами-кох Семинару за славистику. Руски библиотечни єдинки купени або достати на дарунок (напр. од Гавриїла Надя, Любомира Медеша и Миколи Кочиша). Библиотека ма авторски и предметни каталог кнїжкох. Од 2007. року уключена є до взаємней библиографско-каталогской бази податкох. Од 1996. року континуовано ше формує електронски каталог. У семинарских просторийох студентом на розполаганю кнїжки и часописи за їх курси, як и словнїки и приручнїки. У читальных студенти можу хасновац компютери зоз стаємну интернетску конекцию же би могли мац приступ гу найновшим информацией о наукових и фахових темах.

Филозофски факултет организує и активносци под назву Отворени дзвери. Политика отворених дзцєрох оможлївює заинтересованим, окреме потенциалним студентом, же би пришли на 17 оддзелєня Филозофского факултета три раз до рока и дискутовали углавним о примацим процесу (<http://www.ldoceonline.com>), 19 студийних програмах (Компаративна литература зоз теорию литературы, Анґлийски язык и литература, Французки язык и литература, Немецки язык и литература, История, Мадярски язык и литература, Журналистика, Педагоґия, Филозофия, Психолоґия, Румунски язык и литература, Русийски язык и литература, Руски язык и литература, Сербска литература и язык, Сербска филология у контакту зоз мадарску/словацку филологию, Сербска филология: сербски язык и литература, Словацки язык и литература, Социолоґия, Социална робота; <http://www.ff.uns.ac.rs>), о 22 програмах мастерских студийох (Комуникацийни студийи, Компаративна литература зоз теорию литературы, Анґлийски язык и литература, Немецки язык и литература, История, Мадярски язык и литература, Педагоґия, Филозофия, Психолоґия, Романистика, Румунски язык и литература, Руски язык и литература, Сербски

литература и язык, Сербска филология: сербски язык и литература, Словацки язык и литература, Социолоґия у социалней заштити, Социална робота, Социолоґия, Сербска филология: сербски язык як странски язык, Мастер у конференцийним толмаченю и прекладаню, Лидерство у образованю; *ibid.*) и о 8 докторских студийних програмах (История, Язык и литература, Педагоґия, Филозофия, Психолоґия, Социолоґия, Методолоґия настави, Интердисциплинарна докторска програма зоз дружтвених и гуманистичних наукох; *ibid.*). То и нагода за професорох же би ше упознали зоз потенциалними будучими студентами.

Оддзелєня Филозофского факултета (Оддзелєне за компаративну литературу, Оддзелєне за анґлистику, Оддзелєне за германистику, Оддзелєне за историю, Оддзелєне за гунґаристику, Оддзелєне за медийни студийи, Оддзелєне за педагоґию, Оддзелєне за филозофию, Оддзелєне за психологию, Оддзелєне за романистику, Оддзелєне за румунистику, Оддзелєне за русинистику, Оддзелєне за сербски язык и линґвистику, Оддзелєне за сербску литературу, Оддзелєне за славистику, Оддзелєне за словакистику, Оддзелєне за социологию; *ibid.*) организую и Алумни клуб за контакти и сотруднїцтво зоз дипломованими студентами.

Необходне визначиц же Оддзелєне за русинистику Филозофского факултета у Новим Садзе представя єден з наймоцнейших русинистичних центрех у швеце. Наставнїки можу участвовац у черанки на основи билатералних спорозуменьох о сотруднїцтве або проектах хтори стимулюю мобилносц студентох и наставнїкох (Еразмус + и ЦЕЕПУС). З оглядом же у XX вику була мала комуникация медзи славистичними центрами, односно медзи войводянскими Руснацами и карпатскими Руснацами/Русинами/Лемками, вшелїяк же слово о значним полєпшаню медзисобних контактах.

5. Заклученє

Оддзелєне за русинистику на Филозофским факултету у Новим Садзе ше находзи на верху образовней вертикали при войводянских Руснацох. Представя найвисше образованє на руским языку.

Оддзелене за русинистику почало егзистовац як Лекторат руского языка и литературы, хтори основани 1972. року. Лекторат прероснул до Катедри за руски язык и литературу 1981. року. Катедра преименована до Оддзеленя за русинистику под час акредитованя своей новей студийней програми, на основі Болоньской декларації. Нови курикулум Оддзеленя акредитовани 2008. року. У роботі, медзи иншим, описани и часці курикулума хтори релевантни за русинистику.

Понеже руске жительство у Войводини малочислене, Оддзелене за русинистику уклучує мале число студентох – просеково пейц студентох рочне. Цо ше дотика професорох Оддзеленя, вони робя у окремих обставинах прето же муша перше описат свой предмет же би го потим могли преподавац. То резултовало зоз публікованьом даскелїх капиталних творох. Заклучно з нешкайшим дньом одбранена 61 дипломска робота. Оддзелене за русинистику єдинствене у правим смислу слова.

ЛИТЕРАТУРА

БУЧКО РАЦ, Т. (2009) «Основна школа и Гимназија Петро Кузмјак». In: Фейса, М. ред. *Русини/Руснаци/Ruthenians (1745-2005) II*. Нови Сад: Филозофски факултет – Одсек за русинистику, ИК Прометеј и КПД ДОК, 248-252.

ФЕЙСА, М. (2009) «Найвисши ступень меншинского образования». In: *Карпатские русины в славянском мире*, Москва и Братислава: Univerzita Komenského v Bratislave – Filozofická fakulta – Katedra všeobecných dějin и Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова – Исторический факультет – Кафедра истории южных и западных славян, 257-269.

ФЕЙСА, М. (2010) *Нова Србија и њена русинска мањина / Нова Сербия и њї руска меншина / The New Serbia and Its Ruthenian Minority*. Нови Сад: ИК Прометеј и КПД ДОК.

FEJSA, M. (2012) "Department of Ruthenian Studies". In: Rață G. and Palicica M. eds. *Academic Days of Timisoara: Social Sciences Today*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 166-172.

Филозофски факултет (1998) "Катедра за русински језик и књижевност". In: *Информатор*. Нови Сад: Филозофски факултет, 52-54.

Филозофски факултет (2006-2007) *Наставни план и програм – Студијска група: Русинистика*, Нови Сад: Филозофски факултет.

MAGOCSI, P. R. red. (2004) *Русиньский язык*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej.

ПАПУГА, И. (2000) *Руска гимназија*. Руски Керестур и Нови Сад: Основна школа и Гимназија Петро Кузмјак и Дружтво за руски язык, литературу и културу.

ЯКИМ, Т. ред. (2009) *Руснаци у Србији – Информатор*. Руски Керестур: Национални совет рускей националней заєднїци, Завод за културу войвођанских Руснацох и НВУ Руске слово.

Sources from the Internet

"Bachelor Studies, Master Studies and Doctoral Studies", Faculty of Philosophy. <http://www.ff.uns.ac.rs/english/home.html> (25. 08. 2018)

ECTS Users' Guide, European Union. https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/ects-users-guide_en.pdf (25. 08. 2018)

"Open-door-policy", *Longman Dictionary of Contemporary English*. <http://www.ldoceonline.com/dictionary/open-door-policy> (25. 08. 2018)

Русинистични студии / Ruthenian Studies, Филозофски факултет. <http://rusinisticnisti. ff.uns.ac.rs/index.php/rs> (25. 08. 2018)

prof. Dr. Mihajlo Fejsa
Univerzitet u Novom Sadu
Odsek za rusinistiku
Zorana Djindjica 2
21000 - Novi Sad
Srbija

fejsam@gmail.com

НИКОЛАЙ БЕСКИД В ПРОЦЕСІ КРИШТАЛІЗАЦІЇ РУСИНЬСЬКОЇ НАРОДНО- ЯЗЫКОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ НА ПЕРЕЛОМІ XIX. І XX. СТОРОЧА¹

Анна ПЛІШКОВА

Abstract

This contribution focuses on the linguistic and cultural situation in the Subcarpathian Rusyn region at the turn of the 19th into the 20th century which was characterized by the Russophile orientation. That orientation influenced the thinking and career of Dr. Nikolai Beskyd who then became its active supporter. The article also depicts the difficulties involved in the development of the Russophile and later also the Ukrainophile national and linguistic ideology in the cultural and social life of the Carpatho-Rusyns.

Keywords: Carpatho-Rusyns. Nikolai Beskyd. Rusyn language. Russophile tradition.

1. Вступ

На переломі XX. і XXI. стороча ся перед нами отворило множество тем, проблемів і авторів, котры ся в минулости якимесь способом дотыкали території Карпатської Русі і ей автохтонного жытельства – карпатських Русинів. Рік 1989 був тым переломным, котрый нашим сучасникам, главно середній і молодшій генерації, поміг дістати ся к творам тых авторів, а через них к поглядам на формованя народної ідентичности містного жытельства, яке од давна ся называло *руськыма людми*. А через їх погляды і к народным ідеологіям (русофільській, українофільській, русинофільській), під впливом яких ся розвивала культура,

1 This work was supported by the Slovak Research and Development Agency under the contract No. APVV-0689-12.

школство, народностный, але і політичний живот наших попередників, в якім ся сформовали визначны особности, ідеї котрых у конкретных історичных періодах детерміновали процес кришталізації народної і языкової ідеології містної русиньської громады. „Карпатская Русь“ (Ужгород 1920), „Карпаторусская древность“ (Ужгород 1928), „Кириллица и глаголица“ (Ужгород 1930), „Карпаторусская правда“ (Homestead, США 1933), „История Пряшевской грекокатолической епархии“ (*Американский русский месяцеслов на 1933 г.*), „Краткий исторический очерк Пряшевщины“ (*Пряшевица*, Прага 1948) і други публікації были меджі першыма, які ся нам дістали до рук, і то не з карпаторусиньської области, але споza океану – од Карпаторусиньского научного центра в США і з Бібліотеки карпаторусиністики Торонтської університету од історіка і фундатора той бібліотеки проф. Др. Павла Роберта Магочія. Як теми, так і мено їх автора многим з моєї генерації ніч не говорили. В школах і в предписаных учебныма основами учебниках історії про основны і середні школы, в котрых о історії і культурі карпатських Русинів не было нігда ани слова, з меном такого ученого, священника і історіка з русиньского роду, Др. Николая Бескида, сьме ся нігда не стрітили. А хоць бы сьме ёго творы і зареєстровали, і прочітали, думаеме собі, же без знаня історичного, культурно-сполоченьского і політичного контексту, в якім ся формовали карпатськы Русины, тяжко бы сьме порозуміли авторському трактованю общественно-політичных процесів, явів і проблемів, які позначили народно-ідентифікачны процеси карпатських Русинів. Без знаня об'єктивної правды тяжко мож об'єктивно оцінити вклад того або іншого автора до історії того ці іншого народа.

2. Забытый історік і забыта історія народа

Выше уведжены творы, а є їх намногоо вєце – нєлем з історичнов, але тыж з етнографічнов і літературнов проблематіков,² належать єдному авторови, який належить к визначным істо-

2 ХОМА, В. (2005) ПгДр. Николай Бескид – визначный Карпаторусин. In: БЕСКИД, Г. (Зост.) *Николай Бескид на благо Русинів*. Ужгород: Выдавательство В. Падяка, с. 130-135.

рікам карпатських Русинів першої половини ХХ. ст. – Др. Николаєви Бескидови. Іде о єдного з найвызначнішых потомків з русиньского патріотичного священницького роду Бескидовых, корінь якого є певно засаженный в русиньскім селі Легнава (окр. Стара Любовня). Згодов обставин ся народив в селі Болдогкеварая, недалеко міста Абауй Сантов в сучаснім Мадярську, де ёго отець Александер був грекокатолицьким священником, але в парохії, яка належала під Пряшівску єпархію. Быв гордый на свій священницький род, о яким говорить у своїй автобіографії: „Мій отець Александер ся народив в Лукові, Бардеївского окресу в 1854 році, стрыко Григорій – в 1829 році в Кобулніцах, окрес Гіралтовці. Прадідо Михаїл ся народив у 1796 році в Якубьянах, окрес Стара Любовня. Вшиткы трёми были священниками...”³

У священницькій традиції свого роду продовжував і Николай, який був высвячений за грекокатолицького священника в році 1907, а в роках 1923 – 1928 був парохом у Легнаві. До історії карпатських Русинів але у бівшій мірі ся записав як учений-історік, абсолвент Філозофічної факулты Універзіты Regino Hungarica Francisko-Jozefina в румуньскім місті Клуж, де в році 1910 здобыв титул „доктор філософії”, а таксамо як політичний і культурный діятель, єден із основателів Руськой народной партії (1919), председа Общества Александра Духновіча в Ужгороді, редактор і заснователь новинок „Голось русскаго народа” (1920) в пряшівскім регіоні. Подобно як членове ёго родини, і він сам був завзятым русофілом і вшиткы свої работы по розпаді Австро-Угорьска написав у російскім языку. Высоко позітивным фактом в ёго діяльності і научных работах є ёго інтерес о русинство, хочь в контексті русофільской ідеології русинство у нёго сплывають з руськостёв, але не має антірусиньскый характер. Наспак, подля споминів братового сына Гавриїла,⁴ Николай із своїм братом Євгенієм, жыючи в Легнаві близко польских Лемків, утримовали з Лемками живы приятельскы контакты, а по розпаді Австро-

3 Тамже, с. 131.

4 БЕСКИД, Г. (2009) Николай Бескид в моїх споминах. In: БЕСКИД, Г. (Зост.) *Николай Бескид як субект і обект історіографії (Выбір із творчости і оцініня діятельства русиньского історіка)*. Пряшів: Русиньске культурно-освітне общество А. Духновіча, с. 110.

Угорьска были у Флоринці підпорити формууючу ся Флориньську республіку,⁵ выголошену 5. децембра 1918 конгресом з 500 делегатами зо 130 сел регіону, перед якими выступили із своїма підпорными прословами, підтримуючі народно-ідентіфікачный процес Лемків і їх жадости на потенціалне споїня з южнокарпатськыма Русинами.

На основі активіт Др. Николая Бескида (29.6.1883 – 10.12.1947) ся не мож не додумати, же як священник, історік і народный діятель мусив до якоїсь міры позначіти розвой культурно-общественного, церковного і політичного жывота карпатських Русинів, главно по розпаді Австро-Угорьска і на початках формования Чехословацькой республіки зачатком ХХ. стороча, бо став ся активным представителем формууючої ся тогочасной народно-языковой і культурной ідеології в громаді карпатських Русинів.⁶ Окрем іншого, Николай Бескид остро критізовав чехословацьку владу за недотримане обіцяня дати автономію Підкарпатській Руси. Свої погляды на тоту тему обгаєвав главно у двох уж споминаных історічно-полемічных работах „Карпатская Русь” (1920) і „Карпаторусская правда” (1933).

Вклад Н. Бескида як ученого до розвоя народной ідеології карпатських Русинів активно освітлював по році 1989 єден із жыючих потомків ёго роду, сын ёго брата Євгенія – Гавриїл Бескид (нар. 28. 9. 1929 в Кошіцах, доднесь жыє в Пряшові), а то посередництвом своїх частых публікацій в русиньских періодіках *Русин* і *Народны новинки*, посередництвом самостатно выданных двох книжных публікацій⁷ і дакількох научных семінарів присвяченых жывоту і творчости свого стрыка. Тым по

5 ГОРБАЛЬ, Б. (2010) Лемківська республіка Флоринки. In: *Енциклопедія історії та культури карпатських русинів*. Укладачі Павло Роберт Магочій, Іван Поп. Ужгород: Видавництво В. Падяка, с. 401-402.

6 МАГОЧІЙ, П. Р. - ПОП, І. (2010) Бескид Микола. In: *Енциклопедія історії та культури карпатських русинів*, с. 49-50; БЕСКИД, Г. (Зост.) (2009) *Николай Бескид як субект і обект історіографії (Выбір із творчости і оцініня діятельства русиньского історіка)*. Пряшів: Русиньске культурно-освітне общество А. Духновіча.

7 БЕСКИД, Г. (Зост.) (2005) *Николай Бескид на благо Русинів*. Ужгород: Видавтельство В. Падяка. 180 с.; БЕСКИД, Г. (Зост.) (2009) *Николай Бескид як субект і обект історіографії (Выбір із творчости і оцініня діятельства русиньского історіка)*. Пряшів: Русиньске культурно-освітне общество А. Духновіча. 200 с.

році 1989 мотивовав к інтензивнішому баданню і об'єктивізації життя і творчості Н. Бескида сучасних авторів. Вдяка його ініціативам тема нелем Николая Бескида, але цілого визначного роду Бескидових наново ся вертатъ к Русинам і припоминають їм визначних людей русинського роду, яких мєно резонувало далеко за границями Карпатської Руси.

В общім мож повісти, же діяльність і публікації Н. Бескида реєстрували і оцінювали як тогочасні, так на них обертають свою позорність і сучасні автори – історіци, літератори, лінгвісти. В своїх роботах розкривали і розкривають перед сучасниками особність Др. Н. Бескида і його вклад до історіографії і історії карпатських Русинів. Уведемо висловы на його адресу холем дакотрых з них:

Євменій Сабов: „Выдания як поезії А. Духновича, так і Ю. Ставровского-Попрадова ся стали настольныма книгами нелем про любителів родной літературы, але книжками про школярів, учителів, лекторів нашой письменной літературы... Кєдь у Духновича і Є. Фенцика не грає роль абсолютной творчості, бо была лем ей частєв, Ставровский-Попрадов є поетом Божой милости, зато і зборник його стишків має велике значіння тым вєце, же збератель і редактор Др. Николай Бескид схоснував вшиткы доступны істочники, котры мають велику ціну...”⁸

Павел Роберт Магочій: „В меджівойных роках належав [Н. Бескид] к найпліднішым бадателям з пряшівського регіону.”⁹

Станіслав Конєчні: „Dr. N. A. Beskid bol v Československu najvýznamnejším rusínskym historikom svojej doby, a to tak výberom problematiky, ako aj úrovňou jej spracovania. ... Jeho hlavnou prednosťou ako historika bolo to, že z hľadiska metodologického i heuristického zložitú a rozsiahlu historickú látku zvládol veľmi dobre a spravidla vyvodzoval adekvátne závery. Pravda, nepodarilo sa mu prekročiť tieň vlastnej národno-kultúrnej identity, ktorá do istej miery poznačila jeho prístup k historickým faktom a ich interpretáciu.”¹⁰

8 БЕСКИД, Г. (2009) Жывотна і творча путь Николая Бескида. In: БЕСКИД, Г. (Зост.) *Николай Бескид як субект і обект історіографії*, с. 17.

9 МАГОЧІЙ, П. Р. (1994) *Русины на Словенську*. Пряшов: Русинська оброда, с. 42.

10 KONEČNÝ, S. (2009) Historické dielo N. A. Beskyda v medzivojnovom období. In: БЕСКИД, Г. (Зост.) *Николай Бескид як субект і обект історіографії*, с. 152.

Андрій Шлепецький: „Днесъ мы зась перегортуємъ сторонкы его научных работ [Н. Бескида] і учіме ся тому кропотливому труду, який був выконаний нашим народным просвітителєм, новым будителєм XX. стороча.”¹¹

Василь Хома: „Вєкше значіння про русинську сучасність мають історічно-літературны выскумы Бескида творчості ... будителів. Главно у найджіню і опублікованю мало знамых творів і текстів ці уж Духновича, Ставровского-Попрадова або Фенцика. В тім змыслі его принос до русиністики, до русинської літературы од Духновича до нашой недавной минулости є немалый. Він обновив сполоченський і научный інтерес Русинів нелем до будительських особностей, але і до їх творчості, котра значіла возроджіння Русинів. В тім Бескид відів значіння будительской і постбудительской генерації. Він не пішов путєв білоємігрантської концепції ці карпаторуськості. В тім его почін мож акцептовати як позитивный принос і про наше сучасне русинство... В тім змыслі в его наслідстві мож найти мотивуючі імпульзы про сучасны потреби Русинів Словєньска.”¹²

З далшых авторів і бадателів, котрых заінтересувала особність і творчість Н. Бескида, мож спомянути: Олену Рудловчак, Штефана Добоша, Димитрія Попа, Івана Попа, Іштвана Удварі, Гавриїла Бескида, Петра Шворца, Валерія Падяка, Кветославу Копорову, Тібора Міклоша Поповіча і многих інших домашніх і заграничних учєных.

3. Языково-культурны і політичны детермінанти doby і їх выслідкы

Др. Николай Бескид жив і діяв у визначнім, але комплікованім періоді історії карпатських Русинів, у котрім ся рішали основны вопросы народной і языковой ідеології і народного єствованія Русинів.

Історія документує, же і представителі русинського інтелектуального і політичного жывота, подобно як і другы сусідні народы, од другой половины XIX. ст. пробовали вирішыти ділему

11 БЕСКИД, Г. (2009) Жывотна і творча путь Николая Бескида, с. 17.

12 ХОМА, В. (2009) ПгДр. Николай Бескид – визначный Карпаторусин, с. 135.

о народній приналежности карпатських Русинів і о подоби їх літературного языка. Вирішнія той ділеми і настолія народно-языковой ідеології творить основу тзв. русиньского языкового вопросу, оживлїнєм якого сьме ся стали свідками зась – на кінцю XX. столїтя.¹³

На основі історичних робот минулых і сучасных ученых можемо конштатовати, же вшыткы пробы створити літературный язык про карпатських Русинів были орьєнтованы на штири языки, якы мали вызначный вплив на крішталізацію народно-языковых ідеологій меджі карпатськыма Русинами:

а) церковнославянський, респ. закарпатський варіант церковнославянського языка (2. половина XVIII. ст. – 1848),

б) російський язык (респ. великоруський, 2. половина XIX. ст., меджівойновий період 1919 – 1939),

в) український язык (20. і 30. роки XX. ст., але главно період од школьського рока 1953/1954),

г) містны діалекты Русинів (XVII. ст. і зачаток XVIII. ст., друга половина XIX. ст., перша пол. XX. ст., але главно по р. 1989).¹⁴

Роки активного жывота і творчости Николая Бескида (1883 – 1947) – припадають на період експанзії російського языка до Карпат. Під його впливом, в кругу родини стотожненой з русофільськыма традиціями і під впливом середнєшкольської освітньої системи на базі *карпаторуського* языка проходило формованя Н. Бескида на свідомого і активного русофіла.

О своїй вихові він так повів: „Жылот так хотїв, же я був вихованный в середі мадярської културы, але в родині ся нігда не забывало, же сьме Русины. Чоловік собі народность не выберать, бо ся уж народить в кругу даной народности, а перебіговати к чужому, свого ся ганьбити, поважовало ся за ганьбу, зато сьме ся снажили быти ужыточныма тій народности, котра нам была Богом дана. Мій ціль був єден: проглубити нашу народну само-

13 MAGOCSI, P. R. (1996) Rusínska jazyková otázka znova nastolená. In: MAGOCSI, P. R. (ed.) *A new Slavic Language is born. The Rusyn Literary Language of Slovakia / Zrodil sa nový slovanský jazyk. Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku*. New York: Columbia University Press, s. 15-40.

14 MAGOCSI, P. R. (1987) *The Language Question among the Subcarpathian Rusyns*. Fairview, New Jersey: Carpatho-Rusyn Research Center.

свідомость і двигати славу карпатських Русинів.“¹⁵

Николай Бескид ся учів у Пряшівській главній кралівській католицькій гімназії, де в школьськім році 1899/1900 зматуровав. Перелом столїть був часом сильной мадярізації, народностного утиску, спроваджованого неприязним діянням школьського закона грофа Алберта Аппоні (1907), главным цілєм котрого была мадярізація немадярських школярів і народів. Закон укладав учителям виховлєвати у вшыткых школярів чутя приналежности к мадярському народу і якраз школы ся стали найефективнішим, навйше ай законным, інструментом той асимілячній політики. Язык, на яким ся в народных школах пряшівського регіону до того часу вело навчання (в році 1874 было 247 таких школ), ся зачав мінити з *карпаторуського* на мадярський. У самім пряшівськім регіоні зачатком XX. ст., в році 1906, таких школ зістало 23 а в роках 1907 – 1912 – іщі 68 білінгвалных мадярсько-русиньських школ ся цалком помадярчило, причім кількість школ, в яких ся вжывала якась із форм русиньського языка, ся зменшыла з 23 на 9.¹⁶

Гімназія, на якій штудовав Н. Бескид, была єднов з білінгвалных школ іщі і на зачатку XX. ст., де ся вело навчання *карпаторуського* языка про будучіх священників („Ruthén nyelv“). Свідчить о тім білетень той гімназії зо школьського року 1910/1911, в котрім ся русиньський язык учіло аж 60 студентів із греко-католицьких родин.¹⁷ Вызначый є тыж факт, же школа на тот ціль шпеціально ангажовала професора, в данім періоді то був Александер Седлак, котрый в тім часі був рядным професором Пряшівської греко-католицької півцєучительської препарандії.

Про першу половину XIX. ст. была характерістична теорія о церковнославянській языковій основі в народнім жывоті карпатських Русинів, хоць самы ей тогочасны основны представи-

15 БЕСКИД, Г. (2009) Жывотна і творча путь Николая Бескида, с. 6.

16 ЧУМА, А. - БОНДАР, А. (1967) *Українська школа на Закарпатті та Східній Словаччині (історичний нарис)*, ч. I. Пряшів: Науково-популярна бібліотека ЦК КСУТ, с. 110.

17 *Az Eperjesi Királyi Katholikus Főgimnázium. Értesítője az 1910 - 1911. Iskolai Évről. 1673 - 1911. Közzéteszi Dr. Tóth Sándor. Eperjes: Zavaczky-Könyvnyomda, 1911, s. 74-82.*

телі (М. Лучкай, І. Фогараші, А. Духновіч) практично од ній одступили уж скоріше а в практиці вживали язык выходивший з народной бісіды. Напротивагу, в другій половині XIX. ст. зазначив найбівшу експанзію в своїй історії *великоруський* язык, який ся зачав поважовати за язык цілославянський.

В часі народного возроджіння, коли славянські народи вирішили основны проблемы своєї народної екзистенції, русинська інтелігенція продовжовала вести полеміку о тім, котрый язык собі має выбрати на свої культурні цілі. Незрілость, недостойность і неєдностность інтелігенцію звели на „найлегшу“ путь – языковий проблем спробовати рішати приятєм языка *великоруського* за літературний язык карпатських Русинів.

В контексті домінуючої великоруської народної і языкової орієнтації в русинській громаді, русинські діятелі зарівно неговали вшытко, што было українське. Документують то высловы дакотрых наших культурных діятелів на адресу тогочасных галичских Українців і їх языка: Юлій Ставровський-Попрадов галичских Українців назвав радикалами, котры розбивають єдинство *руського* народа. О українськیم языку, котрый ся в Галічі певно уяв, повів, же про Русинів є чужий і зато го не можуть прияти.¹⁸ Євменій Сабов сконштатовав, же роботы, котры в українськیم языку выдавало львівське *Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка*, суть Русинам незрозумілы. Додав, же в Угорську нїт Русина, котрый бы таку языкову орієнтацію акцептовав.¹⁹ Іоан Сильвай українському славістови і етнографови Володимирови Гнатюкови написав: „... на тім боці Карпат (т. є. на выході Словакії і в Закарпатю) нїт ані єдного освіченого руського чоловіка, котрый бы ся захоплёвав вашим самостатным (т. є. українськым) правописом... Мы не можеме мати ніч сполочного, а зато ня охабте на покою“.²⁰

Ані такы категоричны высловы не могли поперти поларізо-

18 О одношіню Юлія Ставровского-Попрадова к Українцям поз. ПЕРЕНИ, Й. (1957) *Из истории Закарпатских Украинцев (1849 - 1914)*. Будапешт, с. 101.

19 САБОВ, Є. (1925) *Реч по случаю открытія памятника А. Духновича в В. Севлюше*. Ужгород, с. 34.

20 ГНАТЮК, В. (1899) *Причинок до історії зносин галицьких і угорських Русинів*. In: *Літературно-науковий вістник*. Т. 7. Львів.

ваность поглядів і на проросійську орієнтацію Русинів. Причіна была в абсенції языковых компетенцій, ведь російський язык не знали ані самы ведучі представителі той орієнтації. При ёго вживаню го деформовали, бо фонетічно го приспособлєвали народному языку. Наслідком того vznikнув російський язык тзв. *карпаторуськой*, респ. *пряшівской* редакції, як конштатовали Михайл Котрадов: „Мы пишемъ по русски, такъ якъ пишетъ розумнѣйшая, образованнѣйшая і большая часть русского свѣта, а письма свои и заграничныи читаемъ по выговору нашего народа...“²¹, або Євменій Сабов, підкреслюючи, же в 60. і 70. роках XIX. ст. учіла ся і говорила русинська молодеж літературным языком „в Пряшевѣ по пряшевскому а в Ужгородѣ по ужгородскому произношению“.²²

Вживання російського языка корешпондовало з тогочасными аристократичными поглядами міської русинської громады на язык. Подля них мав бы єствовати: „язык слугів“ і „язык панів“. З того аспекту російський язык мав мати аналогічну позицію як передтым мав церковнославянський язык, котрый тыж служыв лем высшим верьствам. Дану теорію підпоровала і підкарпатська традиція культурных контактів з Росією.

Російський язык у тім часі ся стає тыж політичним інструментом. Славянофільскы і офіціалны російскы круги в своїй експанзії прикладали велику роль Підкарпатській Руси і пряшівській области. Тоту языкову політику Росії порозумів визначный політичний діятель пряшівської области і Підкарпатської Руси – Адолф Добрянський.

Великоруська орієнтація наберала сили в роботах Духновичовых сучасників і наслідників. Окрем А. Добрянського тыж у Іоана Раковского, який таксамо перешов трансформацієв од языка *карпаторуського* як дописователь віденьського часопису *Вѣстникъ* (1850 – 1866), к *великоруському* як выдаватель будапештських новинок *Церковная Газета* (1856 – 1858). Правда, язык того часопису був характерістичный чістотов *великоруського* літера-

21 Ціт. подля ТІСНÝ, F. (1938) *Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi*. Praha: Orbis, с. 61.

22 САБОВ, Є. (1925) *Реч по случаю открытія памятника А. Духновича в В. Севлюше*. Ужгород, с. 34.

турного языка, бо переберав статі з російських часописів. Но многы читателі, главно галичске духовенство, з языком часопису не были спокійны. Раковский але язык часопису обгаёвав а сучасно крітіковав будованя языка на народній основі – а то з оглядом на велике множество одлишных діалектів Русинів.²³

Поносы на язык новинок не переставали, аж новинки страшили підпору свого донора – Сполку св. Штефана в Будапешті. По закроках влады Раковский од 10. юла 1858 выдає новый часопис *Церковный Вѣстник, для Русиновъ австрийской державы*. Їх язык наближує діалектам Русинів, респ. як сам конштатовав, выдає їх „на нашемъ областномъ языкѣ“ або „на такомъ языкѣ, какой у насъ въ употребленіи“.²⁴

В році 1866 Добрянський ведно з Раковским в Ужгороді заложили *Общество св. Василия Великаго*. Основов ёго работы было: выдаваня і розшырёваня школьских учебників, освітніх публікацій, часописів і под. В році 1867 общество зачало в Ужгороді видавати літературный часопис *Свѣтъ* (1867 – януар 1871) – першый славянський часопис адресований виключно підкарпатським Русинам.

Свѣтъ але надв'язав на традицію *общерусского* літературного языка. Наслідком того викликав неспокійність у читателів і передлатителів, яких поступно зачав страчати.

Зачатком року 1868 часопис не мав ані 200 передплатителів, причім редакція на своє прожытя потребовала їх мати 410. Прічінов упадку очівісно був одступ од народной бази языка, о чім говорить отворене письмо читателя, підписане псевдонімом „Верховинець“ у 1. числі 2. рочника: „Публика наша желаетъ, чтобы писати ‚по нашему‘, безъ ‚цифрованных‘ словъ, без ‚московскихх‘ слоговъ, безъ ‚новыхх‘ выражений.“²⁵

Зміны в языковій політіці редакція *Свѣта* не была способна зробити, а четвертым рочником *Свѣтъ* зникнув. Місто нёго *Об-*

23 ФРАНЦЕВ, В. А. (1931) *Изъ истории борьбы за русскій литературный языкъ въ Подкарпатской Руси въ половинѣ XIX ст.* Прага. Ціт. подля ТІСНЇ, Ф. (1938): *Увој..*, с. 65.

24 Тамже, с. 65.

25 ВОЛОШИН, А. (1921) *О письменномъ языкѣ Подкарпатскихъ Русинов.* Ужгород, с. 25.

щество св. В. Великаго (під редакцієв священника Віктора Гебея) зачало видавати тыжденник *Новый Свѣтъ* (януар 1871 – 1872) – подля граматіки Кіріла Сабова (1865), што значіло знову в російскім языку, але з наближінєм к народному языку.²⁶ По двох роках, кедь зникло *Общество св. В. Великаго* в р. 1872, і тот часопис перестав виходити.

На основі судьбы уведжених періодік мож было чекати наступ новой эпохи культурно-народного возроджіня Русинів (од року 1871). В ній як противага радикальному русофілству ся формовала ідея самостатной народности Русинів і розвоя русиньского культурного і народного жывота на базі народного языка. Тому цілю мали послужыти словники, котры поступно выдали Александер Митрак (1881, 1922), Ласло Чопей (1883) і Еміл Кубек (1906).

Послідню четверть XIX. ст. характерізовав упадок языковой культуры меджі Русинами як наслідок тиску мадярізації, якый зачатком 70-х років ся снажив завести латиніку намісто кіріліки до учебників набоженства і набоженьской літературы. К тій сітуації ся на сторінках русофільского часопису *Листокъ* (1885 – 1903) высловив ёго видаватель Євгеній Фенцик у статі під назвов *Путаница въ нашей письменности*.²⁷ Вказав на факт, же русиньскы авторы не знають російскій язык, зато вшыткы літературны творы Русинів суть „еднов великов языковов путаницѣв“, у якій не видно ниякого языкового прогресу. Подля нёго, языковый прогрес мож досягнути лем тогды, кедь писатель ся тримле даякой нормы і дотримує становлены правила правопису. Выходячі з традиції, Русинів і він вызывав, жебы за свій літературный язык прияли російскій.

Наконець ся ціла сітуація розвинула інакше: в 3. рочнику часопису *Листокъ* намісто стишків у російскім языку Є. Фенцик зачав публіковати русиньскы народны співанкы. Од року 1891 выдавать *Додатокъ к Листку*, язык котрого ся снажив приблизити народному языку Русинів. О тім, яку вагу мав тот русофільскій часопис серед русиньской громады на переломі XIX.

26 ПАДЯК, В. (2006) *Ужгородський тижневик „Новый свѣт“ (1871 - 1872).* Анотована бібліографія матеріалів та історичний нарис. Ужгород.

27 *Листокъ*, III, 5, 1887, с. 65-66.

і ХХ. ст., говорить такий факт: в році 1902, кедь ёго редактор умер, *Листокъ* мав лем 25 передплатителів. То свідчило о зослабліню позицій русофілів у тогдышній русинській громаді.

Паралелно з тым ся сформовала народна інтелігенція, котра вшыткы вопросы народного жывота, т. є.: вопрос літературного языка, народной ідентичности, культурной орьєнтації і т. д. хотїла рішати в згодї з народныма потребами русиньской громады. Треба додати, же пробы завести російський язык як єдиний літературный про Русинів нігда не были общім явом ани на Підкарпатській Руси, ани в пряшівській области. Проти русофілам, ку котрым пізніше належав ай Николай Бескид, выступали, главно в послїдніх десятках років ХІХ. ст. тзв. „народовці“,²⁸ респ. русинофілы – Є. Сабов, Ю. Жатковїч, Я. Стрипський, М. Врабель – підтримуючі ідею властного материньского языка і самостатного народа. В своїй роботі ся заміряли на презентацію історії, фолклору, но главно языка містного жытельства. Надвязали на русинофільскы народовецькы погляды Л. Чопея з 80-х років ХІХ. ст. Часть той русиньской інтелігенції ся спочатку приязно ставляла к українському літературному языку і процесу україньской еманципації. Дакотры з них по 1. світовій войні дозріли к українській свідомости і меджі Русинами пропаговали українську языкову, культурну а часом і народну ідеологію. Але не стотожнївали ся цалком з народныма ідеалами своїх галичских братів-українофілів. Были але пересвідчены, же їх русиньска культура є самобытна і має богату історію.²⁹

Протилежны погляды на рішання языкового вопросу Русинів резоновали на сторінках і далшых русиньских, але і мадярьских періодик. Наприклад, в мадярьскім тыжденнику *Kelet (Выход)*, 1888 – 1897), котрый выходив в Ужгороді про мадярьских і русиньских грекокатоликів, в ужгородьскім научно-освітнім тыжденнику *Наука* (1897 – 1914, 1918 – 1922), в будапештськім тыжденнику *Недѣля* (1898 – 1919).

28 ПЕРЕНИ, Й. (1957) *Из истории...*, с. 102-103.

29 HAKAKSIM, L. (2004) Rusofilstvo a ukrajinozilstvo Rusínov východného Slovenska a Zakarpatska na rozhraní 19. a 20. storočia. In: KALAVSKÝ, M. - PRIEČKO, M. (eds.) *Súčasné prezentácie rusínskej identity (od akceptácie po emancipáciu)*. Ethnologia Actualis Slovaca, 5, Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, с. 26-41.

В діскусіях, окрем інших, выступали такы общественны діятелі в народностнім животі Русинів, як Юрій Жатковїч, Ядор Стрипський і Августин Волошин. Ю. Жатковїч рекомендовав за літературный язык Русинів прияти найменше контамінований языками сусїдніх народів діалект Русинів Угорьска.³⁰ Подобный погляд опубліковав Я. Стрипський у русофільскім тыжденнику *Листокъ*. Він рекомендовав охабити „мертвый літературный язык“ а вживати в ролі літературного языка живый язык. Додав, же кедь Русины в Угорьску не хотятъ вступити до союзу з Галичов, ний на літературный язык підвищать фонетичный народный язык.³¹ Сполурацовник тыжденника *Kelet* А. Волошин заваровав Русинів в Угорьску „од страшной епидемії вікраїнізму і радикалізму, котрый ся в послїднім часі розміг і настолів непрерывный бой,“ і котрый ізолює Русинів од церькви і языка.³²

Пробы Русинів кодифіковати самостатный літературный язык на переломі ХІХ. і ХХ. ст., як знаме, завершены не были. Причин было дакілько: комплікованы соціально-економічны, політичны і культурны условія, котры карпатським Русинам не довелили сформовати ся на модерный народ, і на то надвязуючі неприязны обставины, котры негативно впливали на лінгвістичны процеси і їх вислїдки.³³

За 70-річний період, т. є. од року 1848 до року 1918, народный живот Русинів предці лем зазначів даякий прогрес. До року 1848 бівша часть підкарпатської інтелігенції з народного аспекту не была усвідомлена. В році 1918 бівша часть той інтелігенції ся стотожнила з приналежностів к угорьському народу, а лем мала усвідомлена часть ся голосила к славянським народам. У періоді меджітым проходив процес народного возроджїня, в котрім першы політичны і ідеологічны пункты народной ідео-

30 Цїт. подля HAKAKSIM, L. (2004) *Rusofilstvo a ukrajinozilstvo...*, с. 31. Переклад А. П.

31 Тамже, с. 34.

32 Місяцеслов церковный 1909. Ужгород, 1908. Цїт. подля МАГОЧІЙ, П. Р. (1994) *Формування національної самосвідомості. Підкарпатська Русь (1848 – 1948)*. Ужгород, с. 214. Переклад А. П.

33 KONEČNÝ, S. (2000) Rusíni na Slovensku a vývoj otázky ich spisovného jazyka. In: *Človek a spoločnosť. Štúdie a články*. [Online] URL: www.saske.sk/cas/1-2000/konecny2.html.

логії і народного програму Русинів формували політик А. Добрянський і письменник А. Духнович.

Народне відродження Русинів у правім змислі слова ся могло зачати аж в новій політично-сполоченській ситуації по розпаді австро-угорської монархії і по скінченню 1. світової війни і зроді 1. ЧСР. Роки 1918 – 1945 мож характеризувати як період, в котрім мож було детално розробити русинську народну ідеологію. Своє визначне місце в тій політичній ситуації мав і Николай Бескид як учений-історик, і зарівно церковний, культурний і общественный діятель. Критикував нелегально чехословацьку владу зато, же Русинам не дала обіцяну автономію Підкарпатської Руси, але скламаний з політичної ситуації критикував зарядом вшитих політичних представителів тогочасного чехословацького штату, враховано президента Т. Г. Масарика ці Е. Бенеша, ідеологів словацького автономізму (А. Глінка, М. Разус) і русинської політики (А. Волошин, Ю. Брацайко, але і Г. Жаткович і др.).

У вопросах науки зась остро полемізував з выводами многих істориків, котры не корешпондували з його концепціями історії Русинів у карпатській області. Зато ся радше стотожнював з поглядами істориків із старших періодів (І. Базилович, М. Лучкай, І. Дулішкович). Хоч його русофільству імпонували ідеї панрусизму, абсолютно ся не стотожнював з выводами російських істориків, бажаючих проблеми Підкарпаття (І. Срезневський, А. Петров, Є. Перфецький) ці з подобно роздумуючими галицькими і підкарпатурськими авторами (Ю. Яворський, Є. Недзельський). Резолутно ся ставляв проти выводам авторів, котры історію Підкарпаття інтерпретували під впливом офіційної угорської ці пізніше мадярської історіографії (А. Годинка, А. Бонкало). Вытыкав тыж чеським історикам (Л. Нідерле, Я. Гусек) і українофільським авторам (Ф. Тіхі, Ф. Кадлец) їх „западославянську” предпоятость, а молодых істориків (Я. Станіслав, Б. Варсік) критикував за неакцептовання теорії о автохтонности Русинів жыючих на северовыході Словакії. Окремов капітолов в його роботах была критика української орієнтації з пера українських емігрантів (Д. Дорошенко, А. Міцюк), галицьких авторів (Ф. Колесса, М. Возняк, І. Паньківч), але і домашніх авторів української орієнтації (В. Гаджега,

Я. Стрипський, М. Лелекач), котру означовав за прояв сепаратизму і за розбивання єдноты руського народа.³⁴

4. Заключіня

Николай Бескид однозначно належить к визначным, але недоціненым Русинам-інтелектуалам першой половини ХХ. ст. Хоч його народнов ідеологією было активне русофільство, яке было в його шырокій родині міцно закорінене, то то му не сперало розвивати активіты з цілём піднести культурну і інтелектуалну уровень карпатських Русинів, одкрываючи сторінки з їх богатой історії, літературы і традицій, бо чув ся єдним з них. Але в історії є много прикладів, коли історіци, то значить люде, котры зліпляють порозриваны фрагменты історичных подій до єдного цілку, не суть шпеціально ціненыма, бо в обществе ся традує погляд, же они не суть ани творцями, ани каталізаторами історії, они історію „лем” документують, респ., в тім ліпшій припаді, якнайоб’єктивніше інтерпретують. Но як сконштатовав словацький історик Станіслав Конечні, Николай Бескид зробив як історик і штось навیشه: був способный включіти ся до народного руху карпатських Русинів а притім зістати вірний принципам научного бадання. Активно ся включив до народно-ідентіфікачного процесу Русинів, но не став ся націоналістом. Быв честным жителём, но не сховзнув до пасти опортунізму.³⁵

Наперек тому, або якраз зато, на сторінках добовой преси його мено находиме аж посмертно. Н. Бескид умер 10. 12. 1947, а в януаровім числі часопису *Благовістник* в році 1948 був опублікований некролог автора о. Теодора Ройковича, в яким ся дочітаеме, же „...по довгій і тяжкій хвороті, опущений і забытый, у шпыталю вмер 10. децембра 1947 у віці 64 років Др. Николай Бескид”. Автор посмертно высоко оцінив роботу Н. Бескида, кедь написав, же Грекокатолицька церков в особі усопшого стратила єдного з немногих, котрый за період 13 років вірно служив історії і літературі нашого народа. Своєв роботов пре-

34 Веце позерай KONEČNÝ, S. (2005) Nikolaj Beskid a Podkarpatskí Rusíni. In: Бескид, Г. (Зост.) *Николай Бескид на благо Русинів*. Ужгород: Выдавateľство В. Падяка, с. 114-118.

35 KONEČNÝ, S. (2009) Historické dielo N. A. Beskyda v medzivojnovom období, s. 150.

вказав нашому народови службу, котра не має паралелы в цілій другій половині ХХ. стороча і котру порозумлять і оцінять лем наступны покоління.³⁶

По довгих десятках років од Другой світової війны, почас котрых визначны Русины з явнов русофільсков орьєнтацієв, навише активно споєны з Грекокатолицьков церьквов, респ. набожеством як таким, стояли мімо позорности тогдышнёго общества, тот час настав. Пришов по зміні політичного режіму в країнах середньої і выходной Европы кінцём рока 1989, коли як першый о Николаєви Бескидови написав статю доц. Др. Андрій Шлепецький, к. н., під назвов *Николай Бескид – „карпаторусский“ історик*, яку опубліковали першы пореволючны русиньскы *Народны новинки* в році 1992 в двойчіслі 51 – 52. То значить, А. Шлепецький як першый одомкнув „заказаны“ двері і публічно одкрыв першу сторінку історії роду Бескидовых з надіїв, же серед молодого покоління ся раз найде чоловік, котрый здокументує наслідство того визначного русиньского історіка. Од того часу русиньскы авторы, русиньскы періодичны і неперіодичны видання, але і словацькы авторы у своїх публікаціях ся сістематічно вертали і вертають к оцінюваню жывота і творчости Н. Бескида. Меджі найчастішыма менами находиме Гавриїла Бескида, котрый позберав рукописны матеріалы і книжки, часть яких ся заховала в родинній бібліотеці, і скомплетізовав жылот і діятельство свого стрыка про наступны генерації. Другым автором, котрый найчастіше ся вертат к особности Н. Бескида, є історік Словацькой академії наук в Кошіцях ПгДр. Станіслав Конечні, к. н. На заключну характерістіку особы і місця Н. Бескида в історії карпатыськых Русинів схоснуєме якраз ёго слова, які говорять за вшытко, што бы сьме к характерістіці Н. Бескида могли додати: „Najvýraznejšou prednosťou N. A. Beskida ako národovca bola skutočnosť, že dokázal históriu využiť aj ako významný faktor národno-uvedomovacieho procesu rusínskeho obyvateľstva bez toho, aby ju deformoval alebo falšoval... Dokázal totiž v dejinnom vývoji vždy nájst' taký fenomén alebo aspoň taký aspekt historického faktu, ktorý

36 КОПОРОВА, К. (2009) Жылот і діятельство Др. Н. Бескида в публіцистіці і научных публікаціях од року 1947, але главно по 1989 році. In: БЕСКИД, Г. (Зост.) *Николай Бескид як субект і обект історіографії*, с. 104-109.

priamo alebo nepriamo dvíhal národné povedomie a prispieval k etnickej identifikácii Rusínov napriek tomu, že ešte bol takmer úplne zaodetý do šatu veľkoruskej koncepcie.“³⁷

ЛІТЕРАТУРА

Az Eperjesi Királyi Katholikus Főgimnázium. *Értesítője az 1910 - 1911. Iskolai Évről. 1673 - 1911. Közzéteszi Dr. Tóth Sándor.* Eperjes: Zavaczky-Könyvnyomda, 1911, s. 74 – 82.

БЕСКИД, Г. (Зост.) (2005) *Николай Бескид на благо Русинів*. Ужгород: Видавельство В. Падяка, ISBN 966-7838-86-2, 180 с.

БЕСКИД, Г. (Зост.) (2009) *Николай Бескид як субект і обект історіографії (Вибір із творчости і оцініня діятельства русиньского історіка)*. Пряшів: Русиньске культурно-освітне общество А. Духновіча, ISBN 978-80-970314-1-1, 200 с.

HARAKSIM, L. (2004) Rusofilstvo a ukrajínofilstvo Rusínov východného Slovenska a Zakarpatska na rozhraní 19. a 20. storočia. In: KALAVSKÝ, M. - PRIEČKO, M. (eds.) *Súčasná prezentácia rusínskej identity (od akceptácie po emancipáciu)*. *Ethnologia Actualis Slovaca*, 5, Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, ISSN 1336-569X, s. 26 – 41.

KONEČNÝ, S. (2009) Historické dielo N. A. Beskyda v medzivojnovom období. In: БЕСКИД, Г. (Зост.) *Николай Бескид як субект і обект історіографії (Вибір із творчости і оцініня діятельства русиньского історіка)*. Пряшів: Русиньске культурно-освітне общество А. Духновіча, ISBN 966-7838-86-2, s. 150 – 152.

КОНЕЧНІ, С. (2009) Вклад Николая Бескида до выскуму історії Унії і Русинів в Угорську 17. і 18. сторіччя. In: БЕСКИД, Г. (Зост.) *Николай Бескид як субект і обект історіографії (Вибір із творчости і оцініня діятельства русиньского історіка)*. Пряшів: Русиньске культурно-освітне общество А. Духновіча, ISBN 966-7838-86-2, s. 145 – 149.

КОПОРОВА, К. (2009) Жылот і діятельство Др. Н. Бескида в публіцистіці і научных публікаціях од року 1947, але главно по 1989 році. In: БЕСКИД, Г. (Зост.) *Николай Бескид як субект і обект історіографії (Вибір із творчости і оцініня діятельства русинь-*

37 KONEČNÝ, S. (2009) Historické dielo N. A. Beskyda v medzivojnovom období, s. 152.

ского історіка). Пряшів: Русинське культурно-освітнє общество А. Духновича, ISBN 966-7838-86-2, с. 104 – 109.

МАГОЧІЙ, П. Р. – ПОП, І. (2010) Бескид Микола. In: *Енциклопедія історії та культури карпатських русинів*. Укладачі Павло Роберт Магочій, Іван Поп. Ужгород: Видавництво В. Падяка, ISBN 978-966-387-044-1, с. 49 – 50.

МАГОЧІЙ, П. Р. (1994) *Русины на Словенську*. Пряшов: Русинська оброда, ISBN 80-88769-05-1, 216 с.

ПАДЯК, В. (2009) Літературно-критичні публікації Николая Бескида за життя і твори Ю. Ставровського-Попрадова як важний етап літературної канонізації карпаторуського поета. In: БЕСКИД, Г. (Зост.) *Николай Бескид як суб'єкт і об'єкт історіографії (Вибір із творчості і оцінювання діяльності русинського історика)*. Пряшів: Русинське культурно-освітнє общество А. Духновича, ISBN 966-7838-86-2, с. 138 – 141.

ХОМА, В. (2005) ПгДр. Николай Бескид – визначний Карпаторусин. In: БЕСКИД, Г. (Зост.) *Николай Бескид на благо Русинів*. Ужгород: Видавельство В. Падяка, ISBN 966-7838-86-2, с. 130 – 135.

ШВОРЦ, П. (2009) Николай Бескид, його історичні роботи і їх вплив на діяльність русинської політичної репрезентації. In: БЕСКИД, Г. (Зост.) *Николай Бескид як суб'єкт і об'єкт історіографії (Вибір із творчості і оцінювання діяльності русинського історика)*. Пряшів: Русинське культурно-освітнє общество А. Духновича, ISBN 966-7838-86-2, с. 124 – 129.

Doc. PhDr. Anna Plišková, PhD.
Prešovská univerzita v Prešove
Centrum jazykov a kultúr národnostných menšín
Ústav rusínskeho jazyka a kultúry
Ul. 17. novembra 15
080 01 Prešov
Slovakia

anna.pliskova@unipo.sk

VYSOKOŠKOLSKÁ RUSINISTIKA V ZRKADLE JEJ PRVÝCH DVOCH DECÉNIÍ¹

Jozef BILSKÝ

Abstract

This paper deals with the report of conference 20 years of Ruthenian university studies which was organized at University of Prešov on the 17th – 19th October, 2018. The paper points out at the most important passages of each speaker at the conference which are sometimes completed by our opinion. The aim of this paper is to give an evidence from the conference and to inform objectively about it. Contributions were delivered in different Slavic languages, because it was international conference.

Keywords: 20th anniversary, Ruthenian language, Ruthenian university studies, the first dissertation thesis.

Dňa **1. septembra 1998** bol na Prešovskej univerzite založený Ústav národnostných štúdií a cudzích jazykov. Súčasťou tohto pracoviska sa stalo aj **Oddelenie rusínskeho jazyka a kultúry** ako prvé vysokoškolské vedecko-pedagogické pracovisko na Slovensku po roku 1989 (Plišková, 2018). Po troch rokoch od osláv dvoch dekád kodifikácie spisovného rusínskeho jazyka na Slovensku² má v týchto dňoch prešovská akademická obec, rusinistické organizácie i širšia slavistická verejnosť dôvod oslavovať ďalšie okružle 20-ročné jubileum, a to 20-ročnú tradíciu akademickej rusinistiky. Oslava prebehla formou medzinárodnej vedeckej konferencie s názvom **20 rokov vysokoškolskej rusinistiky na Slovensku**,³ ktorá sa konala v dňoch

1 Článok je výstupom z grantovej úlohy projektu VEGA Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied Dynamické procesy v súčasnej jazykovednej slavistike III. č. 1/0383/17 (2017 – 2019).

2 Bližšie pozri článok J. Bilského (2015).

3 Konferencia bola realizovaná s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín.

17. – 19. októbra 2018 na pôde Prešovskej univerzity v Prešove.

V prvý deň (**17. 10. 2018**) podujatia v podvečerných hodinách začali prichádzať prví hostia predovšetkým zo zahraničia. Po večeri boli pozvaní do Divadla Alexandra Duchnoviča v Prešove na predstavenie *Ťapákovci* od slovenskej autorky z obdobia vrcholného realizmu Boženy Slančíkovej-Timravy, ktoré sa odohralo v rusínskom jazyku.

Na druhý deň (**18. 10. 2018**) pred oficiálnym začiatkom konferencie počas registrácie účastníkov okrem slovenčiny a jednotlivých variantov spisovnej rusínčiny bolo počuť aj ruštinu, ukrajinčinu, poľštinu či bulharčinu, čo len potvrdzovalo medzinárodnú účasť. Konferenciu zaznamenávalo aj slovenské verejnoprávne médium RTVS. **Slávnostné otvorenie** konferencie bolo zahájené o 9.15 hod. hymnickou piesňou karpatských Rusínov „Я Русин был, есм и буду“ v podaní Chóru pravoslávneho katedrálneho chrámu sv. Alexandra Nevského v Prešove pod vedením Mgr. Tatiany Švajkovej, PhD. Chór, v nadväznosti na duchovnú kultúru Rusínov, v cirkevnoslovanskom jazyku zaspieval *Otčenáš* i ďalšie piesne v rusínčine. Po tomto kultúrnom zážitku zaiste každému Rusínovi i Nerusínovi zaplesalo srdce, a tak v tejto oslavnej atmosfére otvorila konferenciu **riaditeľka Ústavu rusínskeho jazyka a kultúry⁴ doc. PhDr. Anna Plišková, PhD.**, ktorá privítala všetkých účastníkov. V úvodnom slove zdôvodnila, prečo sa oslava nekonala už po 10 rokoch od vzniku rusinistického pracoviska na Prešovskej univerzite. Z pohľadu pani riaditeľky trvalo 20 rokov, kým sa ústav stabilizoval, a teda po 10 rokoch by nebolo zrejme, či by bola oslava na mieste.

Potom sa ujala slova Jeho Magnificencia **Dr. h. c. prof. PhDr. Peter Kónya, PhD.**,⁵ ktorý zablahožela ÚRJK k 20. výročiu existencie akademickej rusinistiky. Ako historik poznamenal, že 20 rokov je krátky čas v živote človeka, no zároveň pre vysokoškolské pracovisko ide o dostatočný čas na etablovanie sa. Pán rektor vyzdvihol dosiahnuté úspechy ÚRJK vo výskumnej, publikačnej, ale i edukačnej činnosti, ktorá je nemenej dôležitá, pretože vychováva budúcich učiteľov i doktorandov rusínskeho jazyka a literatúry. Po jeho prejave

4 Ďalej „ÚRJK“.

5 Súčasný rektor Prešovskej univerzity v Prešove.

mu doc. PhDr. Anna Plišková PhD., odovzdala Cenu sv. Cyrila a Metóda za rozvoj rusínskeho jazyka.

Ďalej k rečníckemu pultu pristúpil bývalý rektor Prešovskej univerzity a súčasný dekan Fakulty prírodných a humanitných vied PU **prof. RNDr. René Matlovič, PhD.**, podľa ktorého je potešujúce, že v konkurencii už etablovaných jazykov sa presadil aj samostatný rusínsky jazyk. **Prof. Dr. Paul Robert Magocsi⁶** vo svojom vystúpení v rámci úvodného bloku na príklade rozpadu Habsburského impéria pred 100 rokmi vyjadril gnómičnú myšlienku, že hoci štáty zanikajú, národy ostávajú. V doobedňajšom bloku sme si mali možnosť vypočuť aj pohľad súčasného politika **Mgr. Petra Krajňáka**,⁷ ktorý sa v nemalej miere zaslúžil o rozvoj národnostných menšín na Slovensku. Pán štátny tajomník uviedol, že vznik ÚRJK bol malý krok pre Prešovskú univerzitu, ale veľký krok pre Rusínov. Doc. PhDr. Vasilu Jabura, CSc.,⁸ označil za rusínskeho Štúra. Na záver Mgr. Peter Krajňák v mene Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR odovzdal ÚRJK Ďakovný list za 20 rokov rozvoja rusinistiky na Slovensku, ktorý v mene ústavu prevzala jeho riaditeľka doc. PhDr. Anna Plišková, PhD. V kratšom prejave sa obecenstvu prihovril predseda Rusínskej obrody na Slovensku **Ing. Martin Karaš**, ktorý odovzdal riaditeľke ústavu Poďakovanie ÚRJK od Rusínskej obrody na Slovensku za dlhoročnú spoluprácu, rozvoj rusínskeho spisovného jazyka, výchovu a vzdelávanie mládeže v oblasti rusínskeho jazyka, literatúry a kultúry. Veľa úspechov a kvalitných absolventov zaželel ústavu aj tajomník Svetového kongresu Rusínov **Vladimír Protivňák**.

V poslednej časti úvodného bloku sa z rúk doc. PhDr. Anny Pliškovej, PhD. a prof. Dr. Paula Roberta Magocsiho rozdávali **Ceny sv. Cyrila a Metóda za rozvoj rusínskeho jazyka**. Medzi ocenenými boli: rusínske národnostné organizácie Rusínska obroda na Slovensku a Svetový kongres Rusínov, bývalý rektor PU prof. RNDr. René Matlovič,

6 Profesor na Torontskej univerzite v Kanade.

7 Štátny tajomník Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky za stranu Most-Híd.

8 Kodifikátor spisovnej rusínčiny na Slovensku a bývalý docent na ÚRJK. Poznamenal, že bádateľ sa narodil 28. októbra 1936 a Ľudovít Štúr 28. októbra 1815 (Bilský, 2016). Aj táto zhoda dáva priestor označiť doc. PhDr. Vasilu Jabura, CSc. za rusínskeho Štúra.

PhD. a súčasný rektor PU Dr.h.c. prof. PhDr. Peter Kónya, PhD., predstavitelia a pracovníci Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Ing. Katarína Ondrášová⁹ a Mgr. Peter Krajňák, a v neposlednom rade aj bývalí a súčasní garanti študijných programov zameraných na rusinistiku – doc. PhDr. František Ručšák, CSc.,¹⁰ doc. PhDr. Ľuba Sičáková, CSc.,¹¹ prof. PhDr. Júlia Dudášová, DrSc.¹² a prof. PhDr. Peter Káša, CSc.,¹³ a tiež školiteľ prvých dizertačných prác z rusinistiky na Prešovskej univerzite prof. PhDr. Jozef Sipko, CSc.¹⁴ Udeľovanie cien bolo sprevádzané oslavnou piesňou „На многая літа...“ v podaní Chóru pravoslávneho katedrálneho chrámu sv. Alexandra Nevského v Prešove, čo dodalo akcii dôstojnú a slávnostnú atmosféru. Po odovzdaní cien doc. PhDr. František Ručšák, CSc., pripomenul, že prof. Júlia Dudášová, bola prvou profesorkou slavistiky na Prešovskej univerzite a že doc. Anna Plišková, bude prvá profesorka v odbore rusinistika.

Po prestávke hodinu pred poludním sa začalo **plenárne zasadnutie** konferencie. Vedúcim sekcie bol doc. PhDr. Vasil' Jabur, CSc. Ako prvá vystúpila doc. PhDr. Anna Plišková, PhD., a v príspevku *Динамічні процеси в сучасній русиністіці: детермінанти, вислідки, перспективи* zhrnula najvýznamnejšie úspechy v dejinách karpatorusinistiky. Po nej rečnil prof. Dr. Paul Robert Magocsi, ktorý predstavil tému *Русинський язык: послідні успіхи і недорішені проблеми*. Bádateľ sa tu okrem iného venoval aj otázke dodržiavania rusínskej spisovnej normy nielen na Slovensku, ale aj v iných štátoch, kde žijú Rusíni, lebo nedodržiavanie spisovnej normy

9 Riaditeľka Odboru vzdelávania národnostných menšín Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR.

10 Bývalý docent na Katedre slovenského jazyka Inštitútu slovakistiky a mediálnych štúdií na Fakulte humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove a historicky prvý garant bakalárskeho študijného programu v oblasti rusinistiky na PU.

11 Docentka na Katedre komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove a v poradí druhá garantka bakalárskeho a magisterského študijného programu Rusínsky jazyk a literatúra.

12 Profesorka na ÚRJ a historicky prvá garantka doktorandského študijného programu na PU Slavistika – rusínsky jazyk a literatúra.

13 Profesor na Katedre stredoeurópskych štúdií Inštitútu ukrajinistiky a stredoeurópskych štúdií Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove a súčasný garant doktorandského študijného programu Slavistika – rusínsky jazyk a literatúra.

14 Profesor z Inštitútu rusistiky Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove a počínajúc rokom 2005 školiteľ prvých dizertačných prác z oblasti rusinistiky na PU.

spôsobuje jazykový chaos. Ďalšou vystupujúcou bola prof. Dr. hab. Olena Duc-Fajfer¹⁵ s referátom *Стратити язык, што то значит, што то чынит – лемківське «выгнаня» з языка*. Autorka oboznámila účastníkov s procesom asimilácie Lemkov v medzigeneračnom kontexte v rámci jednej rodiny, pričom robila interview s viacerými skupinami Lemkov. Po predstaviteľoch akademickej obce sa dostal k slovu zástupca cirkvi otec ThLic. František Krajňák,¹⁶ ktorý poslucháčom priblížil tému *Русинський літургійний язык в 21. століттю*. Referujúci predstavil fungovanie spisovného rusínskeho jazyka v religióznej sfére. Zdôraznil, že cirkevnoslovanský jazyk nepodlieha spontánnej slovakizácii, lebo liturgiu si veriaci chránia. Oznámil, že do spisovnej rusínčiny je preložený už aj celý Nový zákon. Na interferencie týchto dvoch jazykov nadviazala svojím vystúpením prof. PhDr. Júlia Dudášová, DrSc., príspevkom *Slová cirkevnoslovanského pôvodu v spisovnej rusínčine*. Vedúci tejto sekcie doc. PhDr. Vasil' Jabur, CSc., zhodnotil, že autorkin príspevok bol podnetný, keďže sa už počas jej prednášky rozprúdila diskusia. Prvú sekciu zakončil PhDr. Stanislav Konečný, CSc.,¹⁷ témou *Národná identita Rusínov na Slovensku vo výskume Slovenskej akadémie vied*.

Od 12.45 hod. prebiehala odborná diskusia k jednotlivým predneseným príspevkom. Ako prvá sa do diskusie prihlásila prof. Júlia Dudášová, ktorá na margo vystúpenia prof. Dr. P. R. Magocsiho upresnila, že vzhľadom na dnešný stupeň poznania nie je možné v kontexte spisovnej rusínčiny používať pojem *koiné*,¹⁸ ale vhodnejší je termín *intervariant*. Pojmom *koiné* sa z pohľadu bádatelky totiž degraduje spisovný rusínsky jazyk. Prof. Dr. hab. Olena Duc-Fajfer poznamenala, že spisovné rusínske jazyky fungujú pod dominantnými štátnymi jazykmi. Doc. PhDr. František Ručšák, CSc., ocenil výmenu názorov vo vede, lebo práve takáto plodná diskusia posúva poznanie vpred.

Po dobrom obede, počas ktorého medzi mnohými účastníkmi pokračovala neformálna, ale vždy vecná diskusia, sa o 14.40 hod. začala

15 Profesorka na Jagelovskej univerzite v Krakove.

16 Člen Spolku sv. Jána Krstiteľa.

17 Odborný asistent na ÚRJ.

18 Vo všeobecnosti ide o jazyk, ktorý vznikol vyrovnávaním nárečových rozdielov. Pôvodne išlo o spoločný spisovný jazyk starých Grékov, ktorý sa vyvinul v 4. storočí pred n. l. z antických nárečí (Ivanová-Šalingová – Maníková, 1979).

prvá tematická sekcia, kde sa riešili *Aktuálne otázky súčasného spisovného rusínskeho jazyka* a ktorú viedla doc. PhDr. Anna Plišková, PhD. *К вопросу алтернатив і повноголося в русиньскім нормативнім языку на Словакії* sa vyjadrila PhDr. Kvetoslava Koporová, PhD.,¹⁹ a to z dôvodu, že pri alternáciách sa v spisovnej rusínčine často robia chyby. Alternácie vo všeobecnosti vytvárajú anomálie v jazyku,²⁰ preto sa autorka zamýšľala, či niektoré z nich v spisovnej rusínčine ponechať alebo sa prispôbiť situácii v živej hovorovej reči Rusínov na Slovensku. Bádateľka pritom vychádzala nielen z jazykovej praxe, ale aj z normy rusínskych dialektov. Ako druhý z tejto sekcie sa za rečnícky pult postavil prof. Dr. Achim Rabus,²¹ aby predniesol tému *Образование форм прошедшего времени в русинских разновидностях: квантитативный анализ*. Bádateľ pokračuje v zdokonaľovaní rusínskeho korpusu nárečového jazyka.²² Na vyjadrenie préterita sa v rusínčine môžu využiť tri formy (*čitala-m, ja čitala i čitala jem*). Podľa zistení autora z korpusu vyplýva, že v rámci spisovných rusínskych jazykov na Slovensku, v Poľsku či na Ukrajine sú dominantné rôzne formy vyjadrenia préterita. Potom vystúpil najstarší účastník konferencie doc. PhDr. Vasil' Jabur, CSc., s témou *Зв'язка і її функція в русиньскім языку*. Tento aktívny používateľ viacerých slovanských jazykov porovnal používanie spony v češtine, rusínčine, ukrajinčine a ruštine. Posledný z I. sekcie referoval svoj príspevok *Словотворення у русинських діалектах: дериваты зо значеннєм „жунськості“ у бесіді обывателюв ужанського села Великі Лазы* prof. Dr. Michail Kapral', CSc., ktorý v skúmanej nárečovej lokalite osvetlil používanie sufixov *-yňa/-aňa* pri tvorení ženských mien. Pred prestávkou nasledovala odborná diskusia.

O 16.30 hod. sa začala II. tematická sekcia *Karpatskí Rusíni v historických, spoločensko-politických a kultúrnych súvislostiach*, ktorej vedúcim bol prof. Dr. Paul Robert Magocsi. Prvým vystupujúcim bol doc. Dr. Volodymyr Fenyč, PhD.,²³ ktorý svojím príspevkom

19 Odborná asistentka na ÚRJK.

20 Bližšie o tejto problematike pozri napr. J. Sabola (2007) či P. Žiga (2012).

21 Profesor na Freiburskej univerzite v Nemecku.

22 Príspevok s podobnou tematikou odznel aj na IV. medzinárodnom kongrese rusínskeho jazyka (Rabus – Šimon, 2015).

23 Docent na Užhorodskej národnej univerzite.

З ласки Божої... Етноконфесійна ідентичність русинів-греко-католиків ужгородської унійної традиції усупереч «сильним світу цього» vystriedal lingvistickú tematiku religióznou. Živá a konštruktívna debata v ruskom jazyku sa rozprúdila aj po prednese referátu *Българското присъствие в Карпатска Рус (IX – XI в.) и началото на русинския етногенезис* v podaní Dr. Kostadina Kostadinova.²⁴ V ruštine pokračoval s vystúpením aj Mgr. Michail Dronov, CSc.,²⁵ s historickou témou dotýkajúcou sa priamo vtedajších obyvateľov Prešova *Прешов глазами участников Венгерского похода 1849 года: нюансы восприятия*. Autor zaujal konkrétnymi príkladmi z historických prameňov ohľadom analýzy stretnutia ruských dôstojníkov s prešovským obyvateľstvom.

Kvôli časovému sklzu sa plynule prešlo do III. tematickej sekcie *Язык, školstvo, literatura a masmédiá v rozvoji národnej identity Rusínov* pod vedením PhDr. Kvetoslavy Koporovej, PhD., III. sekcia sa začala sociolingvisticky zameraným príspevkom *Wpływ ideologii językowych na procesy emancypacji języka łemkowskiego*, ktorý predniesla Dr. hab. Ewa Michna.²⁶ Bádateľka neskúmala dynamické procesy v lemkovčine, ale zaujímalo ju, čo o skúmanom jazyku hovorí jeho používatelia. Druhým vystupujúcim bol Mgr. Marek Gaj,²⁷ ktorý ako bývalý riaditeľ školy s vyučovaním rusínskeho jazyka obecenstvu predstavil *Сучасний став і перспективи едукації Русинів Словакії*. Autor v úvode svojho vystúpenia v mene Metodicko-pedagogického centra v Prešove zablahoževal ÚRJK k 20. výročiu jeho fungovania. Bádateľ vyzdvihol, že v inovovanom štátnom vzdelávacom programe už samostatne figuruje rusínsky jazyk a literatúra a že v rámcových učebných plánoch je rozpísaná konkrétna hodinová dotácia rusínčiny pre každý ročník. Na záver metodik vyjadril myšlienku, že *ak sa podchytiť žiaci na základných školách, potom sa rusínčina bude vyučovať aj na stredných školách*. Ďalšou referujúcou bola doc. Snežanka Velikova, PhD.²⁸ s témou *Медийное при-*

24 Pracovník Bulharskej akadémie vied v Sofii.

25 Pracovník Ruskej akadémie vied v Moskve.

26 Vysokoškolská učiteľka na Jagelovskej univerzite v Krakove.

27 Doktorand na ÚRJK a učiteľ kontinuálneho vzdelávania pre rusínsky jazyk Metodicko-pedagogického centra v Prešove.

28 Docentka na Šumenskej univerzite biskupa Konštantína Preslavského v Šumene,

существование русинов в интернет-СМ. Ako posledný vystupujúci nielen v rámci III. sekcie, ale aj v rámci prvého dňa konferencie bol Mgr. Valerij Paďak, CSc.,²⁹ ktorý po sérii lingvistických a historických tém zaujal referátom z oblasti rusínskej literatúry **Закладины реалізма у карпаторусинській літературі і творчість лемківського драматика Г. Гануляка.** III. tematická sekcia bola ukončená o 18.50 hod. záverečnou diskusiou s polemickým nádychom. Po nej sa účastníci odobrali na **slávnostnú večeru**, kde doc. PhDr. Anna Plišková, PhD., predniesla slávnostný prípitok. Večera vytvorila vhodný priestor na hlbšie spoznanie sa starších aj novších bádateľov v oblasti rusinistiky.

Druhý deň konferencie (piatok **19. 10. 2018**) sa prvýkrát v histórii vysokoškolskej rusinistiky niesol v znamení vedeckovýskumných prezentácií najmladších rusinistov. Doktorandskej sekcii s názvom **Rusínsky jazyk a rusínska literatúra vo výskumoch doktorandov Prešovskej univerzity** predsedal Mgr. Valerij Paďak, CSc., ktorý ako prvého vyzval vystúpiť PhDr. Jozefa Bilského³⁰ s témou **Substantívna deklinácia v spisovnej rusínčine a slovenčine na pozadí pádového synkretizmu.** Druhá v poradí vystúpila Mgr. Michala Holubková,³¹ ktorá so zameraním na opytovacie zámená *цї, хто, што* predstavila **Выражіння вопросной модалности в русиньскім языку.** Po dvoch lingvistických témach sa do tretice ujal slova Mgr. Michal Pavlič, PhD.,³² s literárne orientovaným príspevkom **Творба Jurka Charituna ako приклад vyrovnávания са s traumatickou skúsenosťou.** Autor na tomto diele poukázal na tematizáciu traumy u Rusínov na príklade budovania vodnej nádrže Starina. Tento príspevok a celkové spracovanie autorovej dizertačnej práce odborne ocenila prof. Dr. hab. Olena Duc-Fajfer, pričom doplnila, že v rusínskej literatúre rovina predstavuje negatívne asociácie, kým hory pozitívne. Starší pracovníci usmernili doktorandov pri ich ďalšom bádání. Na záver doc. PhDr. Anna Plišková, PhD., ukončila celú konferenciu

Bulharsko.

29 Odborný asistent na ÚRJK.

30 Doktorand na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove.

31 Doktorandka na ÚRJK.

32 Odborný asistent na ÚRJK a historicky prvý absolvent doktorandského ŠP Slavistika - rusínsky jazyk a literatúra (2018).

konštatovaním, že na tomto vedeckom podujatí sa objavili aj noví autori i nové témy analytického i komparatívneho charakteru, podakovala sa všetkým za účasť i za podporu – jednak vedeniu Prešovskej univerzity a jednak Fondu na podporu kultúry národnostných menšín. Pred obedom bola symbolickým prestrihnutím pásky otvorená **Knižnica karpatorusinistiky**, ktorej najnovšie knižné tituly predstavil Mgr. Valerij Paďak, CSc. Jej otvorenie ocenil aj prof. Dr. Paul Robert Magocsi, podľa ktorého je budovanie klasických knižníc neoddeliteľnou súčasťou každého vysokoškolského pracoviska, pretože aj napriek rozsiahlej digitalizácii sa nikdy nepodarí všetko zverejniť na internete.

Záverom by sme **očami slovakistu** chceli oceniť, že aj na takéto náučné podujatia sú prizývaní nielen predstavitelia akademickej obce, ale aj predstavitelia rusínskych organizácií vrátane cirkví a kompetentných politikov, čo napríklad na slovakistických, ale aj iných slavistických vedeckých konferenciách nebýva zvykom. Z nášho pohľadu tento krok rusinistov predstavuje správnu cestu, pretože funkčnou spolupracou s ostatnými zainteresovanými stranami sa vysokoškolská rusinistika neuzatvára pred okolitým svetom a pozorne načúva potrebám Rusínov v každodennom živote. Táto kooperácia nepochybne predstavuje progres v ďalšom celkovom rozvoji rusínskeho jazyka, národného obrodzenia Rusínov a všeobecne v oblasti rusinistiky. Vníname to aj na príklade častých úprav normy spisovného rusínskeho jazyka (v porovnaní so slovenčinou), ktorá sa v čo najväčšej miere snaží reflektovať aktuálne dynamické procesy v rusínčine vyplývajúce z intenzívnych slovensko-rusínskych jazykových interferencií. Vysokoškolskej rusinistike pri oslavách 20. výročia jej existencie želáme veľa úspešných absolventov uplatnených na trhu práce vo vyštudovanom odbore, zanietých doktorandov, ktorí postupne dozrejú na svetovo uznávaných docentov a profesorov a v neposlednom rade ešte mnoho vedeckovýskumných a publikačných úspechov *на многая і благая літа.*

LITERATÚRA:

БІЛСКИ, Й. (2015) Уж 20 років по русиньскы – літературно. In: *Русин.* Roč. 25, č. 6, s. 4 – 7. ISSN 1339-5483.

BILSKÝ, J. (2016) Metamorfózy súčasnej slavistiky so zreteľom na rusinistiku a bulharistiku. In: *Studium Carpato-Ruthenorum 2016. Štúdie z karpatorusinistiky 8*. Prešov: Ústav rusínskeho jazyka a kultúry Prešovskej univerzity, s. 134 – 147. ISBN 978-80-555-1754-4.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. – MANÍKOVÁ, Z. (1979) *Slovník cudzích slov*. 1. vyd. Bratislava: SPN. 944 s.

PLIŠKOVÁ, A. (2018) *Publikačná činnosť 1998 – 2018*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Centrum jazykov a kultúr národnostných menšín – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry. ISBN 978-80-555-2054-4.

РАБУС, А. – ШИМОН, А. (2015) На новых путях badania русиньских диалектов: Корпус разговорного русиньского языка. In: *Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku (20. výročie kodifikácie): zborník referátov zo IV. Medzinárodného kongresu rusínskeho jazyka*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, s. 40 – 54. ISBN 978-80-555-1521-5.

SABOL, J. (2007) Analogistický a anomalistický princíp pri jazykových kodifikáciách. In: *Jazykovedný zápisník*. Roč. 22 – 24 – 2003/2005. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, s. 45 – 46.

ŽIGO, P. (2012) *Analógie a anomálie v substantívnej deklinácii slovan-ských jazykov*. Bratislava: VEDA. ISBN 978-80-224-1259-9.

PhDr. Jozef Bilský
Prešovská univerzita v Prešove
Filozofická fakulta
Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií
Katedra slovenského jazyka
Ulica 17. novembra 1
080 01 Prešov
Slovakia

jozef.bilsky@gmail.com

KODYFIKACJA I CO DALEJ? IDEOLOGIE JĘZYKOWE DZIAŁACZY ŁEMKOWSKICH

Ewa MICHNA

Abstract

The dynamics of standardization, can be analysed not only through the publication of succeeding grammatical studies and dictionaries, but also inside-group discussions on the solutions that are being introduced. Such polemics, determined by the language ideologies shared by the members of the group, are extremely important for the processes of standardisation of the language. The article presents the processes of Lemko language emancipation and different language ideologies expressed by the Lemko activists who influence the decisions taken in a group in order to codify the language.

Keywords: Lemkos, Lemko language, language ideologies, language emancipation.

Dynamikę procesów emancypacji językowej można analizować nie tylko przez pryzmat publikacji kolejnych gramatyk i słowników, ale także wewnątrzgrupowych dyskusji i polemik na temat przyjmowanych rozwiązań. W artykule przedstawię wewnątrzgrupowe dyskusje na temat języka łemkowskiego i działań podejmowanych na rzecz jego zachowania i rozwoju, za którymi stoją różne ideologie językowe. Na podstawie zbieranego od początku lat dziewięćdziesiątych materiału empirycznego, można zrekonstruować zbiór poglądów o języku podzielanych przez badanych – łemkowskich działaczy – zaangażowanych w procesy emancypacji języka łemkowskiego i prowadzących politykę językową. Ma on charakter ideologii językowej, obejmuje bowiem zestaw wyobrażeń użytkowników języka będący racjonalizacją bądź uzasadnieniem postrzeganej struktury języka i jego użycia¹. Zebrane w trakcie badań narracje ujawniają poglądy

1 SILVERSTEIN M., 1979, *Language structure and linguistic ideology*. w: CLYNE P.,

badanych na temat współczesnej kondycji języka łemkowskiego i jej przyczyn; zagrożeń dla jego istnienia. Obecne są w nich także oceny dotychczasowych osiągnięć językowej emancypacji czy najważniejszych zadań stojących przed grupą działaczy zmierzających do jego zachowania i rozwoju. Ważny jest także problem legitymizacji działań podejmowanych przez łemkowskich aktywistów na rzecz języka. Pojawiają się tu zagadnienia relacji pomiędzy językiem a tożsamością, czy też próby odpowiedzi na pytania: do kogo należy wyznaczanie celów i strategii emancypacyjnych i kto ma je realizować? A także ważne pytanie o kształt „prawdziwego” języka łemkowskiego? Ze względu na ograniczenia objętości artykułu niektóre z tych wyobrażeń, składających się na odrębne ideologie językowe omówię szerzej, niektóre tylko zasygnalizuję. Pokażę dynamikę wewnątrzgrupowych dyskusji na temat języka. Zwrócę uwagę zarówno na te ich elementy, które pojawiają się w nich od początku lat dziewięćdziesiątych kiedy rozpoczął się proces emancypacji językowej języka łemkowskiego, jak i te, które są nowe, pojawiły się w narracjach zebranych w 2015 roku po raz pierwszy.

Podstawą rozważań w tekście są wyniki badań empirycznych, prowadzonych od połowy lat dziewięćdziesiątych wśród działaczy etnicznych społeczności łemkowskiej². Materiał empiryczny z tamtego okresu uzupełniają wywiady z liderami łemkowskimi przeprowadzone w lipcu i wrześniu 2015 roku: działaczami organizacji łemkowskich, zmierzającymi do zachowania, rozwoju i upowszechniania łemkowskiego standardu, nauczycielami języka łemkowskiego, duchownymi kościoła greckokatolickiego i prawosławnego z parafii na

HANKS W.F., HOFBAUER C. L., *The elements: A parasession on linguistic units and levels*, Chicago: Chicago Linguistic Society.

2 Wyniki badań na temat standaryzacji języka rusińskiego, w kontekście którego należy widzieć procesy kodyfikacji etnolektu łemkowskiego, zawarłam w kilku wcześniejszych publikacjach: MICHNA E., 1995. *Łemkowie. Grupa etniczna czy naród?*. Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS; idem, 2004. *Kwestie etniczno-narodowościowe na pograniczu Słowiańszczyzny wschodniej i zachodniej. Ruch rusiński na Słowacji. Ukrainie i w Polsce*. Kraków: PAU. W podobny sposób piszą o języku łemkowskim, WICHERKIEWICZ T., 2016, *Język rusińsko-łemkowski, Dziedzictwo językowe Rzeczypospolitej*, <http://www.inne-jezyki.amu.edu.pl/Frontend/Language/Details/23>, (dostęp 30.10.2018) oraz HORNSBY M., 2015. *Revitalizing Minority Languages: New Speakers of Breton, Yiddish and Lemko*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.

Łemkowszczyźnie, z których niektórzy są jednocześnie nauczycielami języka łemkowskiego. Dobór rozmówców w badaniach był celowy. Wybrałam osoby, które od początku lat dziewięćdziesiątych brały udział w kodyfikacji języka łemkowskiego, działając na rzecz uznania jego odrębności i objęcia ochroną ze strony państwa, uczą języka łemkowskiego w systemie szkolnym i pozaszkolnym, wprowadzają go w różne obszary sfery publicznej. Analizowane w artykule procesy językowej emancypacji, zgodnie z przyjętą w badaniach perspektywą antropologiczną chciałam pokazać z wewnątrzgrupowej, emicznej perspektywy. Zebrany materiał, pozwala na pokazanie sytuacji języka łemkowskiego po 1989 roku, z perspektywy podmiotów zaangażowanych w tworzenie polityki językowej. Odrębną kwestią, którą się tu nie zajmuję, co pragnę podkreślić, jest zakres jej poparcia przez „zwykłych” członków społeczności łemkowskiej, do której jest ona adresowana. Pojawia się ona w prowadzonej tu analizie tylko w relacjach liderów, którzy kierują do niej swe działania.

Ideologie językowe

Ideologie językowe definiuję szeroko za Laurą M. Ahearn jako „...postawy, opinie, przekonania lub teorie, które mamy na temat języka³. Autorka nawiązując do Paula Kroskritego, wskazuje na cztery istotne cechy charakteryzujące ideologie językowe. Po pierwsze, zdecydowana większość ideologii językowych jest podporządkowana interesom określonych grup społecznych lub kulturowych. Mogą one służyć zarówno do uzasadniania emancypacji językowej grupy, jak i do blokowania aspiracji grup przejawiających takie dążenia. Po drugie, tak jak w każdym konkretnym społeczeństwie istnieją różnorakie podziały i ugrupowania, tak też istnieją różne ideologie językowe. Po trzecie, ludzie mogą być w różnych stopniu świadomi swoich i cudzych ideologii językowych. Po czwarte, ideologie językowe pośredniczą między strukturami społecznymi a formami mowy⁴. Dwie pierwsze cechy wydają się szczególnie ważne w kontekście analizowanych tu procesów. Każą one pamiętać, że ideologii językowej nie

3 AHEARN L.M., 2013. *Antropologia lingwistyczna. Wprowadzenie*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s.33.

4 Ibidem, s. 34-35.

należy postrzegać jako homogenicznej matrycy kulturowej. Ważne z punktu widzenia działalności rewitalizacyjnej jest jak pisze Bartłomiej Chromik⁵, powołując się na Kroskritego osiągnięcie stanu *ideologicznego wyjaśnienia (ideological clarification)*, czyli stanu konsensusu, bądź przynajmniej poziomu akceptowalnej różnicy zdań przez wszystkie strony, których w jakikolwiek sposób dotyczy proces rewitalizacji zagrożonego języka.

Kategoria ideologii językowej może być przydatna do analizy wewnątrzgrupowych dyskusji dotyczących języka łemkowskiego, która towarzyszy od początku lat 90. dążeniom emancypacyjnym części społeczności łemkowskiej. Jest także szczególnie bliska antropologicznemu podejściu, które leżało u podstaw prowadzonych przeze mnie od ponad dwudziestu lat badań. Pozwala ona bowiem na uwzględnianie w analizie procesów językowych perspektywy jego użytkowników i ich świadomości językowej, a także poszukiwanie zależności pomiędzy tą ostatnią a strukturą języka i zjawiskami natury społecznej⁶.

Dwie konkurencyjne ideologie językowe u progu lat dziewięćdziesiątych

Według ostatniego spisu powszechnego z 2011 roku przynależność do społeczności łemkowskiej, zadeklarowało 10531 obywateli polskich⁷. Po przymusowych przesiedleniach w 1947 roku, w ramach Akcji „Wisła”, Łemkowie zamieszkują w dwóch skupiskach. Część z nich żyje rozproszona za zachodnich terenach Polski, część na terenach łemkowszczyzny. Grupa łemkowska jest podzielona pod względem tożsamościowym. Część jej członków utożsamia się z narodem ukraińskim, część postuluje odrębność Łemków i Ukraińców na różnym poziomie, etnicznym, bądź narodowym. Dla analiz dotyczących języka dualizm tożsamościowy ma istotne znaczenie. Determinuje on stosunek do języka łemkowskiego. Obie grupy tożsamościowego

5 CHROMIK B., 2014. *Aspekty pojęcia ideologie językowe istotne z perspektywy działań rewitalizacyjnych*. „Zeszyty Łużyckie” nr.48.

6 JAHNS M., 2010. *To nie jest fajka. Alienacja znaczenia jako przykład ideologii językowej*. w: MIKOŁAJCZYK B., TABOREK J., ZABROCKI W., *Język w poznaniu*, Poznań: Wydawnictwo „Rys”, s. 64.

7 GUDASZEWSKI G., 2015. *Struktura Narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski. Narodowy Spis Powszechny Ludności i mieszkań*, Warszawa: GUS.

sporu prezentują zupełnie odmienne ideologie językowe. Łemkowie-Ukraińcy, uważają bowiem, że nie istnieje odrębny język łemkowski. Dla tak myślących mowa Łemków jest jedynie jednym z dialektów języka ukraińskiego. Z tego podstawowego założenia wynika szereg konsekwencji. Łemkowie deklarujący przynależność do narodu ukraińskiego są przeciwnikami kodyfikacji języka łemkowskiego, uważają, że jest to działanie niepotrzebne, ponieważ językiem literackim Łemków jest język ukraiński. Próby nadania mu literackiej formy doprowadzą według Łemków o ukraińskiej świadomości narodowej do stworzenia sztucznego języka, który ze względu na archaiczną formę nie będzie użyteczny we współczesnym świecie. Próby kodyfikacji według tak myślących mają charakter antyukraiński i zmierzają do rozbicia i osłabienia mniejszości ukraińskiej w Polsce⁸. Traktując gwarę łemkowską jako prosty środek komunikacji w grupie, odrzucają jednocześnie jakiegokolwiek zabiegi zmierzające do jego standaryzacji.

Łemkowie, którzy odrzucają przynależność do narodu ukraińskiego, mają diametralnie różne wyobrażenia na temat swojego języka, stoją na stanowisku odrębności językowej grupy. Standaryzacja łemkowskiego, nadanie mu statusu języka literackiego, starania o uznanie jego odrębności przez państwo, nauczanie w szkołach, były istotnymi elementami polityki tożsamości i walki o uznanie odrębności społeczności łemkowskiej, która do przemian demokratycznych w 1989 roku, była traktowana przez władze PRL jako część narodu ukraińskiego. Tak myślący Łemkowie uważają, że ich działania na rzecz emancypacji językowej grupy są uprawnione, a posiadanie przez odrębną grupę łemkowską, odrębnego, skodyfikowanego języka jest bardzo ważnym aspektem procesów budowania odrębności.

Ideologie językowe Łemków reprezentujących obie strony tożsamościowego sporu były od początku lat dziewięćdziesiątych bardzo mocno związane ze sposobem definiowania przez nich grupowego interesu. Służyły, by przywołać Ahearn, w przypadku Łemków zmierzających do emancypacji, do uzasadniania ich dążeń, a w przypadku Łemków o ukraińskiej świadomości narodowej do blokowania aspiracji przeciwników. Na mocy tych przeświadczeń grupa, dążąca do

8 Szerzej pisałam o tym w: MICHNA E., 1995. *Łemkowie...*; idem, 2004. *Kwestie...*

samookreślenia narodowego/etnicznego, musi udowodnić, że odrębny język ma, a grupa, która status narodu osiągnęła i ma państwo o charakterze narodowym, dąży do homogenizacji językowej i niechętnie przyznaje prawa grupom dążącym do emancypacji językowej.

Łemkowski, rusiński czy ukraiński? Spory na temat przynależności mowy Łemków.

W opiniach na temat przynależności języka łemkowskiego formułowanych przez badanych działaczy można odnaleźć echa sporów obecnych w świecie naukowym, który jest w tej kwestii podzielony. Zgoda dotycząca jego klasyfikacji kończy się na stwierdzeniu, że język łemkowski należy do grupy języków wschodniosłowiańskich. Według Tomasza Wicherkiewicza⁹ wśród współczesnych badaczy trwa debata, w której można wyróżnić trzy odrębne stanowiska: według pierwszego gwary łemkowskie stanowią całkowicie odrębny system językowy¹⁰; według drugiego jest on lokalną odmianą języka rusińskiego¹¹; trzecie uznaje łemkowski za gwarę języka ukraińskiego¹². Wśród moich rozmówców spotkałam zwolenników wszystkich trzech stanowisk. Przywoływali oni często nazwiska wybranych naukowców, tych, którzy reprezentując określone poglądy na temat przynależności języka/gwar łemkowskich, mogą wesprzeć ich stanowisko na temat statusu języka łemkowskiego. Jednak analiza porównawcza wywiadów z początku lat dziewięćdziesiątych i 2015 roku pozwala na wskazanie pewnych różnic. Na początku lat 90. kiedy rozpoczynały się procesy emancypacyjne w grupie łemkowskiej, najważniejsza była linia podziału pomiędzy tymi członkami społeczności łemkowskiej, którzy uważali, że łemkowski jest oddzielnym językiem i tymi, którzy widzieli w nim jedynie jedną z gwar języka ukraińskiego. To między zwolennikami tych przeciwstawnych stanowisk toczyły się bardzo emocjonalne dyskusje. To czy łemkowski (jak proponuje Cho-

9 WICHERKIEWICZ T., 2016, *Język rusińsko-łemkowski...* (dostęp 30.10.2018)

10 CHOMIAK M., FONTAŃSKI H., 2004. *Gramatyka języka łemkowskiego*. Warszawa: Fundacja Wspierania Mniejszości Łemkowskiej Rutenika, s.12.

11 *Rusin'skyj jazyk*, 2004, red. nauk. MAGOCSI P. R., Seria: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, Opole: Uniwersytet Opolski. Instytut Filologii Polskiej.

12 ŁESIÓW M., 1997. *Ukraińs'kigovirki u Pol'si/Gwary ukraińskie w Polsce*, Warszawa: Vidavnictvo „Ukraińs'kijArhiv”; RIEGER J., 1995. *Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.

miak i Fontański) jest odrębnym językiem, czy też należy go widzieć w szerszym kontekście rusińskiego obszaru językowego (według propozycji m.in. P.R. Magocsiego) nie zajmowało moich rozmówców. Jak pokazuje zebrany w 2015 roku materiał empiryczny obecnie to czy język łemkowski przynależy do rusińskiego obszaru językowego i czy należy pracować na rzecz zbliżenia standardu proszowskiego i łemkowskiego jest przedmiotem działań łemkowskich.

Cześć z badanych, przede wszystkim tych działających aktywnie w ruchu rusińskim, zgodnie z założeniami kolejnych Kongresów Języka Rusińskiego współorganizowanych przez Kongres Rusinów Karpackich, chciałoby bowiem zbliżenia językowego Łemków i Rusinów, szczególnie tych z obszaru Preszowszczyzny. Niektórzy z moich rozmówców rozważają nawet możliwość szukania porozumienia ze środowiskiem Rusinów Preszowskich i przyjęcia rozwiązań, które obowiązywałyby w obu lokalnych odmianach języka rusińskiego: łemkowskim i rusińskim Preszowszczyzny. Jeden z rozmówców był nawet zwolennikiem wspólnej kodyfikacji języka łemkowskiego ze Słowackimi Rusinami.

Ale takie poglądy mają także zdecydowanych przeciwników, wśród tych, którzy uważają, że język łemkowski należy widzieć jako oddzielny system językowy (propozycja Chomiak i Fontańskiego) i odrzucają możliwość zapożyczeń z języka Rusinów z Preszowszczyzny. Podkreślają oni, że rusińskie zapożyczenia, w celu uniknięcia polonizowania czy ukrainizowania języka łemkowskiego są w istocie jego słowakizowaniem, ponieważ język Rusinów ze Słowacji jest pełen zapożyczeń z języka większościowego, podobnie jak konstatuje część interlokutorów jest w łemkowskim, w którym pochodzą one z języka polskiego. Tego typu poglądy prezentują przede wszystkim ci działacze, którzy chociaż otwarcie nie deklarują, że uważają Łemków za grupę etnograficzną narodu ukraińskiego, nie są aktywni w ruchu rusińskim. Część z tych rozmówców wskazuje także, że czasem lepszym rozwiązaniem byłoby przyjęcie form ukraińskich, ze względu na bliskość strukturalną języka łemkowskiego i ukraińskiego. Badani o takich poglądach często twierdzą, że taki zesłowakizowany język jest sztuczny i obcy zwykłemu Łemkom, w ich wypowiedziach pojawia się argument „u nas tak się nie mówiło”. Niektórzy z tak myślących

rozmówców otwarcie krytykują te środowiska, które według nich opowiadają się za zbliżeniem języka łemkowskiego i preszowskiego wariantu języka rusińskiego. W tym kontekście najczęściej wymieniane jest prowadzone przez organizację Ruska Bursa radio Lem.fm.

Jest duża fascynacja [w środowisku Lem.fm E.M.] Słowacją i procesami tam. Chcą to wprowadzać. Dziwi mnie pewne tendencje, mamy coś co ludzie już przygotowali tu na miejscu i trzeba tym torem po prostu pójść a nie wdrażać coś nowego. (...) Fascynowanie się tym, że ktoś coś na Słowacji wydał i przenoszenie tu na nasz grunt, to nie. Taka na przykład dostomennist¹³, starsi Łemkowie jakby ich zapytać co to znaczy taka dostomennist, to oni powiedzą że to są słowakizmy, u nas zawsze była swidomist. Ale to jest po to by ukraińskiego nie przyjąć, bo to jest z ukraińskiego, to oni mówią przyjmujemy słowackie.

Wydaje się, że współpraca w ramach ruchu rusińskiego, będące jej konsekwencją nowe zjawiska językowe, nie znalazły akceptacji wśród części członków grupy, z których część wołałaby zachowania łemkowskiej autonomii, niechętnie widzi zacieśnianie współpracy z Rusinami Słowackimi i promowane przez część środowisk łemkowskich zapożyczenia z języka Preszowskiej Rusi. W dyskusjach na temat tego skąd czerpać zapożyczenia pozwala na prześledzenie odmiennych koncepcji rozwoju języka łemkowskiego. Języki polski, słowacki i ukraiński, to główne punkty doniesienia w tych decyzjach. Co ciekawe, niekiedy moi rozmówcy, którzy nie są językoznawcami, podzielają błędne przekonania dotyczące pochodzenia określonych słów, co nie przeszkadza im wypowiadać się na temat przyjmowanych rozwiązań.

Opinie na temat sytuacji socjolingwistycznej grupy

Wszyscy badani podzielają opinię, że łemkowski jest językiem zagrożonym. Zarówno w rozmowach na początku lat dziewięćdziesiątych jak w 2015 roku, badani sygnalizowali obawy, że język ich spo-

13 Słowo *dostomennist* według innego z moich rozmówców nie jest słowakizmem tylko starym łemkowskim słowem, które występowało w starych tekstach, wskazywane jako łemkowskie *swidomist* to natomiast polonizm. Stąd zastąpienie go słowem *dostomennist* jest raczej odejściem od polskiej formy, w przeciwieństwie do lansowanego przez niektórych twórców słowa *totożnost*, która z kolei jest ukraińszczyzną.

łeczności może nie przetrwać. Tym co nowe w rozmowach przeprowadzonych ostatnio, to dużo większa świadomość językowa, bardziej szczegółowe diagnozy i wyjaśnienia powodów kurczenia się grupy użytkowników języka łemkowskiego i jego polonizacji. W połowie lat 90. badani wskazywali głównie na konsekwencje wysiedlenia w ramach Akcji „Wisła” i będące jej wynikiem rozproszenie, jako najważniejszy czynnik decydujący polonizacji i asymilacji językowej członków własnej społeczności. W wywiadach z 2015 roku, katalog wyjaśnień sytuacji językowej grupy jest znacznie szerszy. Wymienię te pojawiające się najczęściej.

Najważniejszymi przyczynami asymilacji językowej, na którą wskazują badani jest rozproszenie grupy związane z przymusowymi przesiedleniami w ramach Akcji „Wisła”, oraz jej mniejszościowy charakter.

Żebyśmy nie byli w diasporze, jakbyśmy wszyscy byli na swoim miejscu, to jeszcze byłaby jakaś szansa. Po prostu jesteśmy mniejszością. Jeszcze trochę dawniej można było utrzymać to dłużej, ale teraz z tymi mediami trudno się obronić.

Według kilku z rozmówców ważny jest ciągle strach przed używaniem języka w miejscach publicznych związany z przeżyciami z przeszłości, wysiedleniem, prześladowaniem w czasie i po Akcji „Wisła”. Dotyczy on przede wszystkim starszego pokolenia.

Wysiedlanie zrobiło, że ludzie się boją, zastraszenie, które wiązało się z wysiedleniem a potem dalszym działaniem rządów komunistycznych, ono trwa do dzisiaj, zwłaszcza w tym starszym pokoleniu.

Często przywoływany jest wpływ języka większościowego, który według badanych jest pochodną szeregu zjawisk, związanych z nowoczesnością, które spowodowały, że większość członków grupy żyje w polskim otoczeniu językowym. Najczęściej wymieniany jest wpływ mediów, z którymi dzieci mają kontakt od najmłodszych lat, szkoły, migracji ze wsi do miasta i migracji międzynarodowych spowodowanych względami ekonomicznymi, które nasiliły się w ostatnich latach. Oto jedna z typowych wypowiedzi:

Język łemkowski jest bardzo zagrożony, znajomość łemkowskiego to jest wielka rzadkość. Jeszcze niektórzy potrafią się kontaktować w

tym języku, ale jest w tym języku masa polonizmów i to bez względu na to czy to są ludzie starzy czy młodzi. Ponieważ naturalne jest, że przez tyle lat żyli w polskim środowisku, czytali polskie książki, oglądali polską telewizję, chodzili do polskich szkół, czyli te instytucje jednak zrobiły swoją robotę.

Przywołana wypowiedź zwraca uwagę na istotną cechę języka współczesnych Łemków, w którym coraz więcej jest zapożyczeń leksykalnych a także istotnych zmian strukturalnych. Większość z moich rozmówców zwracała uwagę na ten niekorzystny według nich proces. Jedna z badanych stwierdziła nawet, że ze względu na małą świadomość językową, nie wszyscy Łemkowie zdają sobie sprawę, że język którego używają ma tak wiele wpływów polskich, że trudno już go uznać za język łemkowski.

Wiele osób uważa, że mówi językiem łemkowskim, ale ten język ma taki poziom spolonizowania tak wysoki, że już ta granica praktycznie się zaciera, że praktycznie ten język już przestaje być samodzielnym językiem.

Rozmówcy wskazują także na szybkie tempo zaniku przekazu międzypokoleniowego – niechęć rodziców do uczenia łemkowskiego. Powody rezygnacji używania w rozmowach z dziećmi języka łemkowskiego, są różne. Według badanych decyduje między innymi lenistwo – tak jest łatwiej, kiedy żyje się w polskim otoczeniu używanie języka w domu wymaga wysiłku; istotny jest także brak czasu dla dzieci; część rodziców nie chce, by dziecko miało kłopoty w szkole, ciągle bowiem w niektórych rodzinach panuje przekonanie, że dwujęzyczność jest przeszkodą w przyswajaniu wiedzy.

Bo ja uważam, że to wszystko z tego wynika, że rodzice uważają, że lepiej nie uczyć łemkowskiego, bo dziecko pójdzie do szkoły i będzie mu się myliło, będzie się gorzej uczył.

Ale od razu widać, które dzieci myślą po łemkowsku, są nauczone od początku, jest to dla nich pierwszy język. Coraz mniej jest takich, czym młodsze klasy to jest gorzej. Zmianę widać na przestrzeni ostatnich kilku lat, dzieci z młodszych klas prawie już nie wynoszą łemkowskiego z domu, to jest po prostu straszne tempo.

Niektórzy z badanych zwracają uwagę, że część z rodziców chciałaby zastąpić przekaz międzypokoleniowy nauką w systemie szkol-

nym, przerzucają obowiązek nauczania dzieci łemkowskiego na szkołę

Są takie oczekiwania, że dziecko powinno mówić po jakimś tam czasie nauki w szkole. Rodzice uważają, że dziecko na trzech godzinach nauczy się czytać, pisać, mówić i śpiewać po łemkowsku. Ja próbuję to uświadomić rodzicom, że to tak się nie da.

Rozmówcy zwracają także uwagę, że część rodziców ma odmienne podejście do nauki języka łemkowskiego. Uważają, że skoro z dzieckiem rozmawiają w domu, to nie jest potrzebna już nauka w szkole, co według badanych ma niekorzystny wpływ na kompetencje językowe, zapewnia bowiem tylko znajomość języka mówionego. Szkoła natomiast uczy czytać i pisać, co jest szczególnie ważne w kontekście braku znajomości przez dzieci cyrylicy, odkąd zaprzestano obowiązkowego nauczania języka rosyjskiego w szkole.

Nawet mówią po łemkowsku, jest to ich język główny, domowy, ale jest on mocno spolonizowany. Język łemkowski powinien być mówiony, pisany i czytany. Według mnie, kto nie pisze po łemkowsku i to w dodatku azbuką to języka nie zna. A pisać rodzice nie umieją. Pisać i czytać uczy dzisiaj właściwie tylko szkoła.

Zaangażowanie rodziców w proces nauczania łemkowskiego jest jakby to powiedzieć, żeby nie urazić nikogo znikomy. Albo mówią tak, on umie, bo rozmawia po łemkowsku w domu, to po co mu chodzić na łemkowski jeszcze tracić godzinę, lepiej niech się uczy czego innego.

Ostatnia przytoczona wypowiedź zwraca uwagę na jeszcze jeden problem. Rodzice uważają, że nauka łemkowskiego nie ma sensu, dlatego, że jego znajomość nie jest według nich przydatna. Jego znajomość według nich nie przynosi żadnych korzyści. Język jest wykorzystywany bowiem tylko w ramach rodziny, czy wąskiej grupy członków społeczności łemkowskiej. Dlatego z merkantylnego punktu widzenia lepiej ten czas poświęcić na naukę innych przedmiotów, bądź innych, bardziej przydatnych języków.

Część badanych podkreśla, że bardzo niekorzystny wpływ na zachowanie języka łemkowskiego mają małżeństwa mieszane. Nieliczni rozmówcy zwracali także uwagę, że język łemkowski, pomimo wielu działań na rzecz zwiększenia jego atrakcyjności i prestiżu, ciągle jest uważany przez część członków grupy, za li tylko proste

narzędzie komunikacji. Niski prestiż wynika z charakteru grupy – małej, o mniejszościowym statusie, nie posiadającej nigdy własnego państwa.

A czasem w czysto łemkowskich rodzinach się nie mówi po łemkowsku. Jest to też z powodu tego kompleksu. To i ja w rodzinie takie mam przypadki, że mówią moi krewni, że z łemkowskim to tylko do stajni. To już jest symboliczne takie powiedzenie tylko do stajni.

W dyskusjach na temat sytuacji językowej grupy wyraźnie ujawniają podziały wynikające z rozproszenia grupy po powojennych wysiedleniach. Moi rozmówcy z Łemkowszczyzny porównują często sytuację językową grupy na terenach autochtonicznych z sytuacją na ziemiach zachodnich Polski, gdzie mieszka część przesiedlonych w Akcji „Wisła” Łemków. Uważają, że „na zachodzie” sytuacja językowa jest dramatyczna. Zanika bowiem dużo szybciej niż na Łemkowynie przekaz międzypokoleniowy, jednocześnie bardzo trudno, ze względu na rozproszenie Łemków i brak nauczycieli zorganizować tam nauczanie.

Działacze łemkowscy zaangażowani w działanie na rzecz języka łemkowskiego są zgodni w ocenie sytuacji językowej grupy łemkowskiej uważając go za język zagrożony, o niewielkim potencjale, bardzo mocno spolonizowany. Większość z nich uważa, że jeśli bardzo szybko zanikający przekaz międzypokoleniowy nie zostanie zastąpiony przekazem instytucjonalnym, nauczaniem w systemie szkolnym to jego zachowanie nie będzie możliwe.

Spory wokół kodyfikacji

Procesy standaryzacji języka łemkowskiego należy widzieć w kontekście procesów standaryzacji pozostałych odmian języka rusińskiego. Na I Kongresie Języka Rusińskiego, który odbył się w 1992 roku w miejscowości Bardejovské Kúpele, założono, że pierwszym etapem prac będzie standaryzacja lokalnych odmian języka rusińskiego na Słowacji i Ukrainie i łemkowskiego w Polsce, w następnej kolejności zostanie opracowany wspólny dla wszystkich Rusinów język literacki (Magosci 2004: 9-11). W Polsce proces kodyfikacji rozpoczęło Stowarzyszenie Łemków, organizacja zaangażowana w ruch rusiński, będąca członkiem Kongresu Rusinów Karpaccich. Jednak

w odróżnieniu od rusińskich organizacji w innych krajach, Stowarzyszenie nie wpisało standaryzacji jako głównego celu do swojego statutu. Jednym z podstawowych celów było natomiast nauczanie języka łemkowskiego (*Statut* 1989). Prace kodyfikacyjne rozpoczęły się od opracowania podręczników oraz gramatyki przeznaczonej dla dzieci. Zadanie to powierzono Mirosławie Chomiak nauczycielce, która jako pierwsza organizowała lekcje łemkowskiego w szkole, w gminie Uście Gorlickie.

Badania, które prowadziłam wśród liderów łemkowskich na początku lat dziewięćdziesiątych, kiedy rozpoczynano naukę łemkowskiego w szkołach i prowadzono pierwsze prace standaryzacyjne wskazują, że kodyfikacja nie budziła wśród użytkowników języka wielu emocji. Poza Łemkami-Ukraińcami, którzy sprzeciwiali się jakiegokolwiek formie kodyfikacji gwary łemkowskiej, nie było większych kontrowersji dotyczących wyboru podstaw tworzonych norm. Oparcie standardu na dialektach z Łemkowszczyzny Zachodniej zyskało akceptację większości łemkowskich działaczy podkreślających autonomię grupy. Jak twierdzili moi rozmówcy jedną z przyczyn, która zdecydowała o tym, że nie było większych kontrowersji przy wyborze podstaw literackiej normy było wysiedlenie, które spowodowało, że zróżnicowanie gwarowe języka współczesnych Łemków zostało ograniczone. Rozproszeni po całych ziemiach zachodnich i północnych członkowie grupy mówią dziś w sposób podobny. Wysiedlenie i rozproszenie społeczności łemkowskiej, jak twierdzili moi rozmówcy, spowodowało też, że nie było większych skupisk Łemków i silnych odrębnych środowisk, którym zależałoby na tym, by to właśnie ich dialekt stał się podstawą literackiej normy. Łemkowscy działacze uważali jednocześnie, że proces normowania języka to proces długotrwały, który będzie postępował stopniowo, wraz z wprowadzaniem języka do różnych sfer życia publicznego, powstawaniem łemkowskiej literatury, publikowaniem łemkowskich czasopism. Nie uważali także, by Łemkom potrzebny był akt kodyfikacji, uroczystej i oficjalnej. Państwo polskie od początku lat dziewięćdziesiątych umożliwiało bowiem finansowanie wydawnictw w gwarze łemkowskiej oraz nauczanie jej w szkole. Kodyfikacja, jak twierdzili badani, potrzebna jest autorom łemkowskim, by mogli pisać w sposób po-

prawny, oraz przede wszystkim nauczycielom łemkowskiego¹⁴.

W latach 90. kodyfikatorów bardziej zajmowała praca nad normami i to jakie rozwiązania przyjąć niż obawy czy przyjęte rozwiązania zyskają akceptację wszystkich członków grupy.

Wywiady przeprowadzone w 2015 roku pozwalają na wskazanie pewnych nowych wątków w narracjach badanych. Dowodzą one, że optymizm działaczy z początku lat dziewięćdziesiątych był trochę na wyrost. Część rozmówców, chociaż nieliczna, kwestionuje bowiem proces kodyfikacji, twierdząc że kodyfikacji tak naprawdę nie było, jest gramatyka, ale nie wszyscy ją akceptują. Na rozwiązania w niej przyjęte nie zgadza się nawet środowisko zaangażowane w kodyfikację, co sprawia, że nie ma powodu, żeby uznawać, że ta gramatyka, jest dla wszystkich wiążąca. Oto jedna z typowych wypowiedzi:

Ja uważam wbrew różnym opiniom, że język łemkowski nie jest w Polsce skodyfikowany, jest gramatyka ale nie ma kodyfikacji. Nie ma aktu, kodyfikacji. Tu pokutuje ten pogląd, że powinien być dokument. To powinno zrobić przynajmniej Stowarzyszenie Łemków tzn. na przykład Stowarzyszenie Łemków przyjmuje, że ta gramatyka jest obowiązująca. Ja jestem takiego zdania, że powinien być dokument, że ta gramatyka jest obowiązująca. I zobaczymy jak środowisko to przyjmie, jak uzna, że ten język jest skodyfikowany, to jest sukces tego środowiska. A jeśli nie przyjmie, to trzeba się zastanowić.

Ci, którzy uznają przyjęte rozwiązania, mają świadomość, że wewnątrz grupy istnieje opozycja, która bądź całkowicie neguje proces kodyfikacji, bądź nie akceptuje przyjętych rozwiązań.

Tu są ludzie, którzy kontestują kodyfikację i twierdzą, że języka nie ma. To jak on uczy, jak twierdzi, że języka nie ma. Jak nie ma to nie uczyć. Ale jest na to przyzwolenie jakieś i rodziców, i szkoły, i kuratorium.

Niektórzy z badanych, inaczej niż w latach dziewięćdziesiątych, uważają, że wewnątrzgrupowa dyskusja na temat kodyfikacji ma szerszy zasięg. Sceptycznie odnoszą się do niej nie tylko Łemkowie-Ukraińcy, którzy na początku lat 90-tych otwarcie sprzeciwiali się emancypacji języka łemkowskiego.

14 Patrz szerzej: Michna E., 2004, *Kwestie...*

Proukraińskie organizacje nie są już zagrożeniem dla języka. Tu granice są wyraźnie zakreślone, wiadomo kim oni są i człowiek może wybrać (...) Nie wydaje mi się, że to kwestia proukraińskości. Niektórzy są bardzo lokalni, chcą, żeby było tak jak u nich we wsi. To efekt bardzo braku szerszego spojrzenia.

Większość jednak mówi, że w dalszym ciągu sprzeciw Ukraińców i Łemków o ukraińskiej świadomości narodowej, może być groźny dla procesów emancypacyjnych. Według badanych przeciwnicy kodyfikacji działają, niekiedy nie do końca świadomie, a niekiedy celowo, by nie zniechęcać do siebie Łemków, do których swoje działania kierują, ukrywają to, że sprzyjają Łemkom-Ukraińcom w działaniach na rzecz rozmywania granic grupowych.

Gdyśmy zaczynali kodyfikację, to ci co są w innej opcji nie wierzyli, że my to damy radę to zrobić. Kiedy to weszło w życie, tak jak ze wszystkim u nas było, jak Watra zaczęła hulać, to trzeba było zacząć myśleć, żeby jej poutrać ręce. Tak i teraz chcieliby przejąć to wszystko.

Niektórzy z tak myślących uważają jednak, że wraz z uznaniem przez państwo języka łemkowskiego, który wraz z wpisaniem Łemków do Ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym z 6 stycznia 2005 roku, stał się językiem łemkowskiej mniejszości etnicznej, Łemkowie-Ukraińcy nie mogą tak otwarcie sprzeciwiać się ich dążeniom emancypacyjnym. Zmienili zatem nieco strategię działań.

Grupie ukraińskiej, nauczanie łemkowskiego jest absolutnie kością w głowie. Strategie działania działaczy ukraińskich są tzw. cichaczem. Są to działania nie wprost. W anonimowych artykułach są przeciwko nauczaniu łemkowskiego. (...) cały czas jest ta retoryka, że tworzy się jakiś sztuczny język, albo rosyjski język.

Część z rozmówców uważa, że skodyfikowana wersja, to język „sztuczny” wymyślony na uniwersytecie, który różni się od łemkowskiego, ich dziadków i ojców. Według tak myślących język „czysty” „prawdziwy”, to język najstarszych użytkowników. Należy raczej zachować wielowariantowość, i być jak najbliżej języka, którym mówią „zwykli” Łemkowie.

Inne zarzuty pod adresem kodyfikatorów dotyczą świadomego i rozmyślnego deukrainizowania języka łemkowskiego, co oddala bli-

skie sobie systemy językowe. Towarzyszy temu dyskusja na temat tego jaka powinna być strategia w przypadku zapożyczeń. Często pojawia się argument, że należy pamiętać, że „to co ukraińskie jest nam jednak bliższe”.

Nowe w wewnątrzgrupowych dyskusjach na temat kodyfikacji języka łemkowskiego jest także przekonanie części rozmówców, że jest ona szkodliwa, bo prowadzi do zaniku zróżnicowania bogactwa gwarowego języka łemkowskiego. Takie argumenty, obecne były w dyskusji na temat kodyfikacji języka rusińskiego na Słowacji, a także na Ukrainie, głównie ze strony Rusinów o ukraińskiej świadomości narodowej. Teraz pojawiają się one także w wewnątrzgrupowych dyskusjach na temat kodyfikacji języka łemkowskiego, chociaż na początku procesów kodyfikacyjnych, jak twierdzili moi rozmówcy, w związku z przesiedleniami, zróżnicowanie gwarowe języka łemkowskiego zanikło.

Można spytać o przyczyny generujące te zmiany i pojawienie się konkurencyjnych ideologii językowych. Wydaje się, że przydatne mogą tu być ustalenia Ahearn, dla której zdecydowana większość ideologii językowych służy interesom określonych grup społecznych lub kulturowych. Tak jest też w przypadku społeczności łemkowskiej, w której istnieją podziały i ugrupowania, o różnych interesach, dzielących odmienne przekonania na temat języka, które mają tym interesom służyć. I tak np. osoby, które od lat uczą języka pomimo, że ich kwalifikacje są niewielkie, zwłaszcza w porównaniu z absolwentami filologii łemkowskiej, mogą postrzegać profesjonalizację nauczania jako zagrożenie dla swoich interesów. Jednocześnie wyraźne kiedyś podziały powodowały mobilizację wewnątrz grupy i wyciszenie głosów krytycznych w ramach dwóch wyraźnie opozycyjnych wobec siebie środowisk: Łemków o ukraińskiej świadomości narodowej i Łemków autonomistów. Paradoksalnie uznanie Łemków za odrębną od Ukraińców mniejszość etniczną spowodowała, że wyciszone, w imię wspólnej walki o oficjalizację odrębności grupy, wewnątrzgrupowe dyskusje ujawniły się.

Inny ważny powód, to dalsza instytucjonalizacja życia zbiorowego Łemków, przypadająca na pierwsze lata XXI, pojawienie się zarówno nowych organizacji jak i nowej generacji liderów łemkowskich w

organizacjach istniejących wcześniej. Mających nieco inną koncepcję działania, często bardziej przychylnie nastawionych do współpracy z organizacjami Łemków-Ukraińców, lub deklarujących, że w ramach społeczności łemkowskiej uznać należy różne możliwości identyfikacji w ramach wielowymiarowych tożsamości. Często pojawiającym się argumentem na rzecz takich właśnie działań jest potrzeba zakończenia konfliktu wewnątrz grupy, „pojednania Łemków”, grupy mniejszościowej, którą podziały dodatkowo osłabiają.

W związku z pojawieniem się nowych podmiotów jasne kiedyś podziały przestały być tak wyraźne. To nowa sytuacja, o ile bowiem w początku lat dziewięćdziesiątych przeciwnikami kodyfikacji języka byli głównie Łemkowie o ukraińskiej świadomości narodowej, związani przede wszystkim ze Zjednoczeniem Łemków. Teraz pojawiła się także krytyka, zarówno przyjętych rozwiązań kodyfikacyjnych, jak i strategii rewitalizacji i zachowania języka łemkowskiego, ze strony wewnątrzgrupowej opozycji, liderów organizacji, które swoją działalność kierują do całej społeczności łemkowskiej, nie są jednak zaangażowani w działania ruchu rusińskiego i zainteresowani utrzymywaniem wyraźnej granicy pomiędzy społecznością łemkowską i ukraińską. Na początku lat dziewięćdziesiątych to grupa działaczy związanych ze Stowarzyszeniem Łemków, zaangażowanych w ruch rusiński rozpoczynała procesy emancypacji grupy, której istotną częścią były prace nad standaryzacją języka, starania o uznanie jego odrębności zarówno przez uczonych jak i członków własnej grupy, czy też wprowadzanie go do nowych sfer użytkowania. Pojawienie się nowych podmiotów, które odrzucają strategię działania przyjęte przez poprzedników zapoczątkowało nowy etap dyskusji i sporów. Środowiska zorientowane na utrzymanie wyraźnej granicy i jasne podziały, dodatkowo potwierdzone prawnie przez uznanie Łemków za odrębną od Ukraińców mniejszość etniczną przez państwo polskie, mają wewnątrz grupy ideologiczną konkurencję. Owocuje to też pojawieniem się pytań o legitymizację działań obu środowisk, o prawo do wyłączności na kreowanie polityki językowej grupy. Co więcej można zaryzykować tezę, że w przypadku społeczności językowej pojawiły się prócz dwóch zasadniczych, rywalizujących ze sobą od początku lat dziewięćdziesiątych ideologii językowych nowe, któ-

re w nieco inny sposób racjonalizują bądź uzasadniają postrzeganą strukturę języka i jej użycia. Część liderów, którzy nie uważają utrzymywania wyraźnych granic pomiędzy społecznością łemkowską a ukraińską, za swoją podstawową powinność wobec grupy, podejmują działania z pogranicza obu kulturowych obszarów. To przekłada się na ich stosunek do języka. Tak myślący liderzy w swojej działalności kulturalnej, estradowej uważają, że można łączyć repertuar zarówno ukraiński jak łemkowski, prowadzą działalność wydawniczą, ale nie uważają, że konieczne jest wydawanie publikacji zgodnie z normami wydanej w 2000 (czy też 2004) roku gramatyki, ważniejsze według nich jest zachowanie archaiczności języka, poszukiwanie starych słów, pozostawanie w zgodzie z tym, jak mówią „zwykli” Łemkowie. To budzi sprzeciw części działaczy, związanych z ruchem rusińskim, których można nazwać strażnikami odrębności, którzy uważają, że należy „trzymać” się wcześniejszych ustaleń, pracować na doskonaleniu normy, opartej na gramatyce z 2000 roku, wydawać publikacje w skodyfikowanym języku łemkowskim, dbać o językową czystość – rozumianą jako wierność przyjętym rozwiązaniom. Prowadzić nauczanie, w oparciu o wypracowane normy, a ono samo powinno być w miarę możliwości profesjonalizowane i kontrolowane. Język jest dla nich nie tylko środkiem komunikacji, ale także ważnym markerem etnicznym. Trzeba pamiętać, że część z tych liderów etnicznych zaczęła swoją działalność na rzecz emancypacji języka w czasie walki o uznanie odrębności społeczności łemkowskiej, w których utrzymywanie klarownej granicy pomiędzy społecznością łemkowską a ukraińską było zadaniem istotnym. Co więcej, działacze zorientowani na utrzymywanie wyraźnej granicy pomiędzy łemkami a Ukraińcami uważają, że wraz z uznaniem Łemków przez państwo polskie, są oni jedynymi reprezentantami społeczności łemkowskiej. Łemkowie o ukraińskiej świadomości narodowej powinni bowiem być zaliczani do, również zapisanej w ustawie, ukraińskiej mniejszości narodowej. Władze państwa stoją jednak na innym stanowisku, uznając przedstawicieli obydwu tożsamościowych opcji za przedstawicieli mniejszości etnicznej Łemków. Finansując zadania zarówno Łemków deklarujących swą przynależność do narodu ukraińskiego, jak i Łemków podkreślających swą odrębność od Ukraińców tożsamość. Co

więcej oba środowiska rywalizują ze sobą o pieniądze przyznawane na realizację zadań na podtrzymanie i rozwój tożsamości mniejszości, przyznawanej w ramach realizacji Ustawy o mniejszościach. W przypadku większości projektów kwestie językowe są istotne. Część z moich rozmówców uważa, że państwo powinno finansować tylko projekty przygotowywane zgodnie z normami zawartymi w gramatyce języka łemkowskiego, odrzucając pozostałe, zwłaszcza te w literackim języku ukraińskim lub gwarze.

Przedstawiciele obu grup, zarzucają sobie brak praw do reprezentowania społeczności łemkowskiej jako całości. Gdyby powrócić do przywołanej na artykule koncepcji *ideologicznego wyjaśnienia* Kroskritego, badana przeze mnie społeczność łemkowska jestna początku XXI wieku, w kwestiach dotyczących własnego języka, nie tylko daleka od konsensusu, ale nawet poziomu akceptowalnej różnicy zdań. Poza zgodą dotyczącą tego, że język łemkowski jest zagrożony większość wyobrażeń na temat języka dzieli zaangażowanych w działanie na rzecz zachowania i rozwoju łemkowskiej mowy. Spory dotyczą klasyfikacji języka łemkowskiego; oceny procesów emancypacyjnych; kodyfikacji i przyjętych w niej rozwiązań; ale też tego kto posiada legitymację do podejmowania działań na rzecz zachowania, rozwoju i ochrony języka w imieniu grupy. U podłoża tych różnic leżą odmienne ideologie językowe. Nie ułatwi to z pewnością działań na rzecz rewitalizacji i zachowania języka w przypadku tej nielicznej, rozproszonej mniejszości.

LITERATURA

- AHEARN, L. M. (2013) *Antropologia lingwistyczna. Wprowadzenie*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, ISBN 978-83-233-3516-0, s.312.
- CHOMIAK, M. – FONTAŃSKI, H. (2000) *Gramatyka języka łemkowskiego*. Katowice: „Śląsk”, ISBN 83-7164-178-8, s. 188.
- CHOMIAK, M. – FONTAŃSKI, H. (2004) *Gramatyka języka łemkowskiego*. Warszawa: Fundacja Wspierania Mniejszości Łemkowskiej Rutenika, ISBN 83-7164-178-8, s. 210.
- CHROMIK, B. (2014) *Aspekty pojęcia ideologie językowe istotne z per-*

spektywy działań rewitalizacyjnych, „Zeszyty Łużyckie” nr.48, ISSN 0867-6364, s. 432.

HORNSBY, M. (2015) *Revitalizing Minority Languages: New Speakers of Breton, Yiddish and Lemko*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan, 978-1-137-49880-9, s. XIV, 168.

KROSKRITY, P. (2004) *Language ideology*, w: DURANTI A., *A Companion to linguistic anthropology*, Oxford: Blackwell. ISBN 978-06-31223-52-8, s. 625.

GUDASZEWSKI, G. (2015) *Struktura Narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski. Narodowy Spis Powszechny Ludności i mieszkani*, Warszawa: GUS, ISBN 978-83-7027-598-6, s. 256.

JAHS, M. (2010) *To nie jest fajka. Alienacja znaczenia jako przykład ideologii językowej*. w: MIKOŁAJCZYK B., TABOREK J., ZABROCKI W., *Język w poznaniu*, Poznań: Wydawnictwo „Rys”, ISBN 978-83-60517-42-0, s. 182.

ŁESIÓW, M. (1997) *Ukraïns’ki govirki u Pol’si/Gwary ukraińskie w Polsce*, Warszawa: Vidavnictvo „Ukraïns’kijArhiv”, ISBN 83-86112-10-7, s.492.

Rusin’skyj jazyk, (2004) red. nauk. MAGOCSI P. R., Seria: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, Opole: Uniwersytet Opolski. Instytut Filologii Polskiej, ISBN 83-86881-38-0, s.474.

MICHNA, E. (1995) *Łemkowie. Grupa etniczna czy naród?*, Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS, ISBN 83-85527-27-3, s.147.

MICHNA, E. (2004) *Kwestie etniczno-narodowościowe na pograniczu Słowiańszczyzny wschodniej i zachodniej. Ruch rusiński na Słowacji. Ukrainie i w Polsce*, Kraków: PAU, ISSN 1425-7475, s. 364

MISIAK, M. (2006) *Łemkowie. W kręgu badań nad mniejszościami etnolingwistycznymi w Europie*. Wrocław: Wyd. UWr., ISBN 83-229-2743-6, s. 154.

RIEGER, J. (1995) *Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, ISBN 83-85810-41-2, s. 256.

SILVERSTEIN, M. (1979) *Language Structure and Linguistic Ideology*. w: Clyne P., Hanks W. F., Hofbauer C. L., *A Parasession on Linguistic*

Units and Levels, April 20-21, 1979 : Including Papers from the Conference on Non-Slavic Languages of the USSR, April 18, 1979, Chicago: Chicago Linguistic Society, ISBN 9780914203124, s. 481.

Ustawa z 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym. Dz.U.2005. Nr17.poz.141.

WICHERKIEWICZ, T. (2016) *Język rusińsko-łemkowski, Dziedzictwo językowe Rzeczypospolitej*, <http://www.inne-jezyki.amu.edu.pl/Frontend/Language/Details/23>, (dostęp 30.10.2016)

Ewa Michna, Dr hab.
Instytut Amerykanistyki i Studiów Polonijnych
Uniwersytet Jagielloński
Rynek Główny 34
31-010 Kraków
Poland

ewa.michna@uj.edu.pl

Studium Carpato-Ruthenorum 2018

Štúdie z karpatorusínistiky 10.

Zostavovateľka a zodpovedná redaktorka: PhDr. Kvetoslava Koporová, PhD.
Vydavateľ: Prešovská univerzita v Prešove – Centrum jazykov a kultúr národnostných
menšín, Ústav rusínskeho jazyka a kultúry
Prvé vydanie, 2018
Počet strán: 208
Tlač: GRAFOTLAČ PREŠOV, s. r. o.

ISBN 978-80-555-2082-7

